

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.398>

<https://orcid.org/0000-0002-8803-4859>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Vita Džekčioriūtė-Medeišienė

Vaikų mitinės baimės lietuvių folkloro praktikose

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Etnologija (H 006)

VILNIUS 2022

Disertacija rengta 2013–2022 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – dr. Dainius Razauskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija, H 006).

Mokslinė konsultantė – prof. dr. Birutė Jasiūnaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004).

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.398>

<https://orcid.org/0000-0002-8803-4859>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

Vita Džekčioriūtė-Medeišienė

Children's Mythical Fears in Lithuanian Folklore Practices

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Ethnology (H 006)

VILNIUS 2022

The dissertation was prepared between 2013 and 2022 at Vilnius University.

Academic supervisor – Dr. Dainius Razauskas (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology, H 006).

Academic consultant – Prof. Dr. Birutė Jasiūnaitė (Vilnius University, Humanities, Philology, H 004).

TURINYS

ĮVADAS	7
1. VAIKO RYŠYS SU MITINIU PASAULIU TRADICINĖJE LIETUVIŲ KULTŪROJE.....	31
1.1. „Nežmogiškumo“ samprata.....	31
1.1.1. „Nežmogiškumas“ antropologiniu požiūriu	31
1.1.2. „Nežmogiškumas“ struktūriniu-semantiniu požiūriu.....	32
1.1.3. Socialinė-istorinė „žmogiškumo-nežmogiškumo“ samprata tradicinėje lietuvių kultūroje	34
1.1.4. Vaikas – svetimas žmonių pasaulyje	35
1.2. Vaiko ryšys su mitiniu pasauliu.....	39
1.2.1. Vaikas – mitinių būtybių globotinis	40
1.2.2. Psichofiziologinės sąsajos: baubo ir maumo atvejis	42
1.2.3. Vaikų ryšys su gyvūnais.....	45
1.2.3.1. Vaikai – žuvys ir varlės	46
1.2.3.1.1. Negimęs kūdikis – žuvis.....	47
1.2.3.1.2. Varliūkštis – viena žmogaus raidos fazių....	47
1.2.4. Vaiko sąsajos su sociokultūriniais paribiais	51
1.2.4.1. Vaikai ir kitataučiai	51
1.2.4.2. Vaikai ir ubagai	53
1.3. Būvis tarp dviejų pasaulių nuo gimimo ligi krikšto	55
2. VAIKŲ GAŠDINIMAI – TIPIŠKA FOLKLORO PRAKTIKŲ RAIŠKA.....	59
2.1. Vaikų gašdinimų sąsajos su kitais folkloro žanrais.....	60
2.2. Vaikų gašdinimų tipologija	65
2.3. Įveiksmintas bauginimas – vaikų gašdinimai su vaidybiniais elementais	76
2.4. Jutiminė patirtis ir mitinė plotmė vaikų gašdinimuose.....	79

2.5. Vaiko suvokimo gebėjimų reikšmė mitinių baimių patirčiai	83
2.6. Kai kurie išskirtiniai vaikų gąsdinimų personažai	85
2.6.1. Vaikų baidyklė – varlė	85
2.6.2. Baubas ir maumas – specifinės gąsdinimų būtybės	87
2.7. Vaikų gąsdinimai šiandien: tradicinės kultūros reliktas ar tąsa?	90
2.7.1. Vaikų gąsdinimuose minimų subjektų kaita	91
2.7.2. Vaikų gąsdinimų pateikimo būdo ir formos kaita	99
2.7.3. Vaikų gąsdinimai ir mitinio krūvio praradimas	100
3. VAIKŲ MITINĖS BAIMĖS IR IŠPLĖTOTO NARATYVO FOLKLORAS	103
3.1. Tautosakos pateikimo aplinkybių svarba vaikų baimės išgyvenimui	105
3.1.1. Sakmių ir pasakų žanrų ypatybės	105
3.1.2. Sakmių ir pasakų sekimo vaikams aplinkybės	110
3.2. Žiaurumas ir smurtas pasakose bei sakmėse	119
3.3. Vaikų baimės patirtis klausantis pasakojimų	124
3.4. Vaikų mitinių baimių ir folkloro praktikų sąveika	127
3.4.1. Folkloro praktikos kaip baimės įveikimo priemonė	128
3.4.2. Per pasakojimą patiriamos baimės reikšmė	129
IŠVADOS	134
ŠALTINIAI	138
LITERATŪROS SĄRAŠAS	141
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	154
PRANEŠIMAI MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE	155

ĮVADAS

Tyrimo objektas – vaikų mitinių baimių raiška ir patirtis lietuvių folkloro praktikoje.

Tyrimo problema. Baimė, kaip ir kitos pagrindinės emocijos¹, gali būti suvokiama kaip dvilypis reiškinys: viena vertus, ji glaudžiai susijusi su žmogaus psichofiziologija ir iš dalies yra įgimta, kita vertus, ji išmokstama socialiai, taigi yra įgyta (Ekman 1999: 51). Toks baimės sampratos dvilypumas komplikuoja jos tyrimus humanitariniuose moksluose, nes sudėtinga atskirti psichofiziologinę raišką nuo to, kaip ji atsispindi kultūroje ar kultūra ją formuoja. Būtų galima svarstyti, kas emocijoms yra svarbiau – jų įgimtas psichofiziologinis pradas ar jam daroma kultūros įtaka. Nors šiame darbe stengiamasi paisyti abiejų šių dalykų ir ieškoti jų tarpusavio sąveikos, vis dėlto tyrimas yra folkloristinis, todėl į baimę labiau žvelgiama kaip į kultūros veikiamą emociją.

Mitinės baimės – tai mitinius raiškos pavidalus ir mitologinį aiškinimą turinčios baimės². Jos gali būti susijusios su realiomis grėsmėmis, bet vien tik jomis niekada neapsiriboja. Vaikų mitinės baimės yra kompleksinis reiškinys, apimantis vaikų psichofizinę bei socialinę raidą, mitinę mąstyseną bei emocijų raišką kultūroje. Vos gimę vaikai iškart patenka į terpę, iš kurios nuo mažumės perima suaugusiųjų jiems pateikiamus kultūrinius konstruktus. Šie konstruktai perteikiami per folkloro praktikas – su folkloru susijusius įvairius veiksmus (Bronner 2019: 15–16).³ Baimė gali būti kuriama sąmoningai arba gali ištikti. Tai priklauso nuo skirtingo galios santykio su baime. Tas, kuris kuria baimę, turi norą gąsdinti kitą. Bijantį – baimė ištinka. Tėvai tradicinėje kultūroje, pasinaudodami galios santykiu, priversdavo vaikus išgyventi baimes ir jas naudodavo kaip vaikų kontrolės priemonę. Būtent per tokią vaiko socialinę

---

¹ Anot psichologų, pagrindinėms emocijoms priskiriamos tos, kurios matomos veido išraiškose ir atsiranda nuo gimimo iki šešių mėnesių amžiaus: nuostaba, susidomėjimas, linksmumas, pyktis, liūdesys, baimė, pasišlykštėjimas (Lewis 1999: 125–126). Šios emocijos nuo kitų skiriasi savita fiziologija ir atsiradimu žmogaus raidoje. Jos būdingos kitiems primatams, prasideda spontaniškai ir greitai bei trumpai trunka (Ekman 1999: 56). Pagrindinėms emocijoms būdingas savitas autonominės nervų sistemos aktyvumas (ten pat: 48–49).

² Plačiau ši sąvoka bus aptariama įvado dalyje, skirtoje vaikų mitinių baimių terminologijos problemai.

³ Išsamiau sąvoka „folkloro praktika“ ir folkloro praktikos teorija pristatomos įvado dalyje, aptariančioje darbo teorines prieigas.

kontrolę reiškiasi mitinės baimės. Toks požiūris į vaiką yra vidinis tradicijos reiškinys ir jis skiriasi nuo kai kurių šiuolaikinę vaikystę tiriančių antropologinių darbų, kurie galėtų būti vadinami „vaikocentriniais“ (angl. *child-centered*) (Meloni 2015). Vaikocentrinis požiūris, grįstas XX a. viduryje psichologo Johno Bowlby suformuluota prierašumo teorija, akcentuoja vaiko individualumą ir intensyvių rūpestį įvairiausiai jo poreikiais (Lancy 2014: 66–70). Šiuo požiūriu remdamiesi šiandien tėvai ir mokytojai vengia bet kokios situacijos, kuri galėtų išgąsdinti vaiką (Lancy 2017: 104). Amerikiečių antropologas Davidas F. Lancy, remdamasis ilgamečiais pačių įvairiausių pasaulio kultūrų, tiek senųjų, tiek šiuolaikinių tyrimais, pateikia modelį, pavadintą „neontokratija versus gerontokratija“ (angl. *neontocracy versus gerontocracy*). Anot šio mokslininko, neontokratija yra XX a. vakarietiškosios kultūros padarinys, būdingas labai nedidelei daliai įvairių pasaulio kultūrų, kuriose vaikas turi didžiausią socialinę vertę, o tėvų ir senelių veikla orientuota į vaikų gerovę. Dar ir šiandien daugelyje pasaulio kampelių vyrauja tiek ikimoderniosios Europos kultūrai, tiek visoms tradicinėms kultūroms būdina gerontokratija, kurioje aukščiausią socialinę vertę turi seni ir suaugę žmonės, o ne vaikai (Lancy 2014: 77, 90; 2017: 5–6). Pastarieji socialiai (bet ne biologiškai) iki tam tikro amžiaus gali būti traktuojami net kaip „ne žmonės“ (Lancy 2014: 66; 2017: 33). Gerontokratinėje lietuvių tradicinėje kultūroje, kur vyravo bendruomeninis gyvenimo būdas ir buvo itin paisoma bendruomenės normų, vaikas traktuotinas kaip tos bendruomenės dalis, neakcentuojant jo individualumo. Į jį žvelgiama ne kaip į atskirą savo balsą turintį veikėją, o labiau kaip į socializuojamą objektą. Disertacijoje atsižvelgiama į šią tradicinės kultūros nuostatą, kurią atspindi ir tyrimui pasitelkti tautosakos bei etnografijos šaltiniai.

Kai kurie folkloristai pabrėžia, kad viena iš pagrindinių folkloro funkcijų yra vaikų socializacija jų gyvenamoje bendruomenėje. Tokiu atveju folkloras pasitelkiamas kaip pagiriamoji (angl. *praise*) arba baudžiamoji (angl. *chastise*) priemonė (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 22). Folkloro praktikos, susijusios su vaikų mitinėmis baimėmis, neabejotinai yra baudžiamoji priemonė. Amerikiečių mokslininkas Simonas J. Bronneris tokią funkciją atliekantį folklorą vadina „baudžiamuoju“ (angl. *punitive folklore*) (Bronner 2019: 86), o antropologas Davidas F. Lancy – „prievartine pedagogika“ (angl. *coercive pedagogy*), kuriai, be bauginimo, priskiria ir vaikų pajuoką, erzimą, gėdos jausmo sukėlimą, fizines bausmes (Lancy 2017:101–105). Antrinant S. J. Bronneriui galima teigti, kad vaikystės nagrinėjimas lietuvių tradicinėje kultūroje iš folkloro praktikų perspektyvos

neabejotinai yra svarbus mąstant apie tai, kad tradicija veikia kaip socialinė-psichologinė, tam tikrą pasaulėvaizdį primetanti galia (Bronner 2019: XVII).

Įprasta manyti, kad tradicinė liaudies kultūra gyvavo kaimo bendruomenėse imtinai ligi XX a. vidurio (Stark 2007: 7). Disertacijos tiriamoji medžiaga apima XIX a. pabaigą ir XX a. pirmąją pusę. Dėl disertacijos temai svarbios kontekstinės medžiagos dažnai remiamasi XX a. antrojoje pusėje užrašytais tekštais, kurie atspindi XX a. pradžios, o kartais net XIX a. pabaigos realijas. Kita vertus, kai kurių folkloro tekstų gyvavimo ypatybės net ir XX a. pabaigoje gali atspindėti tradicinės kultūros tąsą.

Tyrimui pasitelkiama įvairi folklorinė ir etnografinė medžiaga, apimanti vaikų auginimo, etnomedicinos praktikas, su vaiko samprata ir baimėmis susijusius mitinę mąstyseną išreiškiančius tikėjimus bei kitus XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės tautosakos tekstus. Ypatingas dėmesys kreipiamas į tekstų pateikimo aplinkybes ir su jais susijusias folkloro praktikas. Kadangi kai kuri tyrimui aktuali medžiaga, pavyzdžiui, vaikų gąsdinimai, folkloristų nebuvo sistemingai renkama ar kaip nors klasifikuojama, jos ieškota asmeniniuose vyresnių žmonių vaikystės atsiminimuose bei tautosakos rinkėjų pastabose prie užrašytų kūrinių. Be to, čia galima rasti ir vaikų mitinių baimių tyrimui svarbių mitologinių sakmių bei stebuklinių pasakų sekimo aplinkybių aprašymų.

Tautosaka susijusi su mitologija, nes be pastarosios būtų neįmanoma paaiškinti daugelio jos idėjų ir vaizdinių kilmės (Sauka D. 2007: 14). Tautosakos tekstai atspindi įvairius sociokultūrinius reiškinius ir jie vienas iš mitinės mąstysenos raiškos būdų. Kaip tik todėl vaikų mitinės baimės disertacijoje tiriamos nagrinėjant tautosakos tekstus (vaikų gąsdinimus, mitologines sakmes ir stebuklines pasakas), jų pateikimo aplinkybes bei tiriamuoju laikotarpiu gyvavusias vaikų auginimo apraiškas. Anot suomių folkloristo Lauri Honko, viena iš psichofizinių būsenų, lemiančių žmogaus mitinę patirtį, yra baimė (Honko 2013: 140). Priklausomai nuo to, kaip skirtingų žanrų kūriniuose vaizduojami bauginantys motyvai, skiriasi ir baimės patirties būdai. Vienaip vaikai baimę išgyvena gąsdinami, kitaip – klausydami mitologinių sakmių arba pasakų su žiauriais ir smurtiniais elementais. Kartais sunku tiksliai nustatyti tautosakos teksto žanrą dėl kai kurių žanrų transformacijos ir tarpusavio sąveikos, kuri tyrime nagrinėjama remiantis folkloristų darbais (Von Sydow 1948a, 1948b; Briggs, 1985a, 1985b; Dégh, 1969, 1995; Röhrich 1991; Granbom-Herranen, 2009, 2010; Vaitkevičienė 1998; Sadauskienė, 2012b; Kudirkienė 2016 ir kt.), atskleidžiančiais skirtingų tautosakos žanrų paskirtį, jų psichologines bei socialines reikšmes. Kadangi vaikų mitinių baimių tyrimui labai svarbu, kaip šios baimės patiriamos, būtina atsižvelgti į šių patirčių aplinkybes.

Išsamiausiai jas atskleidžia įvairios folkloro praktikos, nusakančios situacijas, kuriose aktualizuojami tautosakos tekstai.

Tyrimo objekto kompleksiskumas. Vaikų mitines baimes galima suskirstyti į dvi didesnes grupes. Jose baimė reiškiasi kaip veiksnys, darantis įtaką vaikų psichofizinei ir socialinei raidai. Pirmajai priklausytų suaugusiųjų vaikams kaip kultūrinis konstruktas pateikiamos baimės, perduodamos per gąsdinimus, sakmes ir pasakas. Čia baimė suaugusiųjų pasitelkiama kaip priemonė, formuojanti vaikų pasaulio suvokimą ir siūlanti mažiesiems socialinės elgsenos modelius. Tokią baimę dažniausiai sukelia suaugusieji arba vyresni vaikai, siekiantys jiems tinkamo mažesniųjų vaikų elgsio. Šiuo atveju svarbu, kad baimė vaikui nekyla savaime, ji atsiranda iš išorės, kaip kultūriškai reglamentuotas vaiko valdymo modelis. Kaip tik šios grupės mitinių baimių raiškos tyrimui yra skirta ši disertacija. Antrajai vaikų mitinių baimių grupei priklausytų baimės, pasireiškiančios per tik vaikams būdingas šiuolaikines folkloro praktikas – šurpių sekimą, dvaselių kvietimą ir baisius žaidimus. Šioje vaikų baimių raiškos grupėje rezultatas yra ne siektinas tam tikras vaikų elgesys, bet baimės potyrio sukėlimas ir kolektyvinis jo išgyvenimas. Tad čia baimė pasireiškia kaip savaiminis nedidelėse vaikų grupelėse išskylantis poreikis, kuris yra patenkinamas per tam skirtas folkloro praktikas. Per jas vaikai patiria transcendenciją (Kulakauskienė 2013: 214). Šiuo atveju svarbų vaidmenį atlieka vyresni ar tiesiog lyderių pozicijas užimantys vaikai. Taigi ir ši baimė dažnai sukeliamą iš išorės, tačiau svarbu pabrėžti vaikų poreikį išgyventi baimę. Jie ieško tokių galimybių ir patys jas kuria. Suaugusieji yra už šios sistemos ribų ir į ją įsiveržę gali ją sugriauti. Nors pastarosios baimės, pasireiškiančios tik per vaikams būdingas praktikas, nėra šios disertacijos tyrimo objektas, vis dėlto jas verta paminėti, gilinantis į vaikų mitinių baimių sampratą ir raišką.

Vaikų mitinės baimės yra kompleksinis darinys. Jis priklauso nuo trijų veiksnių: mitinių vaizdinių, emocijų (baimės) ir vaiko raidos. Kiekvienas veiksnys formuojamas kultūros, tačiau kažkiek yra ir įgimtas. Pirmuoju atveju atsispindi, kaip tam tikra kultūra formuoja mitinius vaizdinius, emocijas ar vaiko raidą ir kaip visa tai joje reiškiasi. Tai išorinis poveikis. Antruoju atveju veikia įgimti vaiko psichofiziologiniai mechanizmai, kurie lemia mitinių vaizdinių atsiradimą, emocijų raidą ir apskritai vaiko, kaip individo, raidą. Šiuos įgimtų mechanizmų nulemtus modelius paveikus iš išorės atsiranda terpė vaikų mitinių baimių raiškai.

Terminai. *Mitinės baimės* – iki šiol nevertotas terminas. Kiti šį reiškinį nagrinėję mokslininkai *baimės* termino arba išsamiau neapibrėžia, arba

įvardija kitaip. Pavyzdžiui, vaikų magines praktikas⁴ – dvaselių kvietimus, kai vaikai intensyviai išgyvena baimę, – nagrinėjusi Dovilė Kulakauskienė šių baimių neįvardija jokių specifinių terminu (Kulakauskienė 2008, 2013). Šiurpes tyrusi Laima Anglickienė šias baimes vadina tiesiog „baimėmis“ arba „antgamtinių būtybių baimėmis“ (Anglickienė 2009: 23; 2013: 167). Vaikų pasakų tyrėjos Marios Tatar vartojamas terminas „prietaringos baimės“ (angl. *superstitious fears*) (Tatar 1987: XV) taip pat pilnai neatskleidžia aptariamo reiškinių esmės. Be to, žodis prietaras turi neigiamą konotaciją, nuvertinančią šių baimių patirties tikrumą.⁵ Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų baimes tyrę lietuvių psichiatrai tokias baimes vadina „realiai neegzistuojančių būtybių“ baimėmis (Lesinskienė [et al.] 2005: 185). Folkloristikoje pastarasis terminas netinka, nes vaikai bauginami ne tik realiai neegzistuojančiomis būtybėmis, bet ir mitologizuotais gyvūnais, kitataučiais, socialinių paribių atstovais. Psichiatrai, grupuodami vaikų baimes, pabaisų ir gyvūnų baimes priskiria tai pačiai kategorijai. Akivaizdu, kad jų tyrime išvardytos vienu gyvūnų baimės yra mitinės (vilko, tigro, lokio, varlių)⁶, o kitų – ne (pelių, tarakonų, vorų, piktų benamių šunų) (ten pat: 185). Tad toks vaikų baimių grupavimas taip pat netinkamas folkloristikos tyrimams. Lenkų psichologė Maria Molicka vaikų baimes skirsto į rūšis ir dvasių, raganų ar ateivių baimes vadina „vaizduotės baimėmis“. Čia pat, prie vaizduotės baimių, autorė pateikia pavyzdį, kuriame vaikas, sudalyvavęs senelio laidotuvėse pradeda bijoti būti paguldytas į karstą ir užkastas (Molicka 2010: 15–16). Tad vaizduotė gali apimti daug platesnę sritį, nei vien tik mitinis mąstymas, iš kurio kyla vaikų mitinės baimės. Vaikų specifines baimes tyrę anglų psichiatrai šiam tyrimui rūpinimas baimes išskiria kaip vieną iš dvylikos vaikams būdingų baimių ir vadina „įsivaizduojamų arba antgamtinių būtybių baimėmis“ (angl. *fears of imaginary or supernatural beings*, Žr.: Meltzer [et al.] 2008). Sąvoka „įsivaizduojamos būtybės“ šiam tyrimui yra netinkama, kaip ir minėta „realiai

---

⁴ Maginė praktika – etnologės Dovelės Kulakauskienės tyrimuose (Kulakauskienė: 2008, 2013) vartojama sąvoka apibūdinanti vaikų atliekamus burtus. Šio darbo kontekste, tai viena iš folkloro praktikų apraiškų.

⁵ Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* pirmoji žodžio *prietaras* reikšmė yra „nepagrįsta pažiūra į ką nors“ (LKŽe: prietaras).

⁶ Čia turima omeny, kad vaikai bijo tam tikrų gyvūnų, kuriems suteikiamas mitinis krūvis. Aptartame psichiatrų tyrime dalyvavo 9-10 m. amžiaus vaikai, kurie savo kasdieniniame gyvenime nesusiduria nei su vilkais, nei su kitais, mūsų kraštams nebūdingais plėšriaisiais gyvūnais. Varlės – vaikų baidyklės mitologizavimo tendencijos išsamiau aptariamoms 2.6.1. šios disertacijos skyriuje.

neegzistuojančių būtybių“ sąvoka, nes tradicinėje liaudies kultūroje vaikai buvo gąsdinami ne tik įsivaizduojamais subjektais, kuriems per folkloro praktikas būdavo suteikiamos mitinės savybės. Vartojant terminą *antgamtinė būtybė* iškyla gamtamokslinės pasaulio sampratos suformuota *tikrumo* ir *netikrumo* priešprieša: tai, ką galima paaiškinti gamtos mokslais, yra tikra, o ko ne – netikra. Tačiau žmogui, patiriančiam baimę, susidūrus su mitine būtybe arba klausantis pasakojimų apie jas, ši patirtis yra tikra. Todėl, norint išvengti šios *tikrumo* ir *netikrumo* priešpriešos, pasirenkamas mitinių baimių terminas, neneigiantis žmogaus patirties pilnavertiškumo. *Mitinės baimės* – tai mitinį aiškinimą ir mitinius raiškos pavidalus turinčios baimės. Jos gali būti susijusios su realiomis grėsmėmis, bet niekada neatspindi vien jų. Todėl manytina, kad nagrinėjant mitinį krūvį turinčias baimes folkloro praktikose, tiksliausiai šį reiškinį atskleidžiantis ir neigiamų konotacijų nesuteikiantis terminas yra *mitinės baimės*.

Numinoziškumas / numinozinė patirtis. Religija ir mitologija yra tarpusavyje susijusios, todėl savaime suprantama, kad kai kurie religijotyrai būdingi terminai vartotini ir mitologijos tyrimuose. Viena iš tokių sąvokų, vartojama šioje disertacijoje, yra *numinoziškumas* arba *numinozinė patirtis*, apimanti tiek religinę, tiek mitinę patirtis. *Numinosum* sąvoką humanitariniuose moksluose įtvirtino vokiečių teologas, religijos fenomenologijos pradininkas Rudolfas Otto, savo klasika tapusioje knygoje *Šventybė (Das Heilige)*, pasirodžiusioje 1917 m. Šiame veikalė R. Otto savo dėmesį sutelkė į *numinozines patirtis*, kurių vienas svarbiausių aspektų yra baimė. *Numinosum* – tai pamatinis šventybės aiškinimo elementas (Beresnevičius 1997: 75), griežtos apibrėžties neturinti proto būseną, lemianti žmogaus emocinę būklę (Otto 1946: 7, 12). Kalbėdamas apie numinoziškumą Rudolfas Otto išskiria ypatingą dvilypį numinozinį potyrį, kurį pavadina *mysterium tremendum*. *Mysterium* žymi tai, kas yra nesuprantama, neeilinio ir nepažįstama, ir tai kelia pozityvius jausmus. O *tremendum*, arba drebėjimas yra natūrali baimės išraiška. Šis terminas, anot Rudolfo Otto, yra tinkamas kalbant apie numinozines patirtis, bet tai yra analogija, pažyminti specifinį emocinį atsaką, visiškai kitokį nei bijojimas, tačiau panašų į jį, kad baimės analogiją galima būtų panaudoti *tremendum* reiškiniui paaiškinti (ten pat: 12–13). Numinozinė baimė yra nekasdieniška patirtis, kuri yra kur kas didesnė ir intensyvesnė negu paprasta baimė; pastarąją autorius įvardija tiesiog psichologine būseną (ten pat: 15–16). Numinozinė baimė irgi gali būti skirtinga. Rudolfas Otto teigia, kad demonų baimė taip pat yra numinozinė, bet būdinga, kaip jis apibūdina, „primityvioms“ religijoms ir reiškiasi

pirminėmis formomis⁷. Tačiau pasiekus, anot autoriaus, „aukštesnes“ išraiškos formas, būdingas labiau išsivysčiusioms religijoms, primityvios numinozinės baimės formos gali iš naujo pasirodyti, nes visada jose glūdi. Būtent su tokiais religiniais potyriais siejasi potraukis išgyventi siaubą bei šiurpulį, klausantis pasakojimų apie mitines būtybes (ten pat: 16). Tą baimę, kurią R. Otto įvardija kaip žemesniąją religinės baimės patirtį – *demonų baimę*, galėtume vadinti šioje disertacijoje vartojamos sąvokos *mitinės baimės*, atitikmeniu.

Be *tremendum* aspekto, numinoziniam objektui yra būdinga savotiška didybė, pasireiškianti per numinozinio objekto nepasiekiamumą, jo nesuvokiamumą. Šį dievybės didybės aspektą, kuris yra susijęs su *tremendum*, Rudolfas Otto vadina *majestas* (ten pat: 20). Be *majestas*, religinei baimės patirčiai (tiek aukštesnei, tiek žemesnei – demonų baimei) būdingas slėpiningumas. Slėpinys yra visiškai už supratimo ribos ne tik dėl mūsų suvokimo ribotumo, bet ir todėl, kad jis yra visiškai kažkas kito, ko kilmė ir būdas niekaip nėra sutapatinami su mumis pačiais. Per slėpinį atsiranda nuostaba, kuri taip pat svarbi religinei baimės patirčiai (ten pat: 28). Rudolfas Otto teigia, kad bijoma todėl, jog mums apsireiškia visiška kitybė – antgamtiškumas, kuris neegzistuoja kasdieninio suvokimo rėmuose ir tai kitybei mes negalime suteikti aiškios conceptualios išraiškos (ten pat: 29–30). Taip patiriamos ir mitinės baimės: per antgamtiškumo, praplečiančio kasdienį suvokimą, raišką. Numinozinėje patirtyje susijungia dvi gana skirtingos emocinės būsenos – baimė, siaubas, kurie kyla iš dievybės didingumo ir slėpiningumo, ir trauka bei žavesys, kuriuos sukelia tas pats paslaptingumas, inicijuodamas nuostabos, smalsumo jausmą (ten pat: 31). Būtent šis numinozinės patirties ambivalentiškumas pasireiškia ir šios disertacijos tyrimo objekte – vaikų mitinėse baimėse, patiriamose per folkloro praktikas, kurių metu vaikams kyla nuostaba ir smalsumas arba potraukis klausytis baisų pasakojimų.

---

⁷ Toks religijų skirstymas į „primityvias“ ir „aukštesnes“ atspindi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje religijotyroje vyravusį evoliucionistinį požiūrį į religijas, kuris remiasi prielaida, kad viena ar kita kultūra išreiškia pirminę religijos stadiją (Beresnevičius 1997: 120). Visos, minėtu laikotarpiu atsiradusios, evoliucionistinės religijos teorijos šiuolaikinės religijotyros yra atmestos (ten pat: 108). Kaip pastebi G. Beresnevičius, R. Otto šventybės teorijoje pasitaikančias „evoliucionistines nuosėdas“ reikėtų vertinti su išlygomis, nes „naivu reikalauti, kad 1917 m. išleistoje religijotyros knygoje būtų išsiversta be evoliucionistinės doktrinos elementų“, kurie vyravo tuometiniame religijotyros tyrimų lauke (ten pat: 124).

Per XX a. *numinosum* sąvoka įsitvirtino įvairiose mokslo kryptyse. Ji pakankamai gerai žinoma bei vartojama ir psichologų. Pirmasis šią sąvoką psichologijoje dar XX a. pirmojoje pusėje pradėjo taikyti Carlus Gustavas Jungas (APTŽ: 35–36). Vėliau ją perėmė ir kai kurie jo pasekėjai, pavyzdžiui, analitinės raidos psichologijos atstovas Edvardas F. Edingeris (Edinger 1986: 52). Ši sąvoka nesvetima ir lietuvių psichologams (Gudaitė 2002: 32–35). Folkloristinių ir mitologinių tyrimų kontekstuose Lietuvoje R. Otto išplėtotą koncepciją išpopuliarino Gintaras Beresnevičius (Beresnevičius: 1997: 53–62, 73–107), nors *numinosum* sąvoką savo tyrimuose kur kas anksčiau vartojo ir Norbertas Vėlius (Vėlius 1977: 33). Užsienio folkloristų darbuose *numen* sąvoką taip pat galima aptikti XX a. antrojoje pusėje. Ją savo 1964 m. pasirodžiusiame straipsnyje “Memorates and the study of folk beliefs“ mini suomių folkloristas Lauri Honko (Honko 2013: 145–146). Nesvetima ji šių dienų užsienio mokslininkams (Tiffin 2008: 151; Eubanks 2008: 517; Nocolaisen 2008: 973–974). Tad ne išimtis, kad šioje disertacijoje, kalbant apie baimes mitologiniu požiūriu, *numinosum* sąvoka yra reikšminga: numinozinės patirtys yra vaikų mitinių baimių dalis.

Folkloro praktika (angl. *the practice of folklore, folklore in practice*) – pastaraisiais metais amerikiečių tyrėjo S. J. Bronnerio vartojama sąvoka, kuri išsamiau aptariama disertacijos įvado skyriuje, pristatnčiame darbo teorines prieigas.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Disertacijos tikslas – ištirti, kaip XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės lietuvių folkloro praktikose reiškėsi ir buvo patiriamos vaikų mitinės baimės.

Šiam tikslui pasiekti išsikelti tokie uždaviniai:

1. Atskleisti, kaip lietuvių folkloro praktikose reiškėsi vaiko ryšys su mitiniu pasauliu;
2. Ištirti vaikų baimių mitinę raišką ir patirtis tradiciniuose vaikų gąsdinimuose;
3. Nustatyti, kaip bauginant vaikus išplėtoto naratyvo folkloro tektais – mitologinėmis sakmėmis ir pasakomis atsiskleidžia vaikų mitinių baimių patirtys.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Tradicinei lietuvių kultūrai būdinga istorinė-socialinė „ne žmonių“ kategorija, kuriai be kitų „ne žmonių“ priskirtinas ir vaikas. Kadangi „ne žmonės“ dažnai būdavo mitologizuojami, galima išskirti mitinę-socialinę kategoriją, kuri atskleidžia vaiko ryšį su mitiniu pasauliu.

2. Vaiko ryšys su mitiniu pasauliu reiškiasi per mitinius-socialinius kompleksus, kurie susidaro dėl vaiko sąsajų su mitinėmis būtybėmis, mitiškai reikšmingais gyvūnais ir bendruomenės atstovais, kuriais užgelėjęs vaikas yra gąsdinamas.

3. Baimės išgyvenimą skatinančios folkloro praktikos gali būti traktuojamos kaip viena iš priemonių, atskiriančių vaiką nuo mitinio pasaulio ir priartinančio jį prie žmonių pasaulio.

4. Tradiciniai vaikų gąsdinimai buvo svarbi lietuvių folkloro praktika XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje ir atliko vaiko tinkamo socialinio elgesio, jo pasaulėvaizdžio ir mitinės pasaulėjautos formavimo funkcijas.

5. Vaikų bauginimas pasakomis ir mitologinėmis sakmėmis tradicinėje lietuvių kultūroje – tai folkloro praktika, kuria buvo siekiama vaikus pamokyti, sukelti jiems intensyvius emocinius išgyvenimus, sumažinti nerimą ir padėti įveikti baimes.

6. Įvairios folkloro praktikos gali būti pasitelkiamos kaip baimės įveikimo priemonė, tačiau ypač didelę reikšmę tradicinėje lietuvių kultūroje turėjo tos, kurios vaikams baimę įveikti padėdavo skatindamos baimės išgyvenimus.

Tyrimo naujumas ir aktualumas. Vaikų mitinių baimių raiška tradicinėje kultūroje iki šiol menkai tyrinėta Lietuvos mokslininkų, todėl šia disertacija tikimasi užpildyti esamą spragą. Vaikų baimės bus tiriamos iš folkloro praktikų perspektyvos, kuri atskleidžia vaiko mitinę sampratą ir vaikams perteikiamos tautosakos gyvavimo aplinkybes XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvoje. Atliekant šį tyrimą surinkta tautosakos, susijusios su vaikų mitinėmis baimėmis, kontekstinė medžiaga, kurios užfiksavimai tiriamuoju laikotarpiu yra fragmentiški ir išsibarstę po skirtingus šaltinius. Atliktas tyrimas svarbus ir dėl mokslinėje erdvėje menkai nagrinėtos temos – baugių bei žiaurių pasakų ir mitologinių sakmių sekimo vaikams. Kaip tai aktualu, liudija viešojoje erdvėje nuolat išskylančios diskusijos dėl galimo tokių naratyvų neigiamo poveikio vaikų raidai ir psichinei būklei. Dėl tiriamojo objekto specifikos disertacijoje pasitelkiamos psichologinės priegios, kurios iki šiol retai naudotos Lietuvos tautosakos tyrėjų darbuose. Be to, disertacijoje vartojami lietuvių folkloristikoje dar neišsigalėję terminai – *mitinės baimės* ir *folkloro praktikos*. Pirmoji sąvoka – vaikų mitinės baimės – pasitelkiama siekiant kuo tiksliau įvardyti ir apibrėžti tiriamąjį objektą. Kaip jau buvo minėta anksčiau, folkloro praktikų terminas perimtas iš amerikiečių folkloristo S. J. Bronnerio darbų (Bronner 2019).

Tyrimo metodai. Disertacijoje derinami analizės, aprašomasis, interpretacinis ir lyginamasis metodai. Analizės, aprašomasis ir interpretacinis metodai pasitelkiami tiriant folklorinius ir etnografinius duomenis. Lyginamasis metodas taikomas ieškant paralelių kitų tautų folkloro praktikoje, išreiškiančiose vaikų ryšį su mitiniu pasauliu. Taip pat šiuo metodu remiamasi nagrinėjant skirtingus istorinius laikotarpius atspindinčią medžiagą.

Tyrimo šaltiniai. Disertacijai naudoti lietuvių folkloro praktikas atskleidžiantys folkloriniai ir etnografiniai tyrimų šaltiniai. Archyviniai tautosakos šaltiniai (tikėjimai, papročiai, gydymo praktikos, atsiminimai, pasakojimai, sakmės, pasakos, kontekstinė tautosakinė medžiaga), saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne (LTR), Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus rankraštyne (LII ES) ir Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos ir folkloristikos rankraštyne (VDU ER). Tyrimui ne mažiau svarbūs įvairiuose leidiniuose publikuoti tekstai su kalbine (LKŽe, FŽ, VLKP), tautosakine (LRPS, LSP, LU ir kt.), kraštotyrine (DGKS, VėlMP ir kt.) ar senąją kaimo gyvenimą atspindinčia asmeninių atsiminimų (LKP, MarcP, MS, StMA ir kt.) medžiaga.

Gilinantys į vaikų mitinių baimių išgyvenimus, ypatingą reikšmę turi ne tik tautosakos tekstai, bet ir folkloro praktikas atskleidžiančios šių tekstų pateikimo aplinkybės bei žmonių atsiminimai, susiję su vaikų mitinėmis baimėmis.

Tyrimų apžvalga

Per pastaruosius kelerius metus užsienio folkloristikoje itin pagausėjo baimės tyrimų. Švedų folkloristai Camilla Asplund Ingermark ir Dominicas Ingemarkas nagrinėja senovės Romos kultūroje paplitusių baimių apraiškas pasakojamojoje tautosakoje (Asplund Ingermark, Ingermark 2020). Rusų folkloristai baimės temai 2020 m. skyrė visą mokslinio žurnalo „Miesto folkloras ir antropologija“ (*Фолклор и антропология города*) numerį, kuriame nagrinėjamos įvairios šiuolaikinių baimių apraiškos. Tais pačiais metais straipsnių rinktinę „Susitinkant su baimė“ (*Encountering Fear*), skirtą įvairiausių baimės formų tarptautiniams tyrimams, sudarė kroatų folkloristai.

Vaikų mitinės baimės tradicinėje lietuvių kultūroje neatsiejamą nuo įsivaizdavimo, kad vaikai yra artimi mitiniam pasauliui. Šis artimumas reiškiasi per istorinę-socialinę „žmogiškumo“ – „nežmogiškumo“ kategoriją, būdingą valstietiškajai mąstysenai. Istorinę-socialinę „ne žmogaus“ kategoriją

savo tyrime apie reformatus lietuvių kultūroje nuosekliai yra atskleidęs kultūros istorikas Virginijus Savukynas (2012). Vaiko kaip „ne žmogaus“ mitinę-socialinę sampratą ir jos įvairias raiškas bei pavidalus skirtingose pasaulio kultūrose su kolegomis yra tyrinėjęs amerikiečių antropologas D. F. Lancy (Lancy 2014, 2017; Lancy, Grove 2011; Grove, Lancy 2015). Vaiko mitinė samprata Lietuvoje iki šiol yra sulaukusi kelių tyrėjų dėmesio. Minėtinas Birutės Jasiūnaitės lingvistinis tyrimas apie vaikų kilmės aiškinimus (Jasiūnaitė 2001) ir Dainiaus Razausko studijoje apie krosnį aptariamą vaikų sąsąjas su varlėmis (Razauskas 2011: 166–168). Vaiko ryšiai su mitinėmis būtybėmis yra nagrinėti Jurgitos Macijauskaitės-Bondos darbuose (Macijauskaitė-Bonda 2006, 2007, 2008a, 2008b, 2015). Paminėtini ir lenkų folkloristo Tomaszo Kalniuko tyrimai, kuriuose atsiskleidžia vaikų sąsąjas su socialinių paribių atstovais (Kalniuk 2014).

Vaikų mitinės baimės XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje susijusios su moraliniu vaikų ugdymu. Šia tema informacijos galima aptikti tiek etnologinio pobūdžio darbuose (Dulaitienė-Glemžaitė 1958; Vyšniauskaitė 1964; Dundulienė 2005), tiek tarpukario ir ankstesnių laikų kaimo papročius aprašančiame periodiniame leidinyje „Gimtasai kraštas“ (Gricius 1942; Kriauza 1943). Nemažai savo tyrimų apie tradicinę lietuvių pedagogiką yra paskelbę edukologai Romanas Vasiliauskas (Vasiliauskas 1999, 2000, 2001a, 2001b, 2006) ir Irena Stonkuvienė (Stonkuvienė 2000, 2006, 2007a, 2007b).

Vaikų gąsdinimai, formuojantys vaiko santykį su aplinka ir kitais šeimos nariais bei išreiškiantys vaikų baimių mitinius pavidalus, nuo seno visiems žinomi, bet iki šiol beveik nėra sulaukę lietuvių tyrėjų dėmesio. Galima paminėti tik etnolingvistės Birutės Jasiūnaitės straipsnį „Iš lietuvių mitologinės leksikos: baūbas ir jo padermė“ (Jasiūnaitė 2000) ir Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos studentės Kamilės Minikauskaitės bakalauro baigiamąjį darbą „Vaikų gąsdinimai XX a. – XXI a. pr.“ (Minikauskaitė 2012). Apie gąsdinančių motyvų turinčias lopšines, kurios taip pat svarbios tiriant vaikų gąsdinimus, yra rašiusi Jurga Sadauskienė (Sadauskienė 2012b: 59). Ne pačius gąsdinimus, bet juose pasirodančias mitines būtybes – *maumą* ir *baubą* – yra tyrę Daiva Astramskaitė (Vaitkevičienė) (Astramskaitė 1993: 112–151) ir Gintaras Beresnevičius (Beresnevičius 1998: 4, 2004: 190–194), o *javų dvasių* ir įvairius jos pavidalus yra aptaręs Jonas Balys (BJJD). Vaikų gąsdinimuose minimus mitologizuotus kitataučius tyrė Laima Anglickienė (Anglickienė, 2006). Kai kuriuos vaikams gąsdinti naudotus situacinius posakius savo straipsnyje „Liaudies pedagogikos atspindžiai lietuvių patarlėse, priežodžiuose ir situaciniuose posakiuose“ yra pristatę Rasa Kašėtienė (Kašėtienė 2016).

Užsienio literatūroje vaikų gąsdinimams kaip reiškiniui skirtų tyrimų yra šiek tiek daugiau nei lietuvių. Pavyko aptikti vieną Oksfordo universiteto literatūros, pasakų ir mitologijos tyrėjos Marinos Warner studiją, susijusią su vaikų bauginimu (Warner 1998), kurioje aptiriamos baimės patirtys per vaikų gąsdinimus, raminimus, juokavimus. Atskirų paminėjimų apie vaikų gąsdinimus mitinėmis būtybėmis galima aptikti įvairiuose kitų šalių papročius, tikėjimus ir tautosaką aprašančiuose darbuose (Västrik 1999: 28; Erikson 2004: 144; Ó hÓgáin 2006: 209). Tradicinių vaikų bauginimų srityje nemažai nuveikę rusų mokslininkai. Apie tradicinės rusų kultūros vaikų gąsdinimus yra rašiusi O. Čerepanova (Черепанова 1994). Slavų vaikų gąsdinimai minimi ir etnolingvistinio žodyno straipsnyje, skirtame visiems gąsdinimams aptarti (Левкиевская 2009b). Taip pat yra rusų mokslininkų darbų, skirtų mitinėms būtybėms, kuriomis buvo gąsdinami vaikai. Toks yra L. Chafizovos straipsnis apie mūsų baubo atitikmenį slavuose *Бука* (Хафизова 2000) bei jau minėtos O. Čerepanovos mitologinės leksikos tyrimai (Черепанова 1983). Nors išsamių, visapusiškų darbų apie vaikų gąsdinimus reta, paminėjimo vertas estų įdirbis šioje srityje. Folkloristas Ergo-Hartas Västrikas yra aptaręs tradicinius estų vaikų gąsdinimus, kurie buvo užrašyti XX amžiaus pirmojoje pusėje. Savo nedidelės apimties darbuose, parengtuose pagal konferencijų pranešimus, mokslininkas pateikia išsamią vaikų gąsdinimų tipologiją (Västrik 1994a, 1994b), aptaria juose itin dažnai minimą mūsų baubo atitikmenį *Rapla* (Västrik 1995) bei nagrinėja vaikų gąsdinimus ir pirmojo šį specifinį tautosakos žanrą išskyrusio švedų folkloristo Karlo Vilhelmo von Sydovo požiūrį į juos (Västrik 1997b). Apie velnio reikšmę tradicinėje estų pasaulėjautoje auginant vaikus yra užsiminęs ir kitas estų folkloristas – Ülo Valkas. Savo trumpame konferencijoje skaityto pranešimo pristatyme tyrėjas mini didaktinio pobūdžio tautosakos tekstus apie velnią, kurie, atsižvelgiant į situacijas, būdavo pasitelkiami kaip pedagoginiai modeliai tradicinėje estų kultūroje (Valk 1997a). Niufaundlende vartotus vaikų gąsdinimus nagrinėjo folkloristas Johnas Widdowsonas (Widdowson 1979). Kroatų folkloristė Evelina Rudan taip pat yra aptarusi mitines būtybes, kuriomis gąsdinami vaikai (Rudan 2010). S. J. Bronneris yra nagrinėjęs tradicinio baubo vaizdinio transformacijas šiuolaikinėje amerikiečių kultūroje (Bronner 2019: 85–116). Paminėtina ir antropologė Nicole Belmont, tyrusi vaikų gąsdinimus tradicinėje prancūzų kultūroje (Belmont 1998).

Su vaikų baimių mitinių pavidalų raiška ir baimių patirtimis susiję sakmėse ir pasakose pateikiami bauginantys žiaurumo ir smurto elementai. Kalbant apie tokius tyrimus Lietuvoje, paminėtini Leonardo Saukos straipsnis apie pastangas švelninti pasakoje „Eglė žalčių karalienė“ pasitaikančius žiaurius epizodus (Sauka 2007) ir Bronislavos Kerbelytės knygos *Lietuvių*

tautosakos kūrinų prasmės skyrius „Apie pasakų žiaurumus“ (Kerbelytė 2011: 176–186). Užsienyje bene labiausiai į šią problemą gilinosi vokiečių folkloristas Lutzas Röhrichas. Dviejose pasakų tyrimų studijose jis vaizduojamo žiaurumo temai yra skyręs po atskirą dalį (Röhrich 1991: 111–141; 2008: 203–217). Gana dažnai žiaurius ir smurtinius pasakų elementus bei vaikų išgyvenamą baimę savo darbuose mini ir vaikų literatūros bei pasakų tyrėja amerikietė Maria Tatar (Tatar 1987, 1993, 2004). Nors ši mokslininkė gilinasi į pasakas rašto kultūroje, kai kurios jos išvalgos ir pastebėjimai gali būti pritaikomi ir sakytinei tradicijai. Žiaurūs ir smurtiniai pasakų elementai neatsiejami nuo baimės, kuri patiriama klausantis pasakojimų. Šiame kontekste iš pastarojo laikotarpio tyrimų paminėtinas kroatų folkloristės Evelinos Rudan straipsnis, kuriame nagrinėjamos baimės raiškos skirtinguose tautosakos žanruose ir baimės patyrimas, klausantis sakmių ir pasakų (Rudan 2020).

Teorinės prieigos: tarp folkloristikos ir psichologijos

Disertacijos objekto kompleksiskumas lemia tarpdalykinį tyrimo pobūdį. Nagrinėjama vaikų mitinių baimių samprata ir raiška atsiskleidžia iš psichologinės ir folkloristinės tyrimų perspektyvos. Nors darbe stengtasi išlaikyti folkloristikai ir mitologijai būdingas prieigas, siekiant išsamesnio tyrimo, neapsieita be psichikos reiškinius tiriančio psichologijos mokslo. Gretinant abi disciplinas, aptariami svarbiausi vaikų mitinių baimių patirčių aspektai. Naudotasi kelių psichologijos mokyklų (bihevioristinės, kognityvinės, psichoanalitinės ir analitinės psichologijos) išvalgomis. Skirtingi šių psichologijos mokyklų požiūriai į baimės patirtis ir asmens psichikos raidą padeda aiškiau išvelgti ir vaikų mitinių baimių, patiriamų per skirtingus tautosakos tekstus, ypatybes. Vis dėlto, kadangi tiriami vaikų baimių mitiniai pavidalai susiję su sąmoninių reiškinių funkcionavimu kultūroje, šiam darbui neišvengiamai reikšmingesnės gelmių psichologijos mokyklos (psichoanalitinė ir analitinė psichologija), kurių terminologija ir išvalgomis rėmėsi ne vienas pasaulinio garso folkloristas (Dégh 1995; Dundes 1980; Röhrich 1991, 2008). Tai rodo, kad psichologijos pasitelkimas tautosakos tyrimams formavo savotišką folkloristikos kryptį XX a. antrojoje pusėje. Taip pat ir kai kurie psichologai savo tyrimams pasitelkia folklorą. Psichoanalitikas, vaikų psichologas ir psichiatras Bruno Bettelheim nagrinėjo, kokią reikšmę pasakos turi vaiko emocinei ir psichologinei raidai. 1976 m. pasirodžiusi jo knyga *Kodėl mums reikia stebuklo: pasakų reikšmė ir svarba* (angl. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*) sulaukė didelio pripažinimo ir buvo išversta į daugelį kalbų (Bettelheim

2017). Carlo Gustavo Jungo mokinė Maria Luiza von Franz, pasitelkdama pasakas ir skirtingus jų variantus, nagrinėjo psichikos reiškinius iš analitinės psichologijos perspektyvos (von Franz 1995; 1996; 1997). Panašią prieigą savo knygoje *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose* naudoja ir lietuvių analitinės psichologijos atstovė Gražina Gudaitė (Gudaitė 2001). Tad gali būti stebima šių dviejų disciplinų – folkloristikos ir psichologijos sąveika. Vis dėlto, kiekviena jų išlieka daugiau ar mažiau apsiribojusi savo teorinių koncepcijų rėmuose, o kitą discipliną pasitelkia labiau kaip pagalbines priemones.

Psichologijos kryptių teorinių koncepcijų taikymo galimybės

Kadangi vaikų mitinių baimių patirtis neatsiejama nuo vaiko psichosocialinės raidos, šioje disertacijos įvado dalyje pristatomos kelių psichologijos mokyklų atstovų teorinės prielaidos, padedančios paaiškinti kai kurias vaikų mitinių baimių išgyvenimo ypatybes. Šiame skyriuje pristatomos keturios psichologijos mokyklos, sudarančios dvi atskiras grupes, ir šių mokyklų teorinių koncepcijų taikymo galimybės folkloriniame vaikų mitinių baimių tyrime. Bihevioristinė ir kognityvinė mokyklos daugiau dėmesio skiria tiesioginei žmogaus sąveikai su išoriniu pasauliu, o gelmių psichologijai priklausanti psichoanalizė ir analitinė psichologija nagrinėja žmogaus psichikoje vykstančius giluminius procesus. Disertacijos tyrimų objektui svarbūs abu šie skirtingi psichologiniai požiūriai, nes folkloro praktikose pasireiškia intensyvi žmogaus sąveika su aplinka, o folkloro praktikų sukeltos patirtys iššaukia gelminius psichikos vyksmus.

Bihevioristinė psichologijos pakraipa orientuota ne į žmogaus sąmonę, mąstymą, o į elgesio analizę. Į emocijas ši mokykla žvelgia kaip į paveldimus modelius, pasirodančius per reakcijas, kurios gali būti išmokstamos. Vienas žymiausių jos atstovų Johnas B. Watsonas (1878–1958) teigia, kad tokios įgimtos emocijos yra trys: baimė, pyktis ir meilė (Watson 2004: 184). Ši psichologijos mokykla daug dėmesio yra skyrusi baimės, kaip išmoktos reakcijos, tyrimui. J. B. Watsonas, remdamasis savo eksperimentais, teigia, kad baimę kelia du stimulai – fizinės atramos nebuvimas ir staigus garsas (ten pat: 184). Vaikai tamsoje ima bijoti, nes nėra įprasto vizualinio dirginimo, tačiau girdėti triukšmas (ten pat: 185). Čia galima prisiminti, kad mitinės būtybės sakmėse labai dažnai reiškiasi garsu. Vaikus gąsdinantys tėvai taip pat kartais pasitelkia akustines mitinių būtybių imitavimo priemones.

J. B. Watsono atlikti eksperimentai su kūdikiais įrodo, kad kokią nors situaciją ar objektą siejant su staigiu garsu, vaikams galima suformuoti „sąlygotas baimes“. Pavyzdžiui: „vaikas, kuris paprastai eina miegoti tamsoje

ir nebijodamas, dėl garsaus durų trankymo ar griaustinio dundesio gali pradėti bijoti šviesos“ (ten pat: 194). Šios baimės gali būti perkeliamos ir į kitus objektus (pvz., bijant žiurkės, bijoma ir kuo nors ją primenančio triušio ir tiesiog kailio gabalėlio). Tokiu mechanizmu galima grįsti vaikų baimes, kurių kilmę būna sunku paaiškinti. J. B. Watsonas tokį sąlygotos baimės perkėlimą sieja su daugeliu perdėtų baimių ir individų jautrumu objektams, su kuriais tokiam elgesiui praityje neįmanoma rasti jokio tinkamo pagrindo (ten pat: 196).

Kognityvinė psichologija – mokslinė disciplina, kuri susiformavo apie XX a. vidurį. Ji yra susijusi to meto naujausiais neurologijos atradimais. Ši psichologijos kryptis daug dėmesio skiria pažinimo procesams, kuriems svarbus suvokimas, mąstymas, kalba, atmintis ir dėmesys. Taip pat ši mokykla tiria, kaip yra apdorojama, kaupiama ir atkuriamą informaciją. Kognityvistai akcentuoja juslinės patirties svarbą, tačiau, kitaip nei bihevioristai, neapsiriboja emocijomis tik kaip atsaku į dirgiklį. Čia svarbūs tampa mąstymo procesai, kurie lemia emocijas atsiradimą ir raišką. Anot šios psichologijos mokyklos atstovų, mąstymas yra galingesnis už nesąmoningus motyvus (priešingai nei gelmių psichologijoje) ar stimulo ir reakcijos ryšius (kaip bihevioristinėje psichologijoje).

Kognityvinė psichologija yra labai plati sritis, turinti daug tyrėjų. Čia pristatomas tik vienas – svarbiausias jos atstovas, kognityvinės vaiko raidos teorijos kūrėjas – Jeanas Piaget (1896–1980). Anot jo, kiekvieno individo pažintinė raida sutrumpintai atkartoja filogenezę, o pažintinius gebėjimus sąlygoja įgimtos charakteristikos (Navickas, Vaičiulienė 2010: 57).

J. Piaget išskiria du svarbius pažintinės raidos procesus: asimiliaciją ir akomodaciją. Kai vaikas stengiasi suprasti išorinio pasaulio įvykius, jis pritaiko jau turimas schemas. Naujos informacijos įjungimas į naują schemą yra asimiliacija. Tačiau tuo pat metu schema patiria pakitimus, ji tampa sudėtingesnė, nes apima daugiau patirtinių elementų. Schemas kitimas susidūrus su nauju patyrimu yra akomodacija (ten pat).

Kai kurios šios psichologijos krypties idėjos yra svarbios kalbant apie tas vaikų mitines baimes, kurios patiriamos kaip tiesioginė grėsmė arba kuriose vienokiu ar kitokiu būdu reikšminga vaikų juslinė patirtis, kuri ypač svarbi vaikų gąsdinimuose. Emocija ir su ja susijęs mitinis vaizdinys juose visų pirma veikia per jusles, o po to per kultūriškai susiformavusį konstruktą.

Gąsdinimų poveikį jaslėms galima skirstyti pagal gąsdinančio subjekto raiškos pobūdį. Realiai egzistuojantys subjektai – žmonės ir gyvūnai – yra sutinkami, pamatomi, turi konkrečią išvaizdą ir jiems būdingus veiksmus

(pvz., žydas arba ubagas yra su maišu, šuo loja, kanda). Juslinis ryšys su mitinėmis būtybėmis palaikomas per jų buvimo vietą, reiškinių ar garsus.⁸

J. Piaget išskirti kognityviniai raidos procesai asimiliacija ir akomodacija vyksta visada, tačiau jie labai ryškūs tiesioginėse, su mitinėmis baimėmis susijusiose vaikų patirtyse. Pavyzdžiui, jeigu vaikas mitinę būtybę, kuria yra gąsdinamas, „pamato“ šulinyje (LII ES 508/88: 171), procesas įvyksta per jutiminę vizualinę patirtį. Vandens atspindžio pamatymas inicijuoja asimiliaciją, o šios patirties įsisavinimas ir susiejimas su pavojumi, tykančiu šulinyje – akomodaciją. Šie procesai vyksta per visus gąsdinimus, net ir be tiesioginės patirties. Užtenka, kad būtų sužadinta stipri emocija, kuri padeda asimiliuoti naują informaciją apie supantį pasaulį.

Vaikų maginėse praktikoje – dvaselių kvietimuose viskas vyksta panašiai, kai vaikai susiduria su iškviestomis mitinėmis būtybėmis, per įgytą naują transcendencijos patirtį keičiasi jų jau turima kognityvinė schema.

Kita vertus, kalbant apie mitines vaikų baimes, susijusias su ilgesniais siužetinėmis pasakojimais, kognityvinė psichologija visko nebepaaiškina iki galo, nors kai kurie šios krypties atstovai, tokie kaip lenkų psichologė Maria Molicka (2010), bando tai daryti. Kalbant apie tautosakos tekstus su sudėtingais siužetais – pasakas, tiksliau būtų remtis gelmių psichologijos mokyklomis.

Viena iš gelmių psichologijos mokyklų yra psichoanalitinė, kurios pradininkas Zigmundas Freudas (1856–1939). Turbūt svarbiausias šio asmens indėlis į žmogaus pažinimą yra sąmonės ir pasąmonės atskyrimas. Taip pat buvo išskirti psichikos struktūriniai elementai (*id*, *ego*, *superego*), gynybos mechanizmai (projekcija, perkėlimas), turėję didelės reikšmės tiek vėlesniems psichologų darbams, tiek ir humanitarinių mokslų tyrimams.

Vaikų mitinių baimių tyrimui reikšmingos dviejų šios mokyklos atstovų plėtotos su vaiko raida susijusios idėjos. Donaldas W. Winnicottas (1896–1971), psichoanalitikas, pediatras, daug dėmesio skyręs vaiko ryšio su motina ir vaikų žaidimų tyrimams, suformulavo koncepciją apie tarpinį objektą arba perėjimo reiškinį. Tarpinis arba pereinamasis objektas – vaiko patirties sritis tarp objektyvaus ir subjektyvaus suvokimo. Pirmasis tarpinis objektas yra ryšys su motina, vėliau jis dažnai papildomas nykščiu, kuris čiulpiamas, o dar vėliau nykštį keičia kiti objektai. Anot D. W. Winnicotto, tai gali būti ir dainos ar žaidimai (Winnicott 2009: 24). Visi jie simboliškai atspindi ryšį su motina, todėl vaiką nuramina. Tokie objektai yra suvokiami kaip nevisiškai

---

⁸ Išsamiau jutiminė patirtis vaikų gąsdinimuose aptariama antroje disertacijos dalyje, 2. 4. skyriuje.

priklausantys išoriniam pasauliui. Tarpinis objektas padeda vaikui atskirti vidinę realybę nuo išorinės ir inicijuoja ryšį tarp vaiko ir jį supančios aplinkos (ten pat: 24–30). Šias D. W. Winnicotto idėjas savo tyrimams pasitelkė lietuvių folkloristė Jurga Sadauskienė straipsnyje „Lopšinių ir žaidimų terapinė vertė“ (Sadauskienė 2012b: 49–69). Remiantis D. W. Winnicotto ir J. Sadauskienės įžvalgomis, galima teigti, kad ankstyvojoje vaikystėje tautosakos kūriniai gali atlikti tarpinio objekto funkciją. O į tautosakos kūrinuose minimus personažus, pavyzdžiui, baubą gąsdinimuose, raganą pasakose ir pan., gali būti perkeliama vaiko nerimas ir baimė.

Kitas vaiko raidos tyrimams didelę įtaką padaręs mokslininkas yra prierašumo teorijos kūrėjas Johnas Bowlby (1907–1990). Jo teorija teigia, kad kūdikis turi įgimtą biologinį poreikį kontaktuoti su motina. Prierašumo ryšys intensyviai formuojasi pirmuosius 6 gyvenimo mėnesius.

Pagrindinė prierašumo teorijos sąvoka yra vidiniai darbiniai modeliai, kurie atsiranda per pirmuosius gyvenimo metus kūdikiui patiriant daugybę išsiskyrimo ir artumo atstatymo akimirkų. Jeigu toks modelis yra saugus ir stabilus, ateityje jis individui padeda įveikti stresą ir prisitaikyti prie naujų aplinkybių.

J. Bowlby teigimu, yra trys vaiko raidą veikiančios sistemos: prierašumo, pažinimo ir baimės. Kūdikis, būdamas netoli mamos, aktyviai tyrinėja aplinką ir patenkina savo pažinimo poreikius. Tačiau jei jis nutolsta per toli arba dėl kitų priežasčių patiria nerimą, suveikia baimės sistema, kuri aktyvuoja prierašumo sistemą. Jeigu vaikas nuraminamas, jo pažintinė veikla vėl suaktyvėja (Žukauskienė 2002: 130–132). Baimę keliančios folkloro praktikos sustiprina vaiko santykį su suaugusiuoju aktyvuodamos prierašumo sistemą. O jeigu vaikas yra nuraminamas, ką atlieka išplėtooto naratyvo folkloro kūriniai, aktyvuojama pažinimo sistema.

Pagal prierašumo teoriją, baimė yra ypač svarbi vaiko raidai. Analizuojant vaikų mitines baimes ši teorija atskleidžia, dėl kokių vaiko raidos mechanizmų gali atsirasti baimės ar nerimas ir koku būdu jie gali būti reguliuojami.

Čia taip pat vertėtų prisiminti kognityvistų (J. Piaget) nustatytus vaiko raidos ypatumus. 6–8 mėn. kūdikis pradeda save suvokti kaip atskirą subjektą. Į jo suvokimo modelius įsirašo sąvoka „kitas“ arba „svetimas“ (ten pat: 130). Būtent tuo metu atsiranda baimė kaip emocija, o ne kaip reakcija į dirgiklius (Moro (išgąščio) refleksas, kai vaikas išsigąsta garso ar staigaus judesio ir suaktyvėja griebimo funkcija, išnyksta apie 6 mėn. (Navickas, Vaičiulienė 2010: 148)), t. y. išsigandimo reakcijas keliantys dirgikliai pradedami apdoroti kognityviai. Šiuo laikotarpiu ypač svarbios tampa vaiko raidą veikiančios ir

tarpusavyje sąveikaujančios prieraišumo, pažinimo ir baimės sistemos bei jau minėtas tarpinis objektas.

Kita gelmės psichologijos mokykla – analitinė. Kilusi iš psichoanalizės ji perėmė nemažai psichoanalizei būdingų teorinių konstrukčių ir kai kuriuos jų išplėtojo. Šios mokyklos pradininkas, Freudo mokinys C. G. Jungas (1875–1961) nesąmoningą psichikos dalį suskirstė į dar dvi – asmeninę ir kolektyvinę sąšmones. Kolektyvinė sąšmonė yra „vienas iš esminių teorinių teiginių, išskiriančių Jungo koncepciją iš kitų psichologijos teorijų“ (Gudaitė, 2002: 31). Kolektyvinė sąšmonė reiškiasi simbolio pavidalą turinčiais archetipais, o viena iš jų sudėtinių dalių yra emocinis krūvis. Archetipų įsisąmoninimas veikia asmenybės transformaciją, o ši ją kreipia link individuacijos – visiško savęs išpildymo. Viena svarbiausių analitinės psichologijos sąvokų, vartojamų nagrinėjant psichikoje vykstančius procesus, – kompleksas. Jis jungia sąmonę su kolektyvine sąšmone per šerdį, kurioje svarbiausios yra emocijos. Per kompleksą yra galimas archetipų integravimas į sąmonę arba asimiliacija. Anot K. G. Jungo, archetipai yra ir vaizdiniai ir emocijos. Patirtyje šie du aspektai turi pasireikšti kartu. Būtent per emociją archetipas tampa dinamišku ir gali sukelti kokias nors pasekmes (Jung 1964: 96). Sąšmonės reliktiniai turiniai nėra neutralūs ar indiferentiški. Kartais jie turi tokį didelį krūvį, kas vykstant archetipų asimiliacijai, gali sukelti baimę (ten pat: 96). Toks jų integravimas į sąmonę vyksta per mitinių baimių patirtis. Kalbant apie jas, dėmesio verta K. G. Jungo mokinės Marie Louisos von Franz (1915–1998) pasakų interpretavimo teorinė koncepcija. Šios analitinės psichologijos atstovės svarbiausios tyrimų sritys buvo alchemija, sapnai ir pasakos. Anot M. L. von Franz, pasakose archetipai pateikiami pačiu gryniausiu savo pavidalu. Pasakos raidoje keičiasi detalės, jos pritaikomos prie laikmečio ir kultūrinės aplinkos, tačiau archetipai išlieka nepakitę (von Franz 1995: 11–12). Pasakos yra pats gryniausias kolektyvinės sąšmonės atspindys (von Franz 1996: 1), nes jose lieka mažiau specifinės kultūrinės sąšmonės medžiagos negu mituose ir sakmėse (ten pat: 15). Pasaka – tai kultūrinės sąšmonės atspindys su sąšmoniniais reiškiniiais ir jų dinamika. Vienoje pasakoje atsiskleidžia skirtingi archetipai, archetipinės figūros, kaip antai, šešėlio, anima/animus, Didžiosios motinos, herojaus, kurie yra ne žmonės, o abstraktūs pavidalai (ten pat: 17). Žmogus susitapatina su pasakose vaizduojamais veikėjais ir situacijomis per kylančias asociacijas, sutampančias su žmogaus kompleksu. Taip įsisavinamas elgesio modelis, kuris turi ryšį su sąšmone (ten pat: 63).

Archetipai savyje integruoja priešybes ir visada reiškiasi simbolinėmis formomis, kurios būna susijusios su emocijomis, numinozinėmis patirtimis ir veikia asmeninėje sąšmonėje esančio komplekso formavimąsi (Gudaitė

2002: 32–35). Būtent dėl jų savybės integruoti priešybes, baisių ir žiaurių, per daugybę metų susiformavusių tradicinių pasakų elementų „švelninimas“ gali panaikinti archetipo „neigiamą“ polių ir tokiu atveju jis nebeturės dinaminio – emocijas keliančio ir psichikos raidą skatinančio poveikio.

Šiuolaikinėje analitinėje psichologijoje pasakos ir jų analizė gali būti pasitelkiamos kaip psichoterapinė priemonė. Analizuojant pasakas galima geriau suprasti psichinį asmens gyvenimą ir jo transformacijos galimybes. Galima išsiaiškinti tam tikrų archetipų ir kompleksų raiškos prielaidas ir jas integruoti į sąmonę. Taigi per pasakas asimiliuojamas sąmoninis turinys.

Psichologinis ir folkloristinis požiūriai į baimę ir folkloro praktikas

Vaikų baimių ir folkloro praktikų tyrimuose galime skirti dvi prieigas: psichologinę ir folkloristinę. Kai kurie psichologijos mokslo atstovai folklorą pasitelkia kaip pagalbinę priemonę savo teorijoms atskleisti ir sulaukia folkloristų kritikos dėl to, kad jų naudojami folkloro tekstai būna neišsamūs, psichologinės teorijos nustelbia folkloro tekstus, vartojama netikslī terminologija ir kartais pateikiami neaiškūs rezultatai, tekstai interpretuojami vienpusiškai, naudojamos seksualiai šališkos interpretacijos, perdedama Edipo komplekso svarba pasakose, jos pernelyg apibendrintai lyginamos ir gretinamos su sapnais, neatsižvelgiama į pasakų chronologinę seką, jos aiškinamos subjektyviai, nepasitelkiant konkrečių įrodymų, taip pat jaučiamos tinkamos pasakų tyrimams literatūros žinių spragos (Röhrich 2008: 381). Žinoma, reikia turėti omeny, kad šią kritiką pateikia folkloristas. Vis dėlto L. Röhrichas pabrėžia, kad folkloristika gali daug ko pasimokyti iš psichologijos (ten pat: 381). Akivaizdus to įrodymas yra kai kurių folkloristų, kurie savo tyrimuose dažnai remiasi psichologijos mokyklų (psichoanalitinės (Dundes 1980; Vaz da Silva 2003; Sadauskienė 2012b, 2018); analitinės psichologijos (Röhrich 1991, 2008)) išvalgomis, darbais. Psichologinė pasakų reikšmė yra dažnai gvildinama pasakų tyrimuose, ji remiasi prielaida, kad pasakos yra žmogaus proto ir emocinės patirties simbolinė išraiška (Haase 2002: 404). Psichologijos teorijų folkloristikoje pasitelkimas yra visiškai suprantamas,⁹ ypač kalbant apie emocijų tyrimus, šiuo atveju – baimės patirtį.

---

⁹ Nors folkloristę L. Dégh būtų sunku priskirti prie psichologines išvalgas savo tyrimuose taikančios mokslininkės, vis dėlto ir ji kartais nevengia psichologijoje įsigalėjusių *id*, *ego* ir *superego* terminų (Dégh 1995: 121). L. Röhricho darbuose analitinės psichologijos mokyklos terminologija gana dažna (Röhrich 1991: 16, 26–27, 199), nors autorius retai cituoja šios mokyklos atstovų darbus ar jais remiasi. Tai

Pristatant psichologinę prieigą, norėtuši paminėti du autorius. Marie-Louise von Franz yra analitinės psichologijos atstovė, daug dėmesio skyrusi pasakų tyrimams. Jai pasakų prasmė yra susijusi su nesąmoningo turinio realizavimu. Anot jos, blogųjų pasakų personažų bausmė jungiškoje perspektyvoje turėtų būti suvokiama ne kaip asmens destrukcija, o kaip archetipinių figūrų, griaunančių žmogiškumą, sunaikinimas. Autorė pabrėžia, kad vaikų nereikia saugoti nuo tokios pasakose pasireiškiančios destrukcijos, kadangi jie intuityviai suvokia, jog pasakoje sunaikinama archetipinė figūra, o ne žmogus (von Franz 1995: 54–55). Anot psichoanalitinės mokyklos atstovo Bruno Bettelheimo, per pasakoje pasirodančias įvairius baugulį keliančius vaizdinius vaikui nerimą ir baimę sukeltys dalykai įgauna konkrečią formą ir taip yra įveikiami (Bettelheim 2017: 180–181). O pasakose vaizduojamos žiaurios bausmės, skirtos blogiesiems veikėjams, vaikui sukuria saugumo jausmą (ten pat: 210–211). Lietuvių analitinės psichologijos atstovė G. Gudaitė taip pat yra tyrusi pasakas. Tačiau šiai mokslininkei, skirtingai nei M. L. von Franz ar B. Bettelheimui rūpi ne tiek pačios pasakos iš psichologinės perspektyvos, kiek transformacijos proceso analizė. Savo knygoje *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose* autorė pasakas kartu su mitais ir sapnais pasitelkia kaip transformacijos procesą padedančią atskleisti pagalbinę priemonę. Anot G. Gudaitės, „analitinėje psichologijoje laikomasi požiūrio, kad ir mitas, ir pasaka, ir sapnas atspindi sąmonėje vykstančius procesus ir šiuo atžvilgiu jie yra tiesiogiai susiję. Skiriasi tuo, kad šie trys šaltiniai atspindi skirtingus sąmonės klodus. Mitai – patį giliausią – archetipinį lygmenį, pasakos – kultūrinį, sapnai – asmeninį“ (Gudaitė 2001: 226–227).

Kita prieiga prie tautosakos ir baimės sąveikos nagrinėjimo gali būti folkloristinė, nors jos atstovai ir remiasi psichologinėmis išvalgomis. Alanas Dundesas kelia mintį, kad folkloras gali egzistuoti kaip nerimą išreiškianti ir jį neutralizuojanti priemonė (Dundes 1980: 36). Remiantis šiuo požiūriu, galima daryti prielaidą, kad vaikų gąsdinimai, mitologinės sakmės bei pasakos gali ne tik sukelti baimes, bet ir padaryti jas „nekenksmingas“. S. J. Bronneris, kurio suformuluota folkloro praktikų teorija remiamasi šioje disertacijoje teigia, kad būtent praktika grįsta prieiga, daug labiau nei kitos folkloristinės teorijos, atskleidžia psichologines perspektyvas, pasitelkdama psichologų vartojamas sąvokas: projekcija, perkėlimas, pritaikymas, sublimacija (Bronner 2019: XIII). Anot šio autoriaus, folkloro praktikų rėmuose

---

rodo neginčijamą psichoanalitinės ir analitinės psichologijos mokyklų įtaką tautosakos tyrimams.

skleidžiasi žmonių emocijų ir jų aplinkos sąveika (ten pat: IX). Vokiečių folkloristas L. Röhrichas taip pat pabrėžia psichologinio požiūrio į tautosaką reikšmę. Savo straipsnyje apie smurtą, žiaurumus ir baimę pasakose jis teigia:

Be kitų, folkloro tyrėjų pareiga yra ištirti, kiek pasakos ir populiarios istorijos yra nerimo priežastis ir padarinys, o kiek priemonė tą nerimą įveikti, bei koku būdu pasakos ir sakmės veikia kaip svarbus visuomenėje vykstančio socialinio-psichologinio proceso įrodymas. Daugeliu atvejų šios istorijos taip pat gali būti naudingos gyvenime. Tam tikru mastu nerimas yra apsauga ir veikia kaip tikslus įspėjimas dvasinėje srityje, lygiai taip pat kaip ir skausmas veikia psichologinėje srityje. Taip pasakos ir sakmės gali mus išmokyti gyventi su nerimu ir pripažinti, kad nerimo stoka ne visada reiškia drąsą (Röhrich 2008: 216–217).

Apibendrinant galima teigti kad pagrindiniai psichologinio ir folkloristinio požiūrių skirtumai į baimes ir folkloro praktikas yra tie, jog kiekvienos šių dviejų mokslinių disciplinų tyrimų pagrindą sudaro jų teorinės koncepcijos ir tyrimo metodai, o kita disciplina pasitelkiama tik kaip pagalbinė priemonė ir kontekstas. Psichologai pernelyg nenutolsta nuo savo teorinių sąvokų, o žvelgiant iš folkloristo požiūrio taško, per daug nesigilina į folklorą ar jo praktikas. Folkloristams, nors jie ir pasitelkia psichologines prieigas emocijų tyrimams, išlieka svarbūs folkloro tekstai, jų žanriniai savitumai bei sąveikos, su teksta susijusios folkloro praktikos, jų aplinkybės, atlikimas bei patirtys. Psichologų teorinės koncepcijos šiuo atveju yra tarsi ramstis, kuris pasitelkiamas į pagalbą, nenutolstant nuo folkloro. Būtent tokia prieiga vadovaujama šioje disertacijoje.

Folkloro praktikos teorija

Folkloro praktika (angl. *the practice of folklore, folklore in practice*) – pastaraisiais metais amerikiečių tyrėjo S. J. Bronnerio folkloristikoje bandomas įdiegti terminas, atsirandantis jo formuluojamos „praktikos“ (angl. *practice*) teorijos rėmuose. Nors tam tikri folkloro gyvavimo būdai su *praxis* sąvoka sieti ir anksčiau (žr. Bronner 2019: 4–10), iki šiol ji nėra plačiai paplitusi folkloro tyrimuose.

Praktikos teoriją S. J. Bronneris priešina su septintajame XX a. dešimtmetyje folkloristikoje išsigalėjusia „atlikimo“ (angl. *performance*) teorija, kurią įtvirtino Rogeris Abrahams, Richardas Baumanas ir Danas Ben-Amos (žr. ten pat: 10–13). Folkloro praktikos koncepciją S. J. Bronneris sieja su europietiška etnografijos tradicija, o atlikimo (*performance*) teoriją – su amerikietiška folkloristika (ten pat: XIV, 3–13). Pastarojoje pabrėžiamas folkloro atlikimo įvykis. Jis fiksuojamas ne tiek kaip tekstas, bet kaip

individualus, dažnai spontaniškas kūrybinis procesas, atsietas nuo kasdienybės ir kitų su folkloru susijusių praktikų. Šioje teorijoje kiekvienas atlikimo įvykis yra skirtingas ir priklauso nuo nepakartojamų aplinkybių. Jis identifikuojamas kaip estetiškai paženklintas, stebimas įvykis, vykstantis meninei komunikacijai palankiomis sąlygomis. Šioje teorijoje atlikėjas tampa svarbiausiu asmeniu, atsakingu už pasirenkamus tekstus ir jų prasmių bei atlikimo sąveiką su auditorija (ten pat: 11–12). Tad atlikimo teorijoje svarbi tampa „meninės komunikacijos“ (angl. *artistic communication*) sąvoka, kuria remiantis folkloro įvykis apibūdinamas dramaturgijai būdingomis metaforomis (ten pat: 69). Anot S. J. Bronnerio, atlikimo teorijai būdingos savybės susiaurina folkloro sampratą, nes pašalina jam būdingą rutiną, aplinkos objektus, įvairius su folkloru susijusius atliekamus veiksmus, kurie nėra paties teksto atlikimas (ten pat: 11–12). Be to, folkloras kaip kultūrinis reiškinys atlikimo teorijoje yra išspraudžiamas į siaurus „žodinio meno“ (angl. *verbal art*) rėmus. Juose folkloro kaip atlikimo ar „meninės komunikacijos“ aprašomoji metodologija paneigia ontologinį folkloro statusą ir gilesnes reiškinų reikšmes. Kaip rodo kai kurie folkloristikos tyrimai, su folkloru susiję reiškiniai nebūtinai yra meniniai ar performatyvūs. Jie gyvuoja daug platesniame materialiaame ir socialiniame kontekste (ten pat: 70). „Meninės komunikacijos“ kaip kūrinio atlikimo samprata nepaaiškina su folkloru susijusių veiksmų, o tik kontekstualizuoja atsitiktinę jų formą (ten pat: 74). Anot S. J. Bronnerio, dažnai teigiama, kad pagrindinis atlikimo ir praktikos teorijų skirtumas tas, jog pirmoji akcentuoja meninį atlikimo įvykio ypatingumą, o antroji – įprastą, kasdieninį, nuolatinėje rutinoje esantį veiksmą, tačiau žvelgiant į praktikos teoriją plačiau, ji apima ir visus atlikimo teorijai būdingus folkloro aspektus (ten pat: 15, 76), kadangi neatmeta, jog folkloro praktikos gali būti meniškos, kaip bet kokia folkloro teksto kūrybinė adaptacija (ten pat: 77). Be to, praktikos teorija suponuoja folkloro formų ir kontekstų lyginamąją analizę, neeliminuojančią iš jos proceso (ten pat: 80).

Kuo pasižymi praktikos teorija žvelgiant į ją ne iš priešpriešos kitai teorijai perspektyvos? Visų pirma, folkloro praktika gali būti ir pats folkloro tekstas, ir paprotys, ir tikėjimas ir, pavyzdžiui, apranga, nes būtent praktika arba veiksmas yra tai, kas sujungia žodinę kūrybą su materialia būtimi (ten pat: 16). Tai gana platus konceptas, apimantis: folkloro tekstus, jų atlikimą, tekstų ir jų atlikimo kontekstą bei su visais šiais trimis dalykais susijusius veiksmus. Maža to, į šiuos veiksmus įtraukiami ir materialioji kultūra, ir žmogaus kūniškosios patirtys su visomis emocinėmis išraiškomis, ir psichologiniai bei socialiniai folkloro poveikio aspektai. Visi išvardyti teorijos kriterijai aktualūs šiam tyrimui, kurio pagrindą sudaro ne tiek tekstų analizė, kiek kontekstinė medžiaga, svarbi ir psichologiniu, ir socialiniu aspektu. Be

to, folkloro praktikos – tai patirtys, apimančios neformalų ir neoficialų mokymąsi bei dalijimąsi žiniomis per įvairias veiklas (ten pat: 35, 72). Viena iš svarbiausių bauginimo, tiek trumpais gąsdinimais, tiek išplėto to siužeto naratyvais, funkcijų – vaiko pasaulėvaizdžio formavimas. Dar vienas aspektas, kurį pabrėžia S. J. Bronneris savo teorijoje yra tas, kad veiksmai yra įkūnyti (angl. *embodied*). Būtent praktikoje atsiranda kūno ir veiksmo sąveika. Šioje disertacijoje kūniškumas folkloro praktikose pasireiškia keliais aspektais. Visų pirma, jis svarbus vaiko mitinei sampratai. Vaiko ryšys su mitinėmis būtybėmis, gyvūnais ir socialinių paribių atstovais neatsiejamas nuo vaiko kūno išorinių ar kai kurių psichofizinių savybių. Antra, emocijos taip pat yra įkūnytos. Jos susijusios ne tik su psichikos procesais, bet ir su kūno reakcijomis. Tai ypač ryšku žmonių vaikystės atsiminimuose, kuriuose jie pasakoja apie mitinių baimių patirtis. Be to, S. J. Bronneris pažymi, kad jauslės labai svarbios emocijų atsiradimui klausantis pasakojimų (ten pat: 21).

Viena folkloro praktikos teorijos stiprybių yra ta, kad saviraiškos būdu gali būti ne tik kalba (ten pat: 79). Tai įgalina į folklorą pažvelgti daug plačiau, apimant įvairiapusį jo kontekstą. Anot S. J. Bronnerio, folkloro praktikose svarbi yra folkloro raiška ir su ja susiję procesai bei kontekstai, tačiau didžiausias dėmesys kreipiamas į žinių perdavimą, kuris yra tradicijos kūrimo pagrindas (ten pat: 76).

Apibendrinant galima teigti, kad praktikos teorijos didžiausias įnašas į folkloristikos tyrimus yra tas, jog į folklorą žvelgiama kaip į visuminį reiškinį. Ši teorija iš dalies apjungia folkloristiką ir etnografiją. Žinia, kad daugelis folkloristų savo tyrimuose remiasi ir etnografiniais duomenimis. Palyginus su atlikimo teorija, praktikos teorija, apjungdama folklorą ir etnografiją, išplečia folkloro ribas. Tokiu būdu bet koks veiksmas, susijęs folkloru, tampa pilnaverte tyrimo dalimi. Kitaip tariant, šios teorijos rėmuose į folklorą nebežiūrima tik kaip į tekstus ir jų atlikimo įvykius, bet kaip į reiškinį, kurį įgalina su juo susiję veiksmai, apimantys ir materialią kultūrą, ir psichologines būsenas, ir socialines folkloro bei žmonių sąveikas.

Nors atlikimo (angl. *performance*) teorijos idėjos, kurioje ypač pabrėžiamas folkloro kūrinų atlikimas ir situacija, pakankamai išsamiai padėtų paaiškinti procesus, nagrinėjamus trečiojoje disertacijos dalyje, kurioje aptariamas išplėtotų naratyvų – mitologinių sakmių ir pasakų sekimas vaikams, jos nėra tinkamos antrajai disertacijos daliai. Joje nagrinėjami vaikų gąsdinimai savo raiška ir funkcijomis visiškai atitinka S. J. Bronnerio suformuluotą praktikos (angl. *practice*) teoriją. Be to, ši teorija visam disertacijos tyrimui yra kur kas artimesnė nei atlikimo, nes priešingai kur kas labiau nei pastaroji ji pabrėžia psichologines perspektyvas ir nagrinėja jų poveikį (ten pat: XIII), kas yra ypač svarbu kalbant apie folkloro ir emocijų

sąveiką. Taipogi, viena svarbiausių folkloro praktikų ypatybių yra kasdieniškumas, neakcentuojant jokio jų rituališkumo ar išskirtinių atlikimo situacijų (ten pat: 8, 13, 14, 15, 16, 32, 35), todėl S. Bonnerio suformuluotas teorinis konceptas yra itin tinkamas kalbant tiek apie daugelį vaikų auginimo praktikų, atspindinčių vaiko mitinę sampratą, tiek apie folkloro praktikas, skirtas vaikams bauginti.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai ir publikacijų bei pranešimų disertacijos tema sąrašas.

Pirmojoje dalyje pristatomas vaiko ryšys su mitiniu pasauliu tradicinėje lietuvių kultūroje. Pirmiausia aptariama naujagimio kaip asmens, kuriam priskiriami mitiniai bruožai, vieta kaimo bendruomenėje. Tuomet pristatomos šias mitines vaikų ypatybes išreiškiantys ryšiai su mitinėmis būtybėmis, kai kuriais gyvūnais – žuvimis bei varlėmis – ir tradicinio lietuvių pasaulėvaizdžio sociokultūrinių paribių atstovais – kitataučiais bei elgetomis.

Antrojoje dalyje, analizuojant vaikų gąsdinimus, aptariami baimę keliantys mitiniai vaizdiniai, jų raiška. Nagrinėjamos per šiuos vaizdinius vaikų išgyvenamos baimės ypatybės. Aptariama jutiminės patirties, mitinės plotmės ir vaiko suvokimo gebėjimų svarba vaikų mitinėms baimėms. Be to, pristatoma vaikų gąsdinimų tipologija, išsamiau nagrinėjami kai kurių išskirtinių vaikų gąsdinimų personažų – varlės, baubo ir maumo – mitiniai vaizdiniai. Kaip ypatingas folkloro praktikų pavyzdys nagrinėjamas įveiksmintas bauginimas. Viename šios dalies skyriuje aptariami šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai. Nors jie išeina už disertacijos chronologijos rėmų, šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai padeda išryškinti šių tradicinei kultūrai būdingų tautosakos tekstų savitumus ir tradicijos tęstinumą.

Trečioji disertacijos dalis skirta nustatyti, kaip bauginant vaikus išplėto naratyvo folkloro tekstais – mitologinėmis sakmėmis ir pasakomis atsiskleidžia vaikų mitinių baimių patirtys. Šioje dalyje labiau gilnamasi ne į tekstus, o jų pateikimo aplinkybes bei baimėms sukelti svarbias žanrines ypatybes. Taip pat nagrinėjami vaikams baimę keliantys žiaurūs bei smurtiniai pasakojimų elementai. Remiantis žmonių atsiminimais pristatoma, kaip baimė būdavo išgyvenama vaikystėje klausantis pasakojimų. Nagrinėjama folkloro praktikų kaip baimės įveikimo priemonės svarba ir per pasakojimą vaikų patiriamos baimės reikšmė.

1. VAIKO RYŠYS SU MITINIŲ PASAULIU TRADICINĖJE LIETUVIŲ KULTŪROJE

Šioje dalyje pristatoma mitinė vaiko samprata lietuvių tradicinėje kultūroje. Ši samprata yra reikšminga tiriant vaikų mitines baimes, nes ji paaiškina, kodėl anksčiau buvo taikomos vaikų auginimo ir auklėjimo apraiškos, kurios šiandien būtų neįprastos ir vertintinos kaip pasenusios. Per vaiko mitinę sampratą atsiskleidžia su vaikų baimėmis susijusių mitinių vaizdinių tradicinis sociokultūrinis kontekstas.

Pirmiausia bus aptariamas požiūris į naujagimį kaip „ne žmogų“, atsižvelgiant į tai, kaip tradicinėje žemdirbių kultūroje buvo suvokiamas žmogus. Tuomet atskleidžiamas vaikų „ne žmonių“ santykis su mitinėmis būtybėmis, prilyginimas gyvūnams – iš kurių svarbiausias yra mitinis ryšys su žuvimis bei varlėmis – ir sąsajos su tradicinio lietuvių pasaulėvaizdžio sociokultūrinių paribių atstovais – kitataučiais bei elgetomis. Galiausiai bus aptariamas vaiko „tapimas žmogumi“ per institucionalizuotą apeigą – krikštą.

1.1. „Nežmogiškumo“ samprata

Tradicinėje lietuvių kultūroje „nežmogiškumas“ atsiskleidžia kaip istorinė-socialinė ir mitinė-socialinė kategorija, kuriai be kitų „ne žmonių“ yra priskiriami ir vaikai. Būtent per šią „nežmogiškumo“ kategoriją atsiranda vaiko ryšys su kitais, mitiniam pasauliui priklausančiais „ne žmonėmis“. Naujagimio žmogiškumą neigiantys kultūriniai modeliai pasaulyje yra plačiai paplitę, o vaikų žmogiškumas gali būti neigiamas nuo kelių mėnesių iki kelių metų (Lancy 2014: 89). Tokia „žmogiškumo“ – „nežmogiškumo“ samprata yra nulemta kultūrinės ir socialinės aplinkos (Savukynas 2012: 50).

1.1.1. „Nežmogiškumas“ antropologiniu požiūriu

Šiuolaikiniuose antropologų darbuose išryškėja neantropocentris požiūris, kuriame žmogus atsiskleidžia ne kaip pasaulio centras, o kaip viena iš jį supančio pasaulio ir pasaulyje gyvenančių būtybių dalis (Harvey 2006, 2012 ir kt). Tokie darbai, siekiantys atskleisti tiriamų, vis dar pagal senuosius papročius gyvenančių etninių grupių ir bendruomenių pasaulio suvokimą, pernelyg nuo jo nenutolsta. Šiame suvokime pasaulis yra pilnas būtybių arba esybių, kurios traktuojamos kaip žmogui lygiaverčiai asmenys, o norint pabrėžti, kad tai nėra žmonės, dažnai jie taip ir įvardijami (*persons*); mokslininkų darbuose dar vartojami tokie terminai kaip „ne žmonės“ (angl.

non-humans) (Descola 1996) arba „kiti nei žmonės asmenys“ (angl. *other-than-human-persons*) (Harvey 2006: 9, 2012: 198, 201). Pastarąjį terminą dar 1960 metais įtvirtino Hollowellas (Hollowell1960). Asmenimis arba „kitais nei žmonės asmenimis“ gali būti bet kokie gyvosios ar negyvosios gamtos reiškiniai, daiktai¹⁰ ar mitinės būtybės (Descola 1996: 82, Harvey 2006: 12; 2012: 198). Tokiame pasaulio suvokime atsiskleidžia holistinis požiūris į pasaulį, kuriame pastarasis yra nefragmentuojamas. Jis išlieka vientisas, tik tarp skirtingų jame esančių esybių vyksta nuolatinė komunikacija. Tarp „ne žmonių“ arba „kitokių nei žmonės asmenų“ gali būti ir kitų žmonių pavidalų turinčių asmenų. Jiems priskirtini ir vaikai. Taigi, žvelgiant iš tokios naujausių antropologinių tyrimų perspektyvos, vaikas tradicinėje lietuvių kultūroje galėjo būti suvokiamas kaip asmuo ar asmenybė, tačiau kitokia negu žmogus. Anot vaikystę įvairiose pasaulio kultūrose tyrusio antropologo D. F. Lancy, „vaikai nėra žmonės“. Tokiai sampratai būdingas vaiko „atidėtas asmenybiškumas“ (angl. *delayed personhood*) arba „žmogiškumas“ (angl. *humanity*) ir kultūriniai modeliai, grindžiantys vaiko transformaciją į asmenybę (Lancy 2014: 66, 77).

Kita vertus, be atskiro tyrimo būtų per daug drąsu teigti, kad tradicinei lietuvių kultūrai būdingas toks holistinis, neantropocentrinis pasaulio suvokimas, nors tam tikrų „nežmogiškumo“ apraiškų joje tikrai pasitaiko. Joms ir vaiko mitinei sampratai lietuvių kultūroje atskleisti verta aptarti „savo“ bei „svetimo“ skirtį.

1.1.2. „Nežmogiškumas“ struktūriniu-semantiniu požiūriu

Su istorine-socialine ir mitine-socialine „nežmogiškumo“ samprata yra susijusi „savas“ – „svetimas“ skirtis, kuri akcentuojama kai kuriuose antropologų, etnologų, kultūros istorikų darbuose (Байбурын 1990; Anglickienė 2006: 60–64; Savukynas 2012) ir iš esmės yra antropocentrinė, tačiau gali padėti aiškiau apibrėžti vaiko vietą tradicinėje kultūroje.¹¹ Nuo

---

¹⁰ Įdomus yra Grahamo Harvey aprašytas maorių atvejis, kuomet kitokiu nei žmogus asmeniu yra suvokiamas pastatas, kuris dalyvauja bendroje žmonių ir protėvių socialinėje sistemoje (Harvey 2012: 204–206).

¹¹ Antropologas Philippe’as Descola, kalbėdamas apie dualistinę gamtos ir kultūros skirtį, teigia, kad ji yra būdinga Vakarų pasaulio suvokimui ir ja netinka aiškinti kitų kultūrų pasaulėvokos, tačiau pabrėžia, kad kai kuriais atvejais šios skirties naudojimas tyrimuose gali būti produktyvus (kaip pavyzdžiai pateikiami Claude’o Lévi-Stausso tyrimai (Descola 1996: 83–84)). Panašiai galima žvelgti ir į savas-svetimas skirtį, kuri

seno žmonės aplinką ir jos gyventojus skirstydavo į savus ir svetimus. Sava – tai žmogaus sritis. Svetima – nežmogiška, gyvūniška, dievams ir mirčiai priklausanti sfera (Байбурин 1990: 4). Pastarajai gali priklausyti ir kai kurie žmonių bendruomenės atstovai. Sava ir svetima gali reikšti priklausymą skirtingoms socialinėms, amžiaus, etninėms ar konfesinėms grupėms (ten pat: 6). Kultūros istorikas V. Savukynas pateikia tokius skirstymo į „savus“ ir „svetimus“ kriterijus: kalba, konfesinė priklausomybė, socialinė priklausomybė (Savukynas 2012: 11–12). Pagal tokį skirstymą, vaikas tradicinėje kultūroje galėtų būti traktuotinas kaip „ne žmogus“, remiantis socialinės priklausomybės kriterijumi.

Skirstyme į „savus“ ir „svetimus“ gali išryškėti laipsniškumas: svetimiausios žmonėms yra mitinės būtybės, ne tokie svetimi yra realiai egzistuojantys gyvūnai, dar artimesni žmonių bendruomenei priklausantys, tačiau kitokiais laikomi žmonės. Kitataučių įvaizdį lietuvių folklore tyrusi Laima Anglickienė hierarchiškai išskiria septynis svetimumo lygmenis: mitinio pasaulio atstovai, kitatikiai, kitataučiai, kitų socialinių grupių atstovai, kitų etnografinių sričių žmonės, kitos vietovės žmonės, kitos giminės ar šeimos atstovai (Anglickienė 2006: 62). Akivaizdu, kad šią seką galima praplėsti ir mitiškai įprasmintais gyvūnais, įterpiant juos tarp mitinio pasaulio atstovų ir kitatikų.

„Svetimieji“, nors ir egzistuojantys iš tikrųjų, tradicinėje kultūroje dažnai tampa tolygūs mitinėms būtybėms. Gali būti ir ypatinga žmonių kategorija, kuri vienu metu priklauso ir saviems, ir svetimiems. Jie vertinami kaip savi tarp svetimų arba svetimi tarp savų. Anot A. Baiburino, tokiai kategorijai galima priskirti protėvius (Байбурин 1990: 12), tačiau tai pačiai kategorijai galima priskirti ir mažus vaikus, kurie tradicinėse bendruomenėse atkeliauja iš ten pat, kur iškeliauja protėviai. Aiškiau tokią tarpininkų kategoriją atskleidžia ne įprasta dvinarinė „savo“ – „svetimo“ skirtis, tačiau V. Savukyno siūloma trinarė struktūra – „savas-kitas-svetimas“ (Savukynas 2012: 233), kurioje vaikas žmonių bendruomenėje gali būti priskiriamas „kitam“ – turinčiam ryšį ir su kitais bendruomenės nariais – žmonėmis, ir su „svetimais“ – mitinėmis būtybėmis, gyvūnais, socialiniame užribyje esančiais bendruomenės atstovais. Toks vaiko buvimas „kitu“ susijęs su minėta antropologo D. F. Lancy išskirta „atidėto asmenybiškumo“ arba „žmogiškumo“ sąvoka. Vienas iš būdų, kuriais įvairiose pasaulio kultūrose reiškiasi „atidėtas asmenybiškumas“ yra tradicinei lietuvių kultūrai būdingas „dviejų pasaulių“

---

gali būti netinkama kitų kultūrų mitiniams-socialiniams ryšiams aiškinti, tačiau tikrai gali būti pasitelkiama kai kuriems mūsų kultūros reiškiniams nagrinėti.

modelis (angl. *the two worlds model*). Juo remiantis, vaikas yra tarpininkas tarp dviejų pasaulių – dvasių ir žmonių gyvenamojo (Lancy 2014: 81–82; Grove, Lancy 2015: 510). Dėl savo ryšio su svetimaisiais vaikai tradicinėje lietuvių kultūroje yra suvokiami kaip „ano“, „svetimajo“ pasaulio atstovai, kuriuos norint paversti „savais“ reikia atlikti tam tikras praktikas.

1.1.3. Socialinė-istorinė „žmogiškumo-nežmogiškumo“ samprata tradicinėje lietuvių kultūroje

„Ne žmogaus“ samprata tradicinėje lietuvių kultūroje pirmiausia skleidžiasi kaip istorinė-socialinė kategorija. Kalbant apie šią kategoriją svarbu, kaip bendruomenė save apibrėžia ir kaip tie apibrėžimai išreiškiami (Savukynas 2012: 11). Anot kultūros istoriko Virginijaus Savukyno:

Tradicinėje kultūroje „žmogaus“ sąvoka nebuvo įgavusi universalaus atspalvio, kurį turi šiandien. <...> „žmogaus“ kategorija [tradicinėje lietuvių kultūroje – V. D. M.] yra skirta žymėti konkrečiam socialiniam sluoksniui, šiuo atveju valstiečių. <...> Socialinė priklausomybė, tarnavimas kitam reiškė ir vaikystę, t. y. dar nesavarankišką gyvenimą. <...> O žmogumi tampa tuomet, kai tampa ūkininku (ten pat: 206–207).

Tradicinėje žemdirbiškoje lietuvių kultūroje galima stebėti savotiškus buvimo „žmogumi“ laipsnius – bendruomenėje vieni asmenys yra arčiau žmogiškumo, kiti – toliau. Šie buvimo „žmogumi“ laipsniai pagrįsti socialiniu jautrumu, kuris valstiečiui buvo ypač svarbus (ten pat: 12), o žmonių skirstymas į „žmones“ ir „ne žmones“ yra valstietiškojo mąstymo sukurtos taksonomijos, praeityje padėjusios paaiškinti supantį pasaulį (ten pat: 202). Anot Igno Končiaus, svarbiausi „tikrojo žmogaus“ požymiai žemaičiams yra sava kalba, ūkinė žemdirbio veikla ir doras elgesys (Končius 1996: 77–80). Kuo asmuo labiau atitinka šiuos kriterijus, tuo jis yra žmogiškesnis. Kad tikras žmogus yra doras ir todėl gerbtinas, atskleidžia Lietuvių kalbos žodyno žodžio *žmogus* penktoji reikšmė ir prie jos pateikti pavyzdžiai: „Būk žmogus, tai niekur neprapulsi“; „Bažnyčion neina, tai ne žmogus“ (LKŽe: žmogus). Žmogumi nebuvo vadinamas joks pakankamai žemės neturintis ar koku nors amatu užsiimantis asmuo: „E, koks jis ten žmogus, – trobelninkas.“ arba „Kur tau žmogus, va, meistras beateinaš.“ (Končius 1996: 80). Taip pat ir aukštesnį socialinį statusą užimantys asmenys – ponas ar bajoras (ten pat: 76–77), kunigas (ten pat: 67) – ne žmonės. Žmonėmis nevadinami ir nuolatinės gyvenamosios vietos neturintys elgetos. Tai atskleidžia toks pasakymas: „Gal jis ir buvo kada žmogus, bet dabar jau ubagas“ (LKŽe: ubagas 1). O kitataučiai, kurių skiriasi kalba, elgesys, išvaizda ir pragyvenimo šaltinis,

įkūnija visišką bendruomenės atstovų „nežmogiškumo“ kaip socialinės kategorijos užribį tradicinėje kultūroje. Septintoji Lietuvių kalbos žodyno žodžio *žmogus* reikšmė yra „savos tautos ar tikybos asmuo, vietos gyventojas, lietuvis“ (LKŽe: *žmogus*). Todėl kitataučiai yra ne žmonės, pavyzdžiui: „Verbylos (kaimo pavadinimas) – tai vieni rusai, nebuvo nė vieno žmogaus“; „Žmogaus buvo šyvas arklys, kūdas, o totoriaus juodas, diktas“. Dažniausiai kaip ne žmonės suvokiami žydai. Tai rodo tokie posakiai: „Žmogus – žmoniškai, žydas – žydiškai“; „Ožka – ne galvijas, o žydas – ne žmogus“ (LPPe: *žmoniškai, ožka*). Pasakojimuose apie žydus dažnai žodžiai *žydas* ir *žmogus* minimi atskiriems asmenims įvardyti, pabrėžiant jų skirtingą santykį su „žmogiškumu“ (LTR 1462/92/93/101/104). Tą patį atskleidžia ir Lietuvių kalbos žodyno pavyzdžiai: „Žmogus gi krautuvės neturėjo, žydai vis“; „Atsivežė žmogus šešis ožaičius [į turgų], ir atėjo žydas pirkti“ (LKŽe: *žmogus*). Toks kitataučio atribojimas nuo žmonių socialinių kategorijų vaikams buvo perteikiamas nuo mažų dienų:

Žydas niekuomet žmogumi nevardinamas, nė apsirikus į einantį nepasakoma – eina žmogus. Kai aiškiai neįžiūrima, tai griežčiau žmogų pavadinu – bene žydas, bet niekuomet antraip. Ir vaikus griežtai įspėja – koks jis tau žmogus, jis žydas, ar nematai, vadins žydą žmogumi, kad aš daugiau to negirdėčiau. Dėl to vaikai atsargūs; pirma į motiną, tėvą pažiūrės ir tik jau paskui spręs, kad neapsiriktų žydo naudai, žmogumi jį pavadindamas (Končius 1996: 65–66).

V. Savukynas teigia, kad „svetimi“ paprastai imami demonizuoti (Savukynas 2012: 12). Tiksliau būtų sakyti, kad „ne žmonės“ tradicinėse kultūrose įprasta mitologizuoti – jie pradedami sieti su mitiniu pasauliu. Tad „nežmogiškumas“, šalia socialinio krūvio, gali turėti ir mitinį. Todėl kai kurie amatininkai, pavyzdžiui, kalviai, ir kitataučiai turi ypatingų galių, yra artimi mitiniam pasauliui arba tapatinami su jo atstovais. Tai būdinga ir vaikams, kurie iš dalies taip pat nėra žmonės, nors remiantis Igno Končiumi ir jo aprašyta žmogaus samprata žemaičiuose, galima pateikti ir griežtesnę formulotę: „vaikas – ne žmogus“ (Končius 1996: 67).

1.1.4. Vaikas – svetimas žmonių pasaulyje

Santykinis skirstymas į žmones ir „ne žmones“ susijęs su tuo, kaip bendruomenė apibrėžia save ir kaip ji suvokia savo tapatybę. Anot. V. Savukyno: „Pagal tai ji nubrėžia santykius su kitais, juos įsivaizduoja ir pavaizduoja, generuoja ir įgalina gyvuoti vienokias ar kitokias figūras, mitus ar legendas“ (Savukynas 2012: 12). Neabejotina, kad šie įsivaizdavimai bei

pavaizdavimai atsispindi ir įvairiose folkloro praktikose, susijusiose su vaikais.

Vaiko kaip svetimo žmonių pasauliui suvokimas atsiskleidžia etnografinėje medžiagoje, kurioje kūdikiai tapatinami su kitais ne žmonėmis ir dažnai vadinami ne vardais, o kitataučiais. Kasdieniniame gyvenime buvo sakoma: „Kol vaikas dar nekrikštytas, jo nevadina jokių šv. vardu, o kalbėdamos moterys vartoja pavadinimus *žydžiukas, pagonas, nekrikštas* ir k[t]. Vadinti koku vardu, nors jis bus juo vėliau pakrikštytas, nuodėmė, svieto apjuoka ir t. t.“ (KVAK: 221). Panašiai yra ir su ne žmonėmis laikytais elgetomis – nekrikštytas kūdikis galėdavo būti vadinamas ir ubagiuku: „Mažą vaiką, dar nekrikštytą, paprastai visi ubagiuku vadina, o po krikšto jau vardu“ (BsTB XII: 130).

Vaiko „ne žmogaus“ suvokimą tradicinėje kultūroje atskleidžia ir glaudus ryšys tarp vaiko ir lėlės. Lėlė – tai žmogaus pavidalo figūrėlė, su kuria vaikai žaidžia. Abu: ir vaikas, ir lėlė yra artimi mitiniam pasauliui. Slavai tikėdavo, kad į lėles gali įsikūnyti įvairios dvasios, todėl darant lėles būdavo vengiama piešti akis arba aiškiai atvaizduoti kitus veido bruožus (Виноградова, Толстая 2004: 28). Vakarų Lenkijoje vaikams neleisdavo žaisti su lėlėmis griaudžiant, nes žaibas gali trenkti į lėlę, kurioje paprastai tūno arba nuo griautinio slepiasi velnias (ten pat: 28). Lenkijoje dažnai taip pat būdavo tikima, kad į lėles įsikūnijančios dvasios gali pakenkti vaikams, todėl šiems buvo draudžiama su jomis per ilgai žaisti, pasiimti į lovą nakčiai, nes lėlė vaiką galinti nužudyti. Paprastai į lėles įsikūnija mažiems vaikams kenkiančios mitinės būtybės – *maruda* arba *mamuna* (ten pat: 28). Be to, kad lėlė yra vaikų žaislas, ji taip pat naudojama apeiginiuose-maginiuose veiksmuose, o liaudies tikėjimuose ji suvokiama kaip gyva būtybė, tačiau dar ne žmogus, todėl gali būti jo pakaitalas, „modelis“, pirmavaizdis (ten pat: 27–28). Tai ypač svarbu vaiko „ne žmogaus“ sampratai nagrinėti, nes papročiuose, tikėjimuose ir tautosakoje vaikas tapatinamas su lėle. Tai atsiskleidžia per vestuvių papročius. Slavai, linkėdami jauniems kuo greičiau susilaukti vaikų, dovanodavo jiems lėles arba jas dėdavo į vestuvinį guolį. Kai kur atvirkščiai, buvo nepadoru jauniems dovanoti lėles, nes tai būdavo tiesioginė užuomina į būsimą jaunosios nėštumą (ten pat: 29–30). Vitebsko apylinkėse (Baltarusija) tikėta, kad jeigu vaikai ypač daug žaidžia su lėlėmis, šeimoje netrukus gims naujas vaikas (ten pat: 28). Taigi ir vaikų elgesyje su lėlėmis pastarosios pasirodo kaip žmogaus prototipas.

Dėl požiūrio, kad lėlė gali būti žmogaus, ypač vaiko, prototipas, tradicinėje lietuvių kultūroje lėlės simboliškai galėdavo būti naudojamos ir maginėse vaikų gydymo praktikose kaip jų pakaitalai. Taip gydoma liga, vadinama „mėnulio apšvietimu“. Pavyzdžiui, visoje Lietuvoje paplitę

tikėjimai, kad vaikus reikia saugoti nuo mėnulio apšvietimo, tačiau iš kai kurių pavyzdžių atrodo, kad jis ypač pavojingas labai mažiems vaikams: „Jei motina tik gimusį vaikų padias jauna mėnasia šviesoje, tai vaikas naktim miegodamas vaikščias“ [išskirta autorės – V. D. M.] (LTR 876/752); „Prieš krikštą reikia saugoti vaiką, kad mėnulio šviesa nepagautų, nes tada vaikščios naktimis“ [išskirta autorės – V. D. M.] (BIR V: 44, nr. 651). Mėnulio apšviesto vaiko gydymo būdas paplitęs pietryčių Lietuvoje yra vaiko imitavimas pasitelkiant jo vystyklus: „Kultuvę apsupę vaiko palose deda ant stogo prieš mėnulį nuo apžibinimo“; „Lėlę, parėdę iš palų, deda ant stogo nuo mėnulio apžibėjimo“; „Kaip lėlę aprengtą kultuvę stato lange“ (ten pat: 44, nr. 654). Lietuviškas su lėlėmis susijusias gydymo praktikas papildė slavų etnografinė medžiaga. Nors joje lėlės kartais būdavo naudojamos ir suaugusiųjų gydymui, pavyzdžiui, Bulgarijoje jos buvo pasitelkiamos gydyti per stiprų moterų mėnesinių kraujavimą¹², dažniausiai jomis gydytos vaikų, ypač kūdikių ligos (Виноградова, Толстая 2004: 28–29). Baltarusiai, lenkai darydami lėles gydydavo dažnai verkiančius, mažai miegančius kūdikius. Kartais įtariant, kad tokius kūdikius yra „apsėdusios“ mažiems vaikams kenkiančios būtybės, gydymo tikslais padarytas lėles vadindavo tų būtybių vardais – *maruda*, *tamuna*, *boginka* (ten pat: 28–29). Darant prielaidą, kad šios mitinės būtybės „apsėdavo“ vaikus, jiems kenkdavo bandydamos juos išlaikyti artimus mitiniam pasauliui, t. y. pripažindavo juos kaip savus (daugiau apie mažų vaikų ir mitinių būtybių ryšį žiūrėti kitame poskyryje), toks gydymas lėlėmis mitines būtybes padėdavo apgauti ir lėles pripažinti savomis supainiojant su vaiku. O jų įvardijimas tais pačiais vardais tik sustiprina vaiko-lėlės-mitinės būtybės mitinio komplekso atskirų dalių ryšį.

Lėlę kaip vaiko pakaitalą slavai naudodavo bandydami apsaugoti kūdikius ir siekdami suklaidinti mitines būtybes. Naktimis motinos pasiimdavo krūtimi maitinamus vaikus į savo lovas, o į lopšį vietoj vaiko dėdavo lėlę. Kosovo serbai, laukdami *sudženicy* (rus. *судженица*)¹³ vizito į lopšį vietoj naujagimio dėdavo lėlę, jeigu kartais kūdikiui būtų nulemta bloga dalia, ji tektų lėlei, o ne vaikui. Serbai iš skudurų ir alyvos šakų darydavo lėles, kurias išstatydavo languose, kad apsaugotų vaikus nuo piktosios dvasios ir nužiūrėjimo. Lėlių statymo tarp langų rėmų paprotys yra būdingas visiems

---

¹² Verta atkreipti dėmesį, kad pasitelkiant lėles gydoma ta moters kūno vieta, iš kurios atsiranda vaikai.

¹³ *Sudženica* – mitinė pietų slavų moteriška būtybė, gimstančiam vaikui nulemianti likimą (Плотникова А. А., Седакова 2012: 199).

slavams ir išlikęs iki mūsų dienų (ten pat: 28–29).

Nors lietuvių etnografinė medžiaga, kalbant apie vaiko ir lėlės ryšį, nėra tokia turtinga kaip slavų, vis dėlto esama šiokių tokių šių ryšių rodančių duomenų. Jis atsiskleidžia pačius mažiausius vaikus vadinant lėlėmis. Pavyzdžiui, naujagimi: „Garnys lėlę parnešė“; „Merga lėlę įgavo“ (LKŽe: lėlė 1). Lankant gimdyvę taip pat sakoma: „*O lėliukės koks gražumas!* Reikia labai girti lėlę ir kaip prie ligonės palinkėsi, tai taip ir bus gyvenime.“ (BIR V: 32: 456). Viename kūdikio atsiradimo vaikams aiškinime pribuvėja pasakoja: „Eina Ona (bobutė) Mituvos pakraščiu, žiūri gandras vaikščioja su ‘lėle’ pakraščiu ir klausia, gal reikalinga ‘lėlė’. Nu, gerai sakau ir paėmiau, kad jūs turėtumėt su kuo pasibovyti“ (LTA 1599/70). Kaip pastebi vaiko ir lėlės sąsają analizavusi J. Macijauskaitė-Bonda, lėlė vaikas dažniausiai vadinamas iki krikštytųjų (Macijauskaitė-Bonda 2015: 58). Tą patvirtina ir etnografinė medžiaga. Parvežus pakrikštytą vaiką sakoma: „Išvežėm lėlikę, parvežėm (pasakomas vardas)“ (LII ES 102/51: 73). Kad nekrikštytas kūdikis tradicinės kultūros kaimo bendruomenėje simboliškai buvo suvokiamas ne visiškai priklausantis žmonių pasauliui, pastebi ir gimtuves bei krikštytas tyrusi R. Paukštytė. Ji teigia, kad apie vos gimusį kūdikį buvo sakoma, jog jis yra „nei šioks, nei toks“, „kažkoks nemalonus“ (Paukštytė 1999: 67). Tokie apibūdinimai mažą vaiką priartina prie mitinio pasaulio, kurio būtybės žmonėms visada kelia pasimetimo ir nemalonaus įspūdžio jausmą.

Svarbiausias momentas, kai vaikas įžengdavo į žmonių visuomenę, buvo apeiginis veiksmas – krikštas. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje naujagimiai paprastai buvo krikštijami per pirmas tris savaites po gimimo (ten pat: 73). XIX a. šis laikotarpis buvo labai trumpas ir daugelis gimusių vaikų buvo krikštijami pirmąją savo gyvenimo savaitę (ten pat). Pakrikštytas vaikas gaudavo vardą ir nuo tada buvo laikomas žmogumi. Taigi krikštynos ir vardo suteikimas yra ta riba, ties kuria pasikeičia vaiko socialinis statusas (Astramskaitė 1993: 128, Paukštytė 1999: 75)¹⁴. Vis dėlto ši teiginį būtų galima patikslinti taip: po krikšto kūdikis tampa šiek tiek panašesnis į žmogų, nes minėta apeiga, nors ir svarbiausia vaiko gyvenime, buvo tik pirmasis žingsnis tapimo žmogumi link. Perėjimo ritualus tyręs Arnoldas Van Gennepas teigia, kad krikštu asmuo yra atskiriamas nuo ankstesnio pasaulio ir įvedamas į naująjį (Van Gennep 2010: 66–67), tačiau tradicinėje lietuvių

---

¹⁴ Panaši samprata būdinga ir vakarų slavams, kurie naujagimio nelaukė žmogumi ir net vaiku tol, kol nebūdavo atliekami apeiginiai veiksmai, paverčiantys jį žmogumi. Kurį laiką, dažniausiai iki krikšto, o kartais net iki vienerių metų naujagimis buvo suvokiamas kaip „nešvarus“ (Байбурин 1992: 20).

sąmonėje krikštas yra tik viena iš tapimo žmogumi pakopų, ir vaikai dar ilgai būdavo tapatinami su svetimo pasaulio atstovais, kuriems priklausė mitinės būtybės, gyvūnai ir socialinių paribių atstovai. Kad toks vaikų siejimas su mitiniu pasauliu gali užsitęsti, patvirtina ir antropologų D. F. Lancy ir M. A. Grove tyrimai, kuriuose teigiama, kad net pradėjus vaikui vaikščioti ir kalbėti (fazė nuo kurios įvairiose kultūrose vaikas socialiai dažniausiai pradedamas laikyti „žmogumi“), jis vis tiek lieka suaugusiųjų („tikrųjų žmonių“) bendruomenės periferijoje (Lancy, Grove 2011: 283).

1.2. Vaiko ryšys su mitiniu pasauliu

Anot V. Savukyno, „ne žmonės“ tradicinėje lietuvių kultūroje – tai socialinė, o ne biologinė kategorija. Vis tik vaiko atveju tos kategorijos nežmogiškajam dėmeniui atsiskleisti yra svarbios ir biologinės – anatomicinės, fiziologinės – vaiko raidos ypatybės. Būtent vaikų kūniškumas – išvaizdos ir psichofiziologinės savybės – lemia jų sąsajas su kitais tradicinėje lietuvių kultūroje esančiais „ne žmonėmis“ (mitinėmis būtybėmis, gyvūnais, socialinių paribių atstovais). Taip vaikas įgyja mitinį-socialinį „nežmogiškumą“, kuris reiškiasi per vaiko ryšį su mitiniu pasauliu.

Šį mitiškai-socialiai išreikštą ryšį dar būtų galima vadinti vaikų mitologizavimu. Žvelgiant į jį iš psichologinės perspektyvos, jis gali būti suprantamas kaip suaugusiųjų bandymas vengti emocinio ryšio su vaiku. Viena pagrindinių šio reiškinio priežasčių gali būti dažnas mažų vaikų mirtingumas.¹⁵ Tokią suaugusiųjų strategiją vaikų atžvilgiu antropologas D. F. Lancy vadina „palaukim ir pamatysim“ (angl. *wait-and-see*). Tad emocinio ryšio su vaiku gali būti vengiama iki tam tikro jo amžiaus, kuomet pradedama tikėtis, kad vaikas išgyvens. Kita emocinio ryšio su vaiku vengimo priežastis gali būti pagimdžiusios motinos pažeidžiamumas. Motina, kaip ir kūdikis, po gimdymo kurį laiką būna kritinėje tarpinėje būsenoje (Lancy 2014: 70–72). Be to, daug kur tikima, kad emocinis ryšys su mažu vaiku gali pritraukti jam grėsmę keliančias būtybes (ten pat: 75). Todėl nenuostabu, kad kūdikis, bent jau pirmaisiais savo gyvenimo etapais, yra marginalioje būsenoje (ten pat: 72), kuri artima mitiniam pasauliui.

---

¹⁵ 1933–1937 m. Lietuvoje kasmet mirdavo 8000-11000 vaikų iki vienerių metų amžiaus. Tai sudaro apie 23–30 proc. viso tuo metu buvusio mirtingumo (Paukštytė 1999: 49–50; t. p. Paukštytė-Šaknienė 2008: 456). Tarptautiniai duomenys rodo, kad įvairiais istoriniais laikotarpiais skirtingose ikimoderniose kultūrose vaikų iki penkerių metų mirtingumas svyrudavo nuo 20 iki 50 proc. (Lancy 2014: 70).

1.2.1. Vaikas – mitinių būtybių globotinis

Tradicinėje lietuvių kultūroje mažas vaikas yra siejamas su mitinėmis būtybėmis ir anapusybe. Buvo tikima, kad vaiką supti ir šokdinti galinčios dvasios (LTR 4551/369b). Maži vaikai gali matyti dvasias ir kitas mitines būtybes. Apie vėles reginčius vaikus lietuvių pasakose ir sakmėse yra rašiusi J. Macijauskaitė-Bonda (2006). Mokslininkė aptarė tik ypatingus vaikus, tačiau slavai tiki, kad bet kokie maži vaikai dar yra nenutolę nuo protėvių pasaulio, todėl gali matyti po namus vaikstančius mirusius artimuosius (Левкиевская 2009a: 252). Polesėje buvo tikima, kad maži vaikai gali matyti po namus bėgojančias rusalkas, o šalia esantys suaugusieji jų nemato (Левкиевская 2004b: 389). Vaikas gali net priklausyti ne tik jį pagimdžiusiai motinai, bet ir mitinei *vaikų močiai*, kuriai gali būti teikiamos aukos: „Jei kuris vaikas negali naktį užmigti, tai saulei leidžiantis turi išeiti ant kiemo senutė, nešdama žiurste kokių trupinių ar grūdų ir berdama tuos grūdus į visus šonus, turi sakyti: ‘Labas vakaras, vaikų močia, čia atnešiau tau biednų vaikų trupinius, sugražink jam jo ramumą ir uždaryk jo akutes’. Tada vaikas visuomet ramiai miegos“ (BIR V: 47, nr. 716).

Tačiau vaiko sąsaja su anuo pasauliu geriausiai atsiskleidžia tikėjimuose ir sakmėse apie laumes – jaunų arba pagyvenusių moterų pavidalą turinčias mitines būtybes. Laumėms būdingos kelios funkcijos. Be moteriškų darbų atlikimo, bendravimo su vyrais ir kenkimo gyvuliams, jos skriaudžia arba globoja vaikus (Vėlius 1977: 96). Buvo tikima, kad mažą vaiką laumės gali nužudyti, pavogti ar sukeisti jį su savuoju. Lietuvių mitologinės sakmės apie laumes ir jų santykį su mažais vaikais sudaro apie trečdalį visų sakmių apie laumes (ten pat: 100). Iš šio trečdalio vaiko mitinei sampratai atskleisti svarbiausia yra grupė sakmių, kuriose laumės sukeičia vaikus. Visoje Lietuvoje žinomi, nors pietų ir pietvakarių regionuose dažnesni tikėjimai, kuriuose minimos naujagimio apsaugos priemonės nuo laumių. Didžiausias pavojus, kad laumė pakenks vaikui, yra iki krikšto. Todėl iki jo būdavo būtina šalia kūdikio nuolat budėti arba žibinti šviesą.¹⁶ Nuo laumių apsaugodavo ir krikščioniški sakralūs atributai: šventinti daiktai, „škaplieriai“, rožančiai (ten pat: 102). Įdomus tikėjimas, kad vos gimusį ir maudomą vaiką nuo laumių apsaugo žegnojimas ir vardo davimas (LTR 374 c/1121). Tai yra pirminis naminis krikštas, kuriame su vardu vaikas, kaip mitinė būtybė, įgauna pirmąjį žmogiškumo dėmenį. Stipresnę apsaugą nuo laumių kūdikis įgyja po

---

¹⁶ Nors dažniausiai sakoma, kad vaikui iki krikšto gali pakenkti laumės, taip pat yra užuominų, kad jį gali pagadinti raganos, apsėsti velnias (KVAK: 220).

institucionalizuoto krikšto. Tai rodo, kad iki jo vaikas priklausydavo mitinei ano pasaulio bendruomenei. Mitologiškai vaikus, kaip tokios bendruomenės atstovus, sieja ir jų ryšys su vandeniu. Lietuvoje labai dažni yra vaikų kilmės aiškinimai iš vandens telkinių (LTR 1483/204, VDU ER 42-4/1: 1), o laumės taip pat dažnai sutinkamos prie ežerų, upių ar kūdrų (Vėlius 1977: 111). Kad maži vaikai gali priklausyti laumėms, rodo ir laumių elgesys su pamirštais arba pavogtais žmonių vaikais. Sakmėse laumės juos skriaudžia tik tuomet, jeigu vaikus motinos palieka tyčia, kad jie būtų apdovanoti. Tokiose sakmėse reikšmingas yra didaktinis elementas. Tačiau jeigu vaikas paliekamas netyčia arba laumė jį pasivagia, ji su juo elgiasi kaip su savu – globoja, ramina verkiantį, jam dainuoja (ten pat: 100–101). Šiaurės rusų kraštuose laukuose paliktam vaikui dainuoti ir jį raminti gali ir vyriška mitinė būtybė – miškinis (Черепанова 1996: 51 nr. 149). Kad miškiniui žmonių vaikai yra artimi, rodo pasakojimas, kuriame moters, miške pažeidusios tabu, miškinis nenubaudžia, nes ji tuo metu yra kartu su mažu vaiku (ten pat: 50 nr. 143). Kita slavų tautose žinoma miškinio forma galėtų būti miške gyvenanti ir suaugusiems rinkti grybus trukdanti pikta dvasia „Opo“ (rus. *Ono*). Todėl tuose kraštuose grybauti siunčiami vaikai, kuriems ši dvasia nekenkia (Белова 1995: 549).

Kitų tautų tautosakoje taip pat galima aptikti užuominų, kad su mūsų laumėmis daug bendrumų turinčios mitinės būtybės gali pakenkti mažam vaikui arba jį sukeisti su savuoju. Škotijoje buvo tikima, kad mažus vaikus į savus pakeičia fėjos (angl. *fairies*). Kaip ir mūsų laumiukai, fėjų vaikai atskiriami pagal tuos pačius bruožus: nepaliojamą verksmą, rajumą, ypatingas savybes – gebėjimą kalbėti tokiam amžiuje, kuriame vaikai nekalba. Kaip ir Lietuvoje, didesnė tikimybė, kad fėja pavogs dar nekrikštytą vaiką.¹⁷ Lygiai taip pat elgiasi ir airių fėjos (air. *sí* (Ó hÓgáin 2006: 209))¹⁸. Panašiai elfai naujagimiams kenkia ir šiaurės Europos kraštuose, pavyzdžiui, Islandijoje (IPS: 83, 140–141). Apie vaikams kenkiančias, juos pagrobiančias, apkeičiančias mitines būtybes ypač gausu medžiagos yra visų vakarų slavų ir kai kurių rytų slavų folklore. Rusų mokslininkė L. N. Vinogradova pateikia net keturiasdešimt tokių būtybių pavadinimų. Rusai tiki, kad vaikams kenkti gali miškinis (rus. *леший*), obmenicha (rus. *обмения*), rusalka (rus. *русалка*), vedma (rus. *ведьма*), baltarusiai – vedma (bltr. *ведьма*), laima (bltr. *лайма*), rusalka (bltr. *русайка*), mara (bltr. *мара*), striga (bltr. *стрига*), lenkai – *boginka*, *matuna* ir kt. Pasitaiko atvejų, kai mitinės būtybės pakeistas

---

¹⁷ <http://www.europeanounds.eu/news/supernatural-creatures-in-scottish-folklore>

¹⁸ Beje, airiai šia būtybe, kaip ir lietuviai laumėmis, gąsdindavo vaikus, kad jie nenutoltų nuo namų (Ó hÓgáin 2006: 209).

vaikas vadinamas tuo pačiu vardu kaip ir mitinė būtybė, o tokios būtybės vaikams pavojingos arba iki krikšto, arba iki metų, arba net iki dvejų-trejų metų amžiaus. Slavų tautų siužetai apie pakeistus vaikus panašūs į lietuvių ir kitų Šiaurės Europos tautų siužetus – mitinė būtybė pagrobia vaiką, vietoj jo palikdama savąjį. Pagrobtuoju vaiku yra rūpinamasi, o žmonės jį atgauti gali skriausdami ramestinuką (Виноградова 2009: 98–103). Įdomu tai, kad Lenkijoje kūdikiams galinčios pakenkti mitinės būtybės minimos ir vaikų kilmės aiškinimuose, esą vaikams sakoma, kad juos atnešusi *boginka*, *rusalka*, *poludnica* (Виноградова 2000: 356). Tai leistų spėti, kad šių būtybių atnešti kūdikiai joms ir priklauso. Daugelyje kultūrų įvairiais būdais reiškiasi idėja, kad vaikas nėra „žmogus“ ir juo kaip priemone gali naudotis mitinės būtybės (Lancy 2014: 78).

1.2.2. Psichofiziologinės sąsajos: baubo ir maumo atvejais

Kalbant apie baubą ir maumą išryškėja ypatingas vaiko ryšys su mitiniu pasauliu, kurį galima pastebėti lietuvių etnografijos, tautosakos ir kalbos duomenyse. Kitaip nei su prieš tai išvardytomis būtybėmis, svarbiausia, baubo ir maumo atveju, yra mitinė sąsaja su vaiko kūniškumu. Galima išskirti tris lygmenis baubų ir maumų apraiškų vaiko kūne, tai: fiziologinis, kalbant apie kūno išskyras, fizinis, kalbant apie momenį, ir psichosocialinis, kalbant apie vaiko kalbos raidą.

Baubas ir maumas tradicinėje kultūroje turėjo asociacijų su vaikų kūno išskynomis, konkrečiau, snargliais. Šios vaikų kūno išskyras yra jiems ypač būdingos. Tą rodo frazeologijos pavyzdžiai: „snarglys nenudžiūvęs“ (apie jauną, nesubrendusį), „snarglį nusišluostyti [iš panosės]“ (paaugti, ūgtelėti), „snarglius sunešti“ (apie vaikų susiejimą (LKŽe: snarglys)), o žodis snarglius lietuvių kalboje reiškia ne tik tą, kuris yra apsisnargliavęs, bet ir nesubrendusį žmogų: „Toks snarglius, o jau prie vyrų lenda“ (LKŽe: snarglius).

Lietuvių kalboje žinomas ne vienas posakis, kai įprastai su vaiku tradicinėje kultūroje siejamos nosies išskyras vadinamos mitinėmis būtybėmis. Pavyzdžiui: „Maumas iš nosies lenda“ (LKŽe: maumas), „Tavo nosis pilna bubių“ (LKŽe: bubis), „Ištrauksim tą babaušį (sukietėjusį snarglį) iš nosikės“ (LKŽe: babaušis). Beje, Gintaras Beresnevičius, remdamasis kalbos duomenimis, kelia prielaidą, kad babaušis ir maumas gali reikšti skirtingo pavidalo snarglį: pirmasis – sukietėjusį, sudžiūvusį, o antrasis – skystą (Beresnevičius 2004: 192). Štai čia išryškėja šių dviejų mitinių būtybių formos ir pavidalo skirtumai. Tikėtina, kad maumas galėtų būti tas skystesnio pavidalo snarglys, nes tautosakoje dažnai minima maumo gyvenama vieta yra

vanduo. D. Astramskaitės (Vaitkevičienės) atliktas tyrimas semantiškai maumą sieja su vandenimis (Astramskaitė 1993). Be to, šios kūno išskyros turi ir kitokių mitinių krūvį turinčių pavadinimų: jos susijusios su laumėmis arba mitologizuotais žmonėmis, kurie kaip baubas ir maumas dažnai minimi vaikų gąsdinimuose. Lietuvių kalbos pavyzdžiai rodo, kad žmonių sąmonėje vaikai taip buvo susiję su mitinėmis būtybėmis, kad jos perkeltine prasme tarsi „apsigyvendavo“ vaikų kūne. Kuo vaikas mažesnis, tuo „nevalyvesnis“, reiškia, artimesnis ir minėtoms mitinėms būtybėms. Taip susiformuoja savitas mitinis-socialinis kompleksas vaikas-snarglys-mitinė būtybė. Toks ryšys rodo, kad nors vaiko fiziologija tokia pati kaip suaugusiųjų, jo santykis su ja kitoks – vaikas dar nėra įsisavinęs kultūrinės aplinkos nulemtų higieninių normų. Būtent tai lemia, kad senojoje lietuvių pasaulejautoje vaikas iš dalies suvokiamas tebesantis „anapus“ kultūros ir bendruomenės. Anot G. Beresnevičiaus: „snarglys yra ypač mitologiškas fenomenas, per kurį, manding, galima pasiekti ir *patį žemiausiąjį* lietuvių mitologijos sluoksnį” (Beresnevičius 2004: 194). Būtent „snarglys <...> įgalina tvarkingą, logišką ir prasmingą perėjimą iš žemutinių mitologinio pasaulio sluoksnių į fizines gyvosios gamtos realijas, taip pat turinčias mitologinį pagrindą, bet jau priklausančias šiam pasauliui“ (ten pat).

Kita kūno dalis, siejanti vaikus su mitiniu pasauliu, yra momuo – viršugalvio vieta, kuri mažų vaikų būna minkšta, nesukaulėjusi. Momuo tradicinėje kultūroje buvo siejamas su vaiko kalbos gebėjimais. Buvo tikima, kad vaikas pradeda šnekėti tik kai užauga momuo: „Tolei vaikas nekalbąs, lig momuonis ažauga“; „Mažo vaiko momuoniukas da nesuaugęs, ažtat negali kalbėti“ (LKŽe: momuonis); „Lig metų momūnė neužauga, ir todėl nekalba kūdikis“ (LKŽe: momūnė).

Taigi buvo manoma, kad momuo užauga iki metų arba kai vaikui yra maždaug metai: „Kap kataro vaiko momuolys lyg metam nesuauga; Kožnamp mazkamp vaikiep ig metam ties kakta yra momuolaitis“ (LKŽe: momuolys).

Kalbos sutrikimai taip pat susiję su momens pažeidimais arba peršalimu: „Užgavo vaiko momūnikę – i mikčio[ja]; Sako, ans nebylys yra iš momūnės pardaužimo“ (LKŽe: momūnė); „Rūpeštingai žiūrėjo, kad ‘maumunelės’ neperšaltų. O kam peršala, kam sutrenkia, tas vėliau pradeda kalbėti“ (BrKNI: 247). Kartais sakoma, kad vaikas nekalbės aiškiai, jeigu momuo bus sutrenktas iki jam pradendant kalbėti (KVAK: 231). Tačiau momens sutrenkimas pavojingas ir vyresniems vaikams. Liaudies medicinoje dėl momens pažeidimo atsiradę kalbos sutrikimai vadinami „kalbos užmušimu“:

Atsiranda šita liga, kada viršų galvos didžiai indaužo į žemę, jei ypač maumonin galvoviršyje įmuša: tą maumonį kad stipriai užgauna, tai kalbą savo užmuša. Taip nuo

7–10 metų jaunas vaikas, kursai iš aukštos lovos, per miegą besivolioldamas, iš netyčių išpuola ant žemės stačiai ant galvos, norins dar valandą sušunk, ale ant rytojaus ir tuojaus pasiliekti pusnebyliu, o jei jis užaugs į vyrus, neprašnekės aiškiai, bet mikčiodamas kalbės, ir niekas jo nepataisys ir neišgydys (BsTB XI: 459).

Perkeltine prasme minkštas momuo buvo siejamas su asmens nebrandumu, nesuaugumu: „Dar tavo momuo neišaugęs (esi nesubrendęs), o jau kišiesi į didelių žmonių kalbą“; „Atsirado gi galvočius, žiūrėk – da momuo nesuaugęs!“ (LKŽe: momuo); „Būtų minkštas momuonėlis, jeigu tu tep darytum“ (LKŽe: momuonis); „Dar tavo minkštas momenis tebėra (esi mažas, silpnas)“ (LKŽe: momenis).

Kalbant apie mitinę mąstyseną, momenį galima sieti ne tik su nekalbančiu vaiku, bet ir su mitine būtybe – maumu. Lietuvių kalbos žodyne be pirmosios žodžio *maumas* reikšmės vaikų baidyklė, *baubas* antroji ir trečioji reikšmės yra tylus, nekalbus žmogus arba tas, kas neaiškiai kalba. Susiformuoja savotiškas momens-kalbos-maumo-vaiko mitinis socialinis ryšys. Anot Daivos Astramskaitės (Vaitkevičienės): „Su momens užaugimu [maumų ir vaikų, kaip nekalbančių būtybių] ryšys nutrūksta, ir kūdikis virsta vaiku – žmogumi, kuris įsijungia į kitos rūšies organizaciją – kalbančiųjų visuomenę. Nuo tos akimirkos maumai tampa tik ‘baidyklėmis’ ir ano pasaulio, pasireiškiančio vandens pavidalais, baugiomis šmėklomis“ (Astramskaitė 1993: 125).¹⁹

Apibendrinant galima teigti, kad nė viena lietuvių mitinė būtybė neturi tokio stipraus ryšio su vaiko psichofiziologija, kaip baubas ir maumas.

Remiantis aptartais duomenimis, galima daryti prielaidą, kad tradicinėje lietuvių kultūroje kai kurios būtybės, kuriomis būdavo gąsdinimai vaikai, atsirado ne šiaip sau. Pirmiausia, gimęs vaikas nebuvo laikomas socialiai visaverčiu žmogumi. Jis dažnai būdavo siejamas su mitinių būtybių pasauliu arba kartais net ir tapatinamas su šiomis būtybėmis. Stiprus baubo, maumo ir vaiko psichofiziologijos ryšys rodo jų artimumą. Šiose aplinkybėse vaikų tradiciniai gąsdinimai atsiskleidžia kaip vaiką nuo mitinio pasaulio atskirianti priemonė, po truputį vis labiau jį įtraukianti į žmonių bendruomenę.

---

¹⁹ Aptartas momens-kalbos-maumo-vaiko mitinis socialinis ryšys yra labiau asociatyvinis, paremtas tautosaka ir liaudies mąstysena. Vis dėlto jo nepatvirtina žodžių etimologijos duomenys. Fraenkelis maumą kildina iš žodžio „baubti“ (Fraenkel 1962: 418), o momenį arba kitas jo leksines formas – momuonį, momuolį, muomelį, maumenį, maumeną, maumenį – sieja ne su maumu, o su žodžiu „mauti“ (Fraenkel 1962: 463–464).

1.2.3. Vaikų ryšys su gyvūnais

Tradicinėje lietuvių kultūroje vaikai dažnai būdavo gretinami su gyvūnais. Visoje Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad šūkaujant ir nerimstant vaikams, kaip ir įvairiems gyvūnams – varlėms, rupūžėms, gyvatėms, žalčiams, vabzdžiams, naminiams gyvuliams, reikia laukti lietaus. Mįslėse kūdikis koduojamai užmenamas „gyvuliuku“: „Gyvas gyvuliukas ant gyvo stalo valgo (Vaikas žinda)“ (LTR 275/35-16, LTR 826/234 ir kt.), „Gyvas gyvonukas, gyvam krėsle sėdi ir gyvą duoną valgo (Vaikas žinda)“ (LMD I 700/672). Kitose to paties tipo mįslėse atsakymu gali tapti koks nors gyvūnas: žindantis paršas (LTR 37/879), kraują siurbiantis gyls (LMD I 700/251), sparva (LTR 1192/669), utėlė (LMD I 247/72). Lietuvių priežodžiuose taip pat galima aptikti vaikų gretinimą su gyvūnais: paršu, šunimi, viščiuku, triušiu, šešku (LPPE). Toks gretinimas gali būti atsiradęs dėl panašaus vaikų ir gyvūnų elgesio („Vaikai mušas kaip šeškai“), kai kurių savybių („Nuo šunio ir nuo vaiko nieko nenuslėpsi“), gausaus skaičiaus („Vaikų kaip kralikų, Purvo ligi kelių, vaikų kaip paršelių“), socialinės padėties („Ar vaikas, ar paršiukas – kur ne jo vieta – neleisk“). Kalbėdama apie vaikų sąsajas su mirtimi, J. Macijauskaitė-Bonda taip pat pastebi vaikų ir mirtį gebančių išpranašauti gyvūnų ryšį (Macijauskaitė-Bonda 2015: 117). Vaikų metaforinis įvardijimas smulkiais paukščiais, pavyzdžiui, žvirbliais („O tokie tebuvo žvirbliai: vienas trijų metų, kitas – penktus metus“; „Žvirblis toks, o mokykla tolybėse“ (LKŽe: žvirblis)) ar vabzdžiais, dažniausiai vabalais („Tokia vabalelis paima i dirba (maža mergaitė)“, „Vabaliuką parvežė skurliuose, i auginu“ (LKŽe: vabalas)), susijęs su jų mažumu ir silpnumu.

Vaiko įvardijimas gyvūnu, pavyzdžiui zuikiu, katinu, vabalu ar žvirbliu, gali būti vartojamas kaip poetinė folkloro priemonė, kalbos žaismė, malonybinė ištara. Tačiau šis gretinimas, nors ir vertas atskiro tyrimo, nėra taip stipriai mitologiškai išreikštas kaip vaikų ryšys su žuvimis ir varlėmis.²⁰ Pastarasis yra susijęs su įsivaizdavimu, kad vaikai yra kilę iš vandens.

---

²⁰ Mitologiškai išreikštas vaikų tapatinimas su gyvūnais žinomas ir kitose kultūrose. Pavyzdžiui, šiaurės Indijoje Sikimo provincijoje paplitusioje Lepcha etninėje grupėje pirmas tris gyvenimo dienas vaikai vadinami „žurkių vaikais“ (angl. *rat-child*) (Lancy 2014: 81).

1.2.3.1. Vaikai – žuvys ir varlės

Tikėjimai, kad žmonės atsiranda iš konkrečioms vietoms artimesnių vandens telkinių, buvo žinomi visoje Lietuvoje (BIR V: 30, nr. 421–430). Kaip teigė J. Balys, tai susiję su tikėjimu, kad prieš gimdami vaikai kaip varlės gyvena balose (Balys 1943: 2). Šis vaikų iki gimimo buvimas varlėmis sietinas su protėvių reinkarnacija. Tikėjimai, kad mirusių protėvių sielos gali įsikūnyti varlėse žinomi ikirikščioniškoje Estijoje, taip pat plačiai žinomi Skandinavijoje ir kitose Europos šalyse (Valk 2001: 135). Šiuos tikėjimus papildė naujagimių priėmimo per gimdymą lietuviški apibūdinimai, vartojami žuvų gaudymui. Slavai tikėjo, kad dar negimę vaikai įsikūnija ir į žuvis, ir į varles (Гыпа 2004: 162). Lietuvoje buvo sakoma, kad pribuvėjos (bobutės) kūdikius *sužvejodavo* („Bobutė sužvejojo vaiką“ (LKŽe: sužvejoti)) arba *sugaudavo* („Ji man mergučę pagavo“ (LKŽe: pagauti)). Vaikams buvo sakoma, kad bobutė vaiką išžvejojusi ar sugavusi netoliese esančiame vandens telkinyje arba paėmusi iš jį atnešusio gandro (Paukštytė 1999: 59–60). Dažni tikėjimai, kad, pamačius netoliese vaikštinėjantį gandrą, reikia laukti šeimos pagausėjimo (LTA 785/398, 2376/85, 2329/66 ir kt.). Vaikams netgi buvo draudžiama vaikyti gandrus, nes jie neatnešią broliuko arba sesutės (LMD I 474/938). Tikėjimą, kad vaikai prieš gimdami būva vandenyse, galėjo lemti varlės ir kūdikio kūno formos panašumas. Gali būti, kad snape gandro nešama varlė primindavusi mažyčio žmogaus siluetą. Taip pat galima spėti, kad tokio vaizdinio susidarymui įtakos galėjo turėti žmogaus gemalo raidos fazės, kai jis būna panašus į varlę.²¹ Šiuos pastebėjimus apibendrintų apie Žiobiškį XX a. pačioje pabaigoje užfiksuotas humoristinis žmogaus atsiradimo aiškinimas, įpintas į pasakojimą apie špitolės senumą: „Visi mes dar Bekerio baloje buvom, o špitolė jau stovėjo. Gandras mus visus į gyvenimą iš šios balos atneša“ (ŽuŽŠ 781). Kad negimę vaikai siejami su balose esančiomis varlėmis, rodo pasakymas, XIX a. pabaigoje patekęs į Antano Juškevičiaus-Juškos žodyną: „Tu varlių kurkuluose buvai, o aš jau dirbau“ (LKŽe: varlė). Simbolinė sąsaja tarp varlės ir netrukus gimsiančio vaiko galbūt galėtų būti matoma ir šiame tikėjime: „Šventam Andriejun reikia aic pažiūrėc ir jei <...> užgirsi varlį kvarkianc, tai vaiką turėsi“ (LMD I 666/100).

---

²¹ Garsioji frazė, kad ontogenezė atkartoja filogenezę, šiuo atveju turi pagrindo. Nuo seno žmonės, matę, kaip atrodo neišnešiotas žmogaus gemalas ir ką tik gimęs naujagimis, galėjo pradėti jį tapatinti su tam tikrais gyvūnais – žuvimis, varlėmis, pelėmis, kurių seka atspindi evoliucijos seką (žuvys-varliagyviai-ropliai-žinduoliai).

1.2.3.1.1. Negimęs kūdikis – žuvis

Kitas gyvūnas su kuriuos buvo dažnai gretinami negimę vaikai – žuvis. Tai patvirtina jau minėti naujagimio priėmimo apibūdinimai, kuriuose bobutės kūdikius *sužvejodavo* arba *sugaudavo* ir kita leksinė medžiaga: „Per žmonis eina, gyvas žuvis gaudo (priima kūdikius); Dar sako: bacėnas atanešė, è anksčiau – žuvys jam dav[ė] bernioką a mergiotę“ (LKŽe: žuvis). Dusetų krašte XX a. pirmojoje pusėje užrašyta, kad bobutė, tėvui pristatydama gimusį berniuką, jį pavadindavo *lydekiuku* (LTR 1533/98), o mergaitę – *karosėle* (LTR 1533/99). Latviai tik gimusį ar gimiantį berniuką vadina ešeriu, unguriu, o mergaitę – kuoja, lydeka (Pažayckac 2009: 542). Gervėčių apylinkėse vaikams paklausus mamos, iš kur yra atsiradęs naujasis šeimos narys, taip buvo atsakoma: „Žuvys davė Aluošoj. Važiavau par undenį, kai unduo ėjo par Aluošą, ir man žuvys pagonė šitų broliukų / sasutį ir davė ir aš jums atvežiau. Dabar auginsim namuosa“ (LTR 4151/79). Negimusių kūdikių įsivaizdavimas žuvimis žinomas ir tradicinėje rusų kultūroje (žr. Гыпа 1997: 747–749). Iš turimos negausios medžiagos susidaro įspūdis, kad su žuvimis siejamas dar negimęs arba vos tik gimęs kūdikis. Tokiam naujagimių ir žuvų tapatinimui įtakos galėjo turėti ir jau minėta žmogaus gemalo raida, kurios ankstyvose fazėse gemalas primena žuvį, o vėliau – labiau varlę. Dar viena svarbi savybė, tradicinėje kultūroje leidžianti vaiką sieti su žuvimis, yra balso neturėjimas. Čia, matyt, labiau turimas omeny vaiko negebėjimas artikuliuoti garsus. Sakoma: „žuvys ir vaikai neturi balso“ (LTR 4102/95). Visoje Lietuvoje žinomas tikėjimas, kad dar nekalbančiam vaikui negalima duoti žuvies, nes jis taip ir nepradės kalbėti (BIR V: 51, nr. 800, 801) arba turės kalbėjimo defektų: „Mažam vaikui negalima duoti valgyti žuvies, nes ‘švepluos’, tai yra negalės gerai kalbėti.“ (LII ES 494/887: 72). Tokie tikėjimai žinomi ir skirtingose slavų tautose (Pažayckac 2009: 550). Tokiu būdu vaikas ilgiau išlieka artimas „žuviškai“ prigimčiai. Anot D. Razausko, žuvų savybė neskleisti garsų priartina jas prie mirusiųjų (ten pat), o mažo, dar negimusio vaiko ta pati savybė ir įsivaizdavimas žuvimi taip pat jį išlaiko artimą anam pasauliui.

1.2.3.1.2. Varliūkštis – viena žmogaus raidos fazių

Vis dėlto dažniausiai kūdikiai ir maži vaikai tapatinami su varlėmis, o ne žuvimis. Čia galėtų būti reikšminga ne tik tai, kad žuvys ir varlės skiriasi išoriškai, bet ir tai, kad žuvys gyvena tiktai vandenyje, o varlės – ir sausumoje. Taip ir naujagimis pereina iš vandeningos į sausesnę aplinką. Su varlėmis

mažus vaikus siejančius požymius galima skirstyti į tris grupes. Pirmoji vienijanti savybė – šlapumas. Savaime suprantama, kad maži vaikai vien dėl fiziologinės veiklos ypatumų yra „šlapesni“ už vyresnius vaikus ir suaugusius žmones. Kalboje vaikų „šlapumas“ įgyja perkeltinių prasmių. Norint neigiamai pabrėžti žmogaus jaunumą, vaikiškumą, nebrandumą, sakoma, kad jo ausys yra šlapios / jam už ausų šlapia: „Da ausys šlapios, è in mergas jau eina“ (LKŽe: šlapias). Antra, varlių skleidžiami garsai dažnai nusakomi taip pat, kaip ir vaikų verksmas arba neaiškus kalbėjimas. Apskritai, žodžiai, kuriais įvardijami varlių judesiai ir garsinė raiška, dažnai vartojami norint apibūdinti žmogaus fiziologinius sutrikimus arba negebėjimą ką nors atlikti. Turint omenyje, kad maži vaikai dar negali artikuliuoti garsų, sakoma, kad jie, kaip ir varlės, *gargaliuoja*: „Varlės gargaliuoja – bus šlapia labai ir Vaikas išgargaliavo visą naktį (išverkė)“; *kniurkia*: „Varlės kniurkia ir Toks didelis vaikas, o kniurkia ir kniurkia“; *kukuoja*: „Kukuojančios varlės yra valgomos“ ir „O anys (vaikai), dievuliau, apskretę, apšasę verkia, kukuoja“; *kverkia*: „Ko kverki lyg prispausta varlė!“ ir „Vaikas kverkė per visą naktį, negavau miegoti“; *maksi* (nuolat sako ar šaukia „mama“): „Varlės baloj maksi: makt, makt“ ir „Maksi ir maksi [vaikas] – negali tylėt! Nemaksėk!“ (LKŽe: gargaliuoti, kniurkti, kukuoti, kverkti, maksėti). Trečia, tiek varlių, tiek vaikų nekoordinuoti judesiai vėlgi nusakomi tais pačiais žodžiais, pavyzdžiui, *keižioja*: „Pradėjau kasti rankom ir keižioti kojom kaip varlė“; „Geras vaikas: pasvadini ant žemės, ir keižioja ilgas valandas vienas“; *keverzuoja*: „Žiūriu – varlė keverzuoja“ ir „Vaikas ką tik da pradeda keverzuoti“; *kiuldina*: „Kiuldina iš lengva kai varlė“ ir „Vaikas per aslą jau kiuldina“ (LKŽe: keižioti, keverzuoti, kiuldinti). Beje, toks artumo varlėms suvokimas galėjo inspiruoti visoje Lietuvoje populiarią tikėjimą, kad vaikai, kaip ir varlės, prieš lietų labai suaktyvėja: nerimsta, šūkauja, triukšmauja, rėkauja (LTA 1403/17, 272/35-9, 1480/510 ir kt.).

Nors žmonių kilmės aiškinimų būta įvairių²², matyt, dėl tikėjimų, kad vaikus iš vandens telkinių atnešąs gandas, taip pat dėl judėjimo ypatumų ir garsinės raiškos panašumo maži vaikai dažnai vadinami *varlėmis*: „Tylėk, varle, klausyk, ką dėdė sako“; „Varlė da visai, o žiūrėk jau koks išdykęs“; *varlėkais*: „Tada tu buvai kokių šešių metų varlėkas“; *varlėnais*: „Anūkas jau atmintį, varlėnas, turi“; „Matai, varlėnas, rankas turi – gražiai padirbta“; *varlėžomis*: „Gražiai rašo varlėža“; „Tokie varlėžos velnius ištaiso“;

---

²² Plačiau žr. Jasiūnaitė 2001; Ūsaitytė 2002 (apie žmogaus kilmę iš žemės); Macijauskaitė-Bonda 2007, 2015: 47–77 (apie žmogaus atsiradimo būdus, atsiskleidžiančius stebuklinėse pasakose).

varliakojais: „Tu dar mažas, dar tu varliakojis“; „Kad man būtų tylu, varliakojai!“; *varliais*: „Dar iš tavęs tik varlius“; „Ne tau čia lįst, varliau“; *varliūkščiais*: „Išdykęs vaikas – varliūkštis, niekam nevertas“; „Ir šitas varliūkštis prieš tėvą balsą kelia“; *varliūzais*: „O tu, vaike, tu varliūze!“; *varložiais*: „Varložai, nosę nusišluostyk, ne į didelių kalbą kiškias!“; „Ka tokio varložio nepriveikia, ką paskiau bedarys“; ir pan., o vaikų būrys šaukiamas *varlynu*, *varliava*. Vaiko ryšys su varlėmis bei jo nebrandumas taip pat atsiskleidžia per kvapą: „Da varl smird’ da mamos piens nuo lūpu nenudžiuva, o jo vėsur lend““ (LRD: 216).

Augdamas vaikas išmoksta koordinuotai judėti, keičiasi kalbėjimo įgūdžiai – jis aiškiau kalba, mažiau verkia. Motorinių įgūdžių trūkumas yra viena iš savybių, dėl kurių pačiose įvairiausiose kultūrose vaikai suvokiami kaip socialiai nepilnavetės būtybės, o vaiko motorikos ir kalbos tobulėjimas traktuotinas kaip kūdikio laipsniška transformacija į žmogų (Lancy 2014: 79, 85). Perėjimas iš ropojimo, kuris siejamas su gyvūnais į vaikščiojimą reiškia arba vaiko tapimą visišku žmogumi, arba potencialiu žmogumi (Grove, Lancy 2015: 510), bet nuo tada jis jau nėra „ne žmogus“. Atsižvelgiant į tai, augimas lietuvių kultūroje gali būti aiškinamas kaip savotiškas „išvarlėjimas“, tolstant nuo savo pirminės „varliškos“ būsenos. Todėl tikėjimas, kad nėščia moteris žiūrėdama į varlę gali sukelti persileidimą (AED 374), yra tarsi galima grėsmė, kad dar negimęs vaikas bus „fiksuojamas“ esamoje varlės būklėje ir taip sustabdomas ar nutraukiamas varlės tapimo žmogumi procesas. Persileidimas šiuo atveju metaforiškai gali būti suvokiamas kaip gimimas per anksti, t. y. gimimas varle. Ne tik moters nėštumą, bet ir buvimą mažu vaiku kaip ypatingą ir pavojingą būseną rodo tikėjimai, kuriuose minima, kad gimusį vaiką pavadinus varle jis liks mažas kaip varlė (LTRF cd 1698) arba, kad varle vadinamas mažas vaikas tampa nevikrus kaip varlė (BIR V: 46) arba nustoja augti vienai, trim ar net dvylikai dienų (ten pat). Išeitų, kad vaiko vadinimas varle kuriam laikui sustabdo jo „išvarlėjimo“ procesą ir išlaiko jį artimesnį varlėms²³.

Vis dėlto neatrodo, kad buvo vengiama varlėmis vadinti nedidelius vaikus. Galima teigti, kad iki tam tikro amžiaus vaikai būna susiję savo vandeninga praeitimi ir juos galima vadinti varlėmis, o vėliau, augdami ir nuo jos nutoldami, tampa *varliamušiais*, *varlialupiais*. Štai kaip varliamušių veiklą nusakė Petras Zalanskas:

---

²³ Panašiai, galbūt, būtų galima aiškinti anksčiau aptartą tikėjimą, kad nekalbančiam vaikui negalima duoti valgyti žuvies, nes tuomet jis ilgai nekalbėsias (BIR V: 51, nr. 800, 801). Tokiu būdu vaikas ilgiau išlieka artimas savo „žuviškai“ prigimčiai.

Būdavo, kai vaikai augome, labai buvo vaikams varlės bridkios. Kur užmatėm varlę, tai visi vaikai pagaliais, akmenimis visas varles pamušam, pagurinom, kad nei vienos nebūtų. O kaip visiems būna toj varlė bridki! Maži ir dideli visi ant varlės spjaudom. O toj varlė tik opt šulnin ir paneria, ir nēr jau varlės (ČUS 283).

Galima numanyti, kad išėjimo iš varlės fazės procesas buvo susijęs ne tik su fiziologine vaiko branda, bet ir su jo socialinės padėties kitimu. Tradiciniame Lietuvos kaime vaiko socialinė padėtis pasikeisdavo jam pradėjus piemenauti (Mikštaitė-Čičiurkienė 2009: 28). Atitulus nuo namų ir didžiąją laiko dalį ganant gyvulius, atsirasdavę daugiau galimybių išitraukti į „varliamušystę“. XIX a. pabaigoje vaikai piemenauti pradėdavo šešerių-septynerių metų (ten pat). Ši amžiaus riba labai įdomi vaikų vadinimo varlėmis kontekste. 2022 m. Marcinkonyse vykdytos ekspedicijos metu iš dviejų skirtingų pateikėjų užrašyta, kad vaikai varlėmis būdavo vadinami maždaug iki šešerių-septynerių metų (LTRF cd 1698, 1702). Vieno iš pateikėjų paklausus, kodėl vėliau jie taip nebevadunami, gautas labai trumpas tiesmukas atsakymas: „a jis gi jau ne varlė“ (LTRF cd 1698).²⁴

Piemenimis pabuvę, pusberniais ir pusmergėmis tapę jaunuoliai įžengia į aukštesnę socialinę pakopą²⁵. Paaugusių vaikų – vyresnių paauglių ar jaunuolių – vadinimas varlėmis ir varlėkais jau įgyja niekinamąją ir menkinamąją prasmę. Piemenavimo papročius tirianti Regina Mikštaitė-Čičiurkienė teigia, kad žodis *piemuo* iki šių dienų vartojamas asmens nebrandumui apibūdinti ir turi menkinamąją prasmę (Mikštaitė-Čičiurkienė 2009: 28). Galima manyti, kad kaip varlėmis vadinami paaugliai, taip ir piemenimis paniekinamai gali būti vadinami jaunuoliai, o toks reiškinys būdingas pereinamosioms jaunų žmonių socialinės raidos stadijoms. Kitaip tariant, iš varliškojo gyvenimo tarpsnio pereidami į piemeniškąjį, vaikai iš pradžių dar pabūna varliamušiais. Taigi varliškasis būvis lietuvių tradicinėje kultūroje atsiskleidžia kaip savotiška vaiko socialinė pakopa, jį siejanti su svetimuo, po vandeniu esančio gyvūninio-mitinio pasaulio atstovėmis.

---

²⁴ Vaikystės antropologų tyrimuose taip pat pastebima, kad vaikų socialinė padėtis dažniausiai pakinta apie septintuosius gyvenimo metus. Vidurinė vaikystė, kuri prasideda su septintaisiais gyvenimo metais, yra tas pereinamasis laikotarpis, kuomet vaikas bendruomenėje „tampa pastebimas“ (angl. *getting noticed*), t. y. įgyja tam tikra socialinę vertę (Lancy, Grove 2011: 281).

²⁵ Pusberniais ir pusmergėmis tapdavo maždaug dvylikos–penkiolikos metų paaugliai (Mikštaitė-Čičiurkienė 2009: 28).

1.2.4. Vaiko sąsajos su sociokultūriniais paribiais

Sociokultūrinių paribių atstovais šiame skyriuje įvardijami elgetos ir kitataučiai. Jų ir vaikų sąsajoms svarbi yra skirtis savas – svetimas. Elgetos ir kitataučiai priklauso „kitiems“, „svetimiesiems“, „anam pasauliui“. Pagal L. Anglickienės išskirtus svetimumo lygmenis svetimiausi turėtų būti ir kitatikiai, ir kitataučiai – žydai, ne tokie svetimi – to paties tikėjimo kitataučiai ir dar artimesni – elgetos (Anglickienė 2006: 62). Tačiau žvelgiant į šių „svetimųjų“ ir vaikų ryšį tradicinėje kultūroje, galima sakyti, kad jų svetimumo lygmuo suvienodėja, kadangi ir kitataučiai, ir elgetos taip stipriai mitologizuojami, kad būna ne tik kitokiais žmonių bendruomenės nariais, bet dažnai tampa nebeatskiriami nuo mitinių būtybių („apgyvendinami“ tvenkinyje, šulinyje ir pan.).

1.2.4.1. Vaikai ir kitataučiai

Tradicinėje lietuvių kultūroje vaikai dažniausiai buvo siejami su dviejų tautybių kitataučiais – žydais ir čigonais. Šios dvi tautybės yra pačios populiariausios lietuvių tautosakoje (Anglickienė 2006: 110). Žydais retkarčiais įvardijami labai maži vaikai iki krikšto: „Gi gali pažiūrėt, guli lopšy, al da žydukas“ (LKŽe: žydukas). Čigonų ir mažų vaikų sąsaja gerai atsiskleidžia perkeltiniame posakyje vaiko gimimui įvardyti: „čigonai susikraustė“ (KVAK: 215). Mitinis-socialinis vaikų ir čigonų ryšys vaizdžiai pateikiamas tokia pasakojime:

Kai pradėjau klausinėti, kaip aš atsiradau, mano močiutė paaiškino, kad mane norėjo pirkti tėtis ir čigonai. Tėčiui trūko vienos kapeikos, tad jis bėgo namo per Lukiškių aikštę (tuomet – Lenino), pasiėmė kapeiką ir spėjo mane nupirkti. Galvojau – kaip gerai, kad tėtis mane nupirko, o ne čigonai.²⁶

Jame tėvas savo pastangų dėka tarsi išvaduoja, išperka vaiką iš galimo patekimo į čigonų bendruomenę. Tokie kūdikio išpirkimo motyvą turintys vaikų atsiradimo aiškinimai yra dažni slavų kraštuose. Vaikų kilmės pasakojimus tyrusi Vinogradova pastebi, kad jie priklauso vienam iš trijų

---

²⁶ Pateikėja Rasa Kašėtienė, g. 1960 Vilniuje, pasakoja apie jai savo močiutės Kazimieros Antanavičienės, g. 1894 Biržų r. pateiktą aiškinimą, iš kur ji atsirado. Užrašyta 2016 metų rugsėjo 27 d.

tokių tautosakos tekstų tipų (Виноградова 2000: 349)²⁷. Kaip teigia tyrėja, šio tipo tekstams būdingas trumpas paaiškinimas, kur ir iš ko yra nupirktas kūdikis (dažniausiai tai būna kitataučiai (ten pat: 355)). Vaikų kilmės aiškinimus tyrusios etnolingvistės В. Jasiūnaitės nuomone, lietuvių tautosakoje vaiko pirkimo motyvas yra gana naujas ir bus atsiradęs tik po II pasaulinio karo (Jasiūnaitė 2001: 282). Minėtame pasakojime tėvas atstovauja žmonių bendruomenei, o socialiniam paribiui priklausantys čigonai yra susiję su mitiniu pasauliu. Jie tarsi rungtyniauja, kuriam priklausys naujagimis. Pasakojime iki išpirkimo naujagimis gali priklausyti tiek vieniems, tiek kitiems. Kad vaikas be laipsniško įvesdinimo į sociokultūrinę aplinką lieka artimas čigonams, rodo toks Lietuvių kalbos žodyno pavyzdys: „Vaikas be priežiūros visiškum sučigonėjęs“ (LKŽe: čigonėti). Vos gimęs, vardo neturintis vaikas taip pat gali būti vadinamas gudu: „Mano broliukas dar tebėr gudas“; „Vaikai, jam bobutė atnešė gudą!“ (LKŽe: gudas). Panašiai kaip ir čigono bei gudo atveju, gimus vaikui sakoma, kad „amerikonas atplaukė“ (KVAK: 215), „atvažiavo“ (DGKS: 405), „susilaukėm amerikono“ (ten pat, LII ES 83/49: 128). Čia *amerikonas* irgi yra kitatautis, tačiau jo vaizdinys papildomas atvykimo iš „už jūrų marių“ vaizdiniu, kas daro jį dar svetimesniu.

Galima išskirti dvi priežastis, dėl kurių vaikai buvo tapatinami su kitataučiais. Pirma, iki krikšto kūdikis nebuvo laikomas krikščioniškos bendruomenės nariu, todėl, remiantis konfesinės priklausomybės kriterijumi, siejamas su kitais „svetimaisiais“, priklausančiais kitoms religinėms konfesijoms. Antra, svarbus ir kalbinis kriterijus. Priežastis, dėl kurios vaikai buvo siejami su kai kuriais kitataučiais yra jų neaiškus kalbėjimas, vogravimas. Anot. D. Astramskaitės (Vaitkevičienės), ir kūdikiai, ir kitataučiai (gudai) etnolingvistinėje opozicijoje „aiškiai kalbantieji“ – „neaiškiai kalbantieji“ priskiriami prie pastarųjų, o ši opozicija reiškiasi etninės identifikacijos principu „mes – kiti“ (Astramskaitė 1993: 127). Tad ir vaikai, ir kitataučiai yra tie „kiti“. Kalbiniu požiūriu jie yra panašūs (Savukynas 2012: 199).

Vaikai kaip ir mitinėmis būtybėmis gąsdinami žydais, čigonais, gudais, kartais rusais. Pasitaiko, kad šie kitataučiai „apgyvendinami“ mitinių būtybių

---

²⁷ Kiti du vaikų kilmės aiškinimo tipai yra: pasakojimai, kad vaikai atsiranda iš gamtos – juos atneša gyvūnai, jie užauga tarp augalų ar aptinkame vandens šaltiniuose; pasakojimai, kad vaikus atneša kokie nors realiai egzistuojantys asmenys – kitataučiai, svetimieji (Виноградова 2000: 349).

buvimo vietose – balose, šuliniuose, rugiuose. Tokie vaikų gąsdinimai kitų tautų atstovais irgi rodo tam tikrą vaikų ryšį su svetimybės sritimi.²⁸

1.2.4.2. Vaikai ir ubagai

Daugiau mitinių-socialinių sąsajų tradicinėje lietuvių kultūroje galima aptikti tarp mažų vaikų ir kitų socialinių paribių atstovų – elgetų. Kaip ir kitataučių atveju, vos gimęs vaikas gali būti vadinamas ubagu: „Mažą vaiką, dar nekrikštytą ubagiuku vadina, o po krikšto jau vardu“ (BsTB XII: 130). Šiame kontekste ryškus dviprasmiškas elgetos vaizdinys: čia elgeta pasirodo ir kaip tas, kuriuo vaikai gąsdinami, ir kaip tas, kuris gali teigiamai paveikti vaikų sveikatą bei augimą. A. Baiburinas straipsnyje apie „savo“ ir „svetimo“ skirtį pabrėžia, kad kitoniškumui būdingos ir teigiamos, ir destruktivos tendencijos (Байбурин 1990: 3). Jos ypač ryškios kalbant apie vaikų ir elgetų sąsajas tradicinėje lietuvių kultūroje. Norint vaikus sudrausminti, jie gąsdinami elgetomis. Vaikams sakoma: „Į maišą įdės, jei neklausysi!“; „Atiduosiu ubagai!“ (LII ES 1321/58: 111); „Ubagas išsineš maiše ir įmes į ežerą ar prūdą!“ (LIIES 1321/48: 74); „Atiduosiu, tarbon ir įsimes!“; „Ubagas šulinin intrauks!“ (LII ES 1545/53: 617); „Atiduosiu žydui. Atiduosiu ubagai, o gal dar kam nors...“ (LII ES 1545/40: 446). Nors etnografiniuose šaltiniuose dažnai minima, kad vaikus gąsdindavo ubagais, kartais matyti visiškai priešingas santykis: elgetų prašydavo vaikus „padaboti“ (LII ES 1321/70: 156); ubagas vaikus „padabodavo“ kaip savas žmogus (LII ES 1321/72: 165); „vaikai labai mylėdavo ubagus, patys ir paduodavo ką valgyti, padėdavo panešti terbas“ (LII ES 1545/1: 8); „Ubaga negąsdindavo vaikų i vaikai lauke ubagų“ (LII ES 1545/13: 156). Jei pasitaikydavo, kad vaikai pasityčiodavo iš ubago, jie susilaukdavo labai griežtos tėvų bausmės (LII ES 1545/5: 55). Kartais sakoma, kad vaikai, nors ir pasitikdavo ubagus, bet patys išmaldos jiems duoti negalėdavo (LII ES 1545/11: 134), o kartais teigiama priešingai – būtent vaikai įteikdavo išmaldą (LII ES 1545/36: 402). Jei pasitaikydavo savą gyvenamąją vietą turinčių elgetų, prieš šventes vaikai jiems nunešdavo maisto (LII ES 1545/9: 109). Čia galima prisiminti Dzūkijoje iki XX a. vidurio švęstą *Dziedų dieną*, per kurią išmaldą elgetoms dažniausiai nešdavo vaikai (Samulionytė 1998: 39). Suvalkijoje, Prienų r., išmaldą „ubagai paprastai paduodavo vaikai, tada jie gerai ir laimingai augdavo, nes dalis ubago maldos

---

²⁸ Išsamiau apie tai, kaip kitataučiais gąsdinami vaikai, aprašoma antroje disertacijos dalyje.

eidavo ir už jų sveikata“ (LII ES 892/26: 80). Panašų paprotį, gyvavusį apie Kupiškį, mini E. Dulaitienė-Glemžaitė: „Kai vaikai ubagai paduoda išmaldą, tada jie gerai auga ir būna sveiki“ (DGKS: 246). Taigi vaikas, duodamas išmaldą elgetai, tartum užsitikrina sau gerą ateitį. A. Kriauza, pasakodamas apie senovės kupiškėnų valgi, užsimena, kad jeigu elgetą pamaitinus lieka duonos, ją atiduoda vaikams, „kad didesni augtų“ (KSKV: 259). Palyginti su vaikų ir elgetų ryšiu lietuvių tradicijoje, paminėtinas XIX a. Baltarusijoje užfiksuotas reiškinys, kai vaikai iškratydavo elgetos terbą ir susirinkdavo joje buvusius trupinius (Никифоровский 1892: 83). Taip pat žinomas tikėjimas, kad jeigu tėvams vis miršta maži vaikai, į kūmus turi būti kviečiamas elgeta (LII ES 118/16: 203, LTR 4899/11-17). Tačiau elgetos galėdavo vaikams ir pakenkti juos nužiūrėdami, pakerėdami (LII ES 1321/65: 138, LII ES 892/26:80, LTR 4869/103). Atsakius išmaldą jie galėdavo sukalbėti paslaptinę maldą, kuria užkeikdavo vaikus, ir po kurio laiko šie mirdavo (SŠE: 70). Būdavo tikima, kad atsakius elgetai išmaldą arba jo neįsileidus būdavo galima susilaukti ir kitokių nelaimių (LII ES 208/102: 499, 493/27:27, 892/26: 80, 1321/65: 138). Tačiau aprašyta atvejų, kai nenorėdami priimti elgetos suaugusieji išsiunčia jo pasitikti vaikus, kad šie pameluotų, esą nieko nėra namuose, ir taip išvengtų elgetos apsilankymo (LII ES 208/102: 498).

Kalbant apie vaikus ir socialinių paribių atstovus, verta prisiminti skyrelyje apie vaikų ir mitinių būtybių sąsajas aptartą vaikų, baubo, maumo ir snarglio ryšį. Šios vaikams ypač būdingos kūno išskyros tradicinėje lietuvių kultūroje sietinos ne tik su mitinėmis būtybėmis, bet ir su kitataučiais ar elgetomis. Taip susiformuoja savitas mitinis-socialinis kompleksas vaikas-snarglys-mitinė būtybė, o per jį socialinių paribių atstovai patenka į daug platesnį mitologinį lauką. Žydas ar ubagas, kaip mitinė būtybė, gali ne tik tūnoti baloje ar šulinyje, bet ir kaip baubas ar maumas įsitaistyti vaiko nosyje. Snarglys būna vadinamas *ubagu* („Vaikuo ubagiukas lenda iš nosės“ (LKŽe: ubagas 2)), *ubago botagu* („Kad išlindo snarglys – kaip ubago botagas“ (LKŽe: snarglys), *ubago lazda* („Žiūrėk, tau ubagas lazdą kiša!“; „Ubagas lazdą iš nosės iškišo“ (LKŽe: ubagas 1), *ubago kojomis* („Vaikui nušnypšk nosį – ubago kojos matos“ (LKŽe: ubagas 1)), *žydu* („Nusišluostyk žydą, ba invirs bliūdan“; „Ava žydas iš nosies lenda!“; „Oho, žydas kad išlindęs koks ilgas, - mesk šonan!“; „Žydas iš nosies važiuoja“ (LKŽe: žydas)), *čigonu* („Žiūrėk, čigonas ant nosies kabo!“ (LKŽe: čigonas)). Dar viena įdomi snarglio ir ubago sąsaja pasirodo tikėjime, kad nėščiai moteriai negalima sėstis ant slenkščio, nes tuomet vaikas bus „sniurglius – sniurgliuosis, t. y. elgetų neatsigins“ (Kriauza, 1943a, p. 212). Taigi snarglys lietuvių mitiniame mąstyme yra susijęs su vaikams artimomis mitinėmis būtybėmis – *babaušiu*, *maumu* ir socialinių paribių atstovais – *čigonu*, *žydu*, *ubagu*.

Priešingai nei kitataučiai, elgetos dažniausiai nepriklausė kitai religinei konfesijai bei nebuvo kitakalbiai. Tad kokia galėtų būti vaikų ir elgetų mitinio-socialinio ryšio priežastis? Tradicinėje lietuvių kultūroje buvo tikima, kad elgetos tarpininkauja tarp gyvųjų ir mirusiųjų bei padeda palaikyti ryšį su protėviais. Jų tarpininkavimo reikšmė ypač svarbi su mirtimi ir mirusiais susijusiose šventėse – laidotuvėse, atminuose, Vėlinėse (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1998; Džekčioriūtė 2013). Darant prielaidą, kad vaikai atkeliauja iš protėvių pasaulio ir kurį laiką išlaiko su juo ryšį, galima teigti, kad ir vaikai, ir elgetos yra tam tikri tarpininkai, siejantys du pasaulius, todėl mitiniu-socialiniu požiūriu yra panašūs.

1.3. Būvis tarp dviejų pasaulių nuo gimimo ligi krikšto

Nors vaiko tapimas „žmogumi“ tradicinėse bendruomenėse vykdavo palaiptams, reikšmingiausias ir svarbiausias šio proceso įvykis buvo pereigos ritualams priskirtinas vaiko krikštas. Anot. V. Savukyno, vienas iš svarbiausių žmonių skirstymo į „savus“ ir „svetimus“ kriterijų yra konfesinė priklausomybė (Savukynas 2012: 11). Tad vaiko krikštas yra ne tik mitologiškai reikšmingas įvykis, atskiriantis vaiką nuo mitinio pasaulio ir įvedantis į žmonių bendruomenę, bet ir socialiai svarbus ritualas, įtvirtinantis religinę priklausomybę. Tokiu būdu žmogaus gyvenimo tarpsniai beveik nuo gimimo yra „konotuoti etnokonfesinėmis kategorijomis“ (ten pat: 201).

Viena esminių krikšto apeigos dalių yra vardo davimas vaikui. Anksčiau minėta, kad iki krikšto vaikas vardu nevadinamas net namų aplinkoje. Daugelyje pasaulio kultūrų vardo davimas yra atskiras pereigos ritualas iki kurio vaikas būna liminaliniame periode ir socialiai vis dar nėra tapęs „žmogumi“. Anot Anetės Grove ir D. F. Lancy, vardo davimas vaikui yra jo asmenybės (angl. *personhood*) (Grove, Lancy 2015: 508) arba tapimo žmogumi socialiai (Lancy 2014: 78) patvirtinimas. Nors, anot estų folkloristo Ūlo Valko, vardo davimas gali būti suprantamas ir kaip asmenį sauganti, su mitiniu pasauliu siejanti jungtis, nes vardo davimo apeiga ikikrikščioniškose kultūrose gyvavo savarankiškai ir tik vėliau buvo įtraukta į krikšto apeigą (Valk 1997b: 5), vis dėlto tiriamojo laikotarpio lietuvių kultūroje abi apeigos – krikštas ir vardo davimas – sutampa. Per krikštą vaikas įgyja konfesinę priklausomybę, o per vardo gavimą socialiai jis tampa žmogumi.

Kaip jau minėta, tradicinėje kultūroje vaikai buvo krikštijami per pirmąsias savo gyvenimo savaites. Žvelgiant iš A. Van Gennepo pateiktos pereigos ritualų skirstymo perspektyvos, gimimą galima traktuoti kaip atsiskyrimo nuo ano pasaulio veiksmą, vaiko būseną iki krikštytųjų – kaip perėjimą iš vieno pasaulio į kitą, o krikštą – kaip perėjimą į žmonių pasaulį.

Būtent todėl iki krikšto kūdikiai yra tokie pažeidžiami, juos bandoma apsaugoti, o su jais atliekami veiksmai yra ritualizuoti. Iki krikšto kūdikiai suvokiami kaip „ne žmonės“, esantys labai arti ano pasaulio. Tokią tarpinę vaiko būseną išreiškia draudimai, nusakantys, ko negalima daryti iki krikšto: negalima vaiko rodyti svečiams (DGKS: 138), į lauką nešti vystyklą, nes vaikas bus ligotas (BIR V: 41, nr. 609), tokio vaiko negalima niekur neštis, nes laumė apmainys (ten pat: 41, nr. 606), taip pat jo negalima palikti vieno kambary, kad velnias neišsineštų (ten pat: 41, nr. 608), niekam nieko neskolinti, kad nebūtų išsinešta kūdikio dalia (ten pat: 41, nr. 611) ir kt. Tą pačią funkciją atlieka ir nurodymai, kaip su vaiku turi būti elgiamasi, kol jis nepakrikštytas: žirkles, kuriomis nukerpama virkštelė, turi būti paslėptos gimdyvės lovoje (ten pat: 22, nr. 271), nuprausus vaiką, vandenį reikia pilti *papečin* (ten pat: 24, nr. 306), šalia vaiko žibinti žvakę arba lempelę (ten pat: 41, nr. 601–603) ir kt. Nors dažniausiai sakoma, jog „žibinti“ kūdikį reikia, kad jo laumės neapmainytų (Vėlius 1977: 102), Kupiškio apylinkėse yra užrašytas pasakojimas, kuris atskleidžia ir kitokią, veikiausiai krikščioniškojo požiūrio paveiktą žibinimo prasmę: „Nekrikštyto kūdikio siela nemato. Užtat, kol naujagimis dar nepakrikštytas, naktį troboj turi degti žiburys. Sakoma: ‘Kai dūšia išeina pasivaikščioti, tai patumsy goli nebarosti, kur sugrįžti. Po krikšto unt kūdikio galvytas šviečia krikšto ženklas, ir tadu kūdikiui atsidoro okys.’“ (DGKS: 407). Šiame tikėjime atsiskleidžia dar viena vaiko, būnančio tarpiniame būvyje, savybė – jo sielos labilumas, kuris rodo artimumą mitiniam pasauliui.²⁹

Šioje tarpinėje vaiko būsenoje tarp gimimo ir krikšto atlikti veiksmai gali būti svarbūs ateičiai. Tokio amžiaus vaiką, kuris vis dar priklauso anapusiniam pasauliui, verčiant elgtis taip, kaip gali tik vyresni, arčiau žmonių pasaulio esantys vaikai, jis susaistomas su abiem pasauliais ir vėliau gali tarp jų keliauti: „Demeniškių kaime (Seirijų valsčius) gyveno nuolatinė kūdikių priėmėja (apie 80 metų senutė); ji tik gimusį kūdikį vedžiodavo už rankučių paėmusi po trobą, kad po mirties galėtų pareiti pasižiūrėti, kas namie darosi“ (BIR V: 51, nr. 787, LTA 1741/17) arba „Nekrikštytą kūdikį pavedžiodavo po

---

²⁹ Vos gimusių kūdikių sielos labilumas būdingas ir kitoms pasaulio kultūroms. Pavyzdžiui Afrikoje gyvenantys azandžiai tiki, kad po gimimo mama su vaiku kelias dienas negali niekur neišeiti iš trobos, nes vaiko siela dar nėra visiškai susijungusi su kūnu ir vaikas gali ją prarasti (Lancy 2014: 81–82). Yra paplitusi mąstysena, kad naujagimiui būnant tarpiniame būvyje jo kūnas ir siela turi silpną ryšį, ir jei naujagimis nebus izoliuotas, jo siela gali grįžti atgal į dvasių ir protėvių pasaulį (Grove, Lancy 2015: 510).

kambarį, tai ir numiręs pareis namo pasižiūrėti“ (BIR V: 51, nr. 788). Toks blaškymasis tarp dviejų pasaulių gali būti susijęs ne tik su itin ankstyvu vaiko vaikščiojimu, bet ir su kitais neįprastai ankstyvais fiziologiniais procesais, pavyzdžiui, išdygusiais dantimis: „Kai vaikas užgimsta su dantimis, tai tokį mirusį reikia traukti per langą, kad negalėtų sugrįžti.“ (ten pat: 50, nr. 779) arba „Tokie žmonės vaidenasi, kurie gema su dantimis.“ (ten pat: 50, nr. 780). Ypatingus, anapusiniam pasauliui ypač artimus kūdikius sakmėse ir pasakose tyrusi J. Macijauskaitė-Bonda išskiria būdingus jų požymius: gimė su dantimis, pernelyg plaukuotas, didelių akių, neproporcingo deformuoto kūno, nežmogiško balso, rėkimo, per didelės jėgos, vikrus, ypatingo apetito (Macijauskaitė-Bonda 2015: 129–141). Tad vaikai, neatitinkantys kurių nors bendruomenėje būdingų vaiko raidos ypatybių, tradicinėje kultūroje būdavo siejami su mitinėmis būtybėmis ir mirtimi, ir tik palaipsniui tas normas atitikdamas vaikas tapdavo žmogumi.

Tradicinei kultūrai būdingas klasifikacinis mąstymas pasireiškia ne tik istoriniame-socialiniame žmonių skirstyme į „savus“ ir „svetimus“, „žmones“ ir „ne žmones“. Anot V. Savukyno: „Klasifikuojamos ne tik aplinkinės grupės, nustatant santykius su jomis, bet ir pati klasifikacija atspindi žmogaus augimo tarpsniuose, taip patvirtindama, kad esama tvarka yra 'teisinga' ir 'tikra'. Kartu žmogaus gyvenimas tampa aiškus ir suprantamas (to meto žmonėms, bet ne mums).“ (Savukynas 2012: 203).

Tradicinei lietuvių kultūrai būdinga istorinė-socialinė „ne žmonių“ kategorija, kuriai, be kitų „ne žmonių“, priskirtinas ir vaikas. Kadangi „ne žmonės“ dažnai būdavo mitologizuojami, galima išskirti mitinę-socialinę kategoriją. Pastaroji atskleidžia vaiko ryšį su mitiniu pasauliu. Šiam ryšiui yra svarbūs du aspektai. Pirmasis – tai vaiko raidos ypatumai. Fiziologiškai vaikai turi daug sąsajų su vandeniu, šlapumu ir tam tikru „nevalyvu“. Reikšmingi ir psichomotoriniai gebėjimai – judesių koordinacija ir kalbos artikuliacija. Antra, šie raidos ypatumai būna susiję su socialiniu – vaikų kaip atskiros ir išskirtinės grupės bendruomenėje – aspektu. Dėl jo ir vaiko raidos ypatumų kultūroje susiformuoja tam tikri mitiniai kompleksai, į kuriuos patenka ir vaikas, ir mitinės būtybės, ir mitologiškai reikšmingi gyvūnai ar bendruomenės atstovai. Tiksliau sakant, išryškėja dvilypis vaikų ir kitų „nežmogiško“ pasaulio atstovų ryšys: vaikai dažnai su tais atstovais yra tapatinami, tačiau jais yra ir gąsdinami kaip vaikams galinčiomis pakenkti būtybėmis. Mitinės būtybės, priešingai vaikams, negali „išaugti“ iš savo būklės, todėl keltina prielaidą, kad susidūrimai ar sąsajos su jomis stabdo vaikų augimą ir „sulaiko“ juos mitinėje erdvėje. Toks vaikų įprasminimas lietuvių kultūroje vaikystę atskleidžia kaip tarpinę arba pereinamąją būseną iš

mitinio į žmogiškąjį pasaulį, o įvairios šios būsenos išraiškos būdingos daugeliui tradicinių pasaulio kultūrų.

2. VAIKŲ GAŠDINIMAI – TIPIŠKA FOLKLORO PRAKTIKŲ RAIŠKA

Vaikų gašdinimai – trumpi, vaikų baimei sukelti skirti pasakymai, kuriais siekiama priimtino vaikų elgesio. Tai viena iš kasdienių folkloro praktikų XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo gyventojų šeimose, su tam tikromis transformacijomis pasiekusi ir mūsų dienas. Kaip pastebi etnologė Pranė Dundulienė, „tokie gašdinimai buvo plačiai žinomi įvairiose Lietuvos vietose“ (Dundulienė 2005: 106). Vaikų gašdinimai atspindi suaugusiųjų požiūrį į vaikus ir jų vietą suaugusiųjų bendruomenėje. Nors paprastai nuo pačių mažiausių dienų vaikus gašdindavo tėvai, neretai šią auklėjamąją priemonę prisimindavo ir mažesniuosius prižiūrintys vyresni vaikai. Suomų folkloristė Liisa Granbom-Herranen pasitelkė Charleso L. Briggso darbuose (Briggs 1985a, 1985b) vartotą „pedagoginio diskurso“ koncepciją ir pritaikė ją patarlių vartojimo tradicinėje suomių pedagogikoje tyrimui, išskirdama „pedagoginio kalbėjimo“ sąvoką, kurioje yra svarbus autoritetas. Įprastai taip kalbasi nelygiaverčiai asmenys ir klausytojas dažniausiai būna tas, kurio socialinė padėtis yra žemesnė (Granbom-Herranen 2009: 153–154, 2010: 102). Tuo pačiu „pedagoginio kalbėjimo“ principu veikia ir vaikų gašdinimai lietuvių kultūroje. Kalbant apie vaikų gašdinimus, L. Granbom-Herranen pasiūlytą „pedagoginio kalbėjimo“ sąvoką galima papildyti folkloristo S. J. Bronnerio pateiktu „baudžiamojo folkloro“ (angl. *punitive folklore*) terminu, taikytinu folkloro praktikoms, kuriomis bauginami vaikai (Bronner 2019: 86).

Vaikų gašdinimai neabejotinai priklauso folkloro praktikoms, nes jų funkcionavimui visuomenėje yra labai svarbus ne tik pats tekstas, bet ir jo psichologinis, socialinis poveikis bei pateikimo aplinkybės. Kaip pastebi L. Granbom-Herranen, su vaikų auklėjimu susijusios kasdienės ištarnos neatskiriamos nuo kultūrinio, socialinio ir situacinio kontekstų. Tame kontekste didelę reikšmę turi ir jausmai bei emocijos (Granbom-Herranen 2010: 99). Todėl vaikų gašdinimus galima nagrinėti ir kaip tautosakos tekstus, ir kaip nuo jų įvairialypio konteksto neatsietą kultūrinį reiškinių.

Ieškant vaikų gašdinimų archyvuose, iškyla sunkumų, nes atskirai jie nebuvo renkami, be to, jie neįvardijami kaip atskiras tautosakos žanras.³⁰ Tai

---

³⁰ Visiškai kitokia situacija yra Estijoje, kur XX a. pirmojoje pusėje Estų tautosakos archyvo darbuotojų pastangomis buvo tikslingai pradėta rinkti tautosaka apie vaikų gašdinimų būtybes (Västriik 1997a: 65). Per kelis metus surinktas nemažas pluoštas medžiagos, kurią sudaro penkiolika segtuvų po maždaug 500 psl. Šiuo metu šie estų vaikų gašdinimai saugomi Tartu įsikūrusiame Estų literatūros muziejuje esančiame

yra paradoksalu, nes 1925 m. lietuvių kalbininko ir visuomenės veikėjo Petro Būtėno sudarytoje *Lietuvių tautotyros žinių ir senienu rinkimo programoje*, kurioje pateikiamos išsamios nuorodos tautosakos rinkėjams, yra įrašytas rekomenduojamas klausimas apie baidykles, kuriomis bauginami vaikai, kad būtų nutildyti (*Lietuvių tautotyros žin...* 1925: 99, nr. 511). Vaikų gąsdinimų galima rasti pasakojimuose apie jų auginimą, tradicinę pedagogiką, vaikystės atsiminimuose, situaciniuose posakiuose, jų pasitaiko ir J. Balio sudarytoje Tikėjimų kartotekoje apie vaikų auginimą. Vaikų gąsdinimams pasitelkiamą mitinę vandens būtybę *maumą* yra aprašęs Antanas Mažiulis (1938: 521–522). Šioje disertacijos dalyje nagrinėjami gąsdinimai surinkti iš Lietuvių literatūros ir tautosakos rankraštyno (LTR), Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus rankraštyno (LII ES), Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros studijų ir etnologijos katedros rankraštyno (VDU ER), taip pat publikuotų tekstų. Iš pastarųjų atskirai minėtinos etnologės Nijolės Marcinkevičienės sudarytos knygos – *Pavarėnis* (MarcP) ir *Levūnų kaimo papročiai* (LKP), kuriose užfiksuoti pasakojimai ypač vaizdžiai atskleidžia gąsdinimus bei mitinės pasaulėjautos reikšmę vaikams tradicinėje lietuvių kultūroje. Nors kai kurie tekstai užrašyti XX a. antrojoje pusėje, tačiau daugelis iš jų atspindi XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės realijas.

Šioje disertacijos dalyje, nagrinėjant vaikų gąsdinimus, aptariami tiek patys tautosakos tekstai, tiek jų vartojimo kontekstas, išsamiau atskleidžiantis šių tekstų sukeltamų vaikų mitinių baimių patirtinius aspektus. Taip pat pristatoma vaikų gąsdinimų tipologija. Atskirai, kaip vaikų gąsdinimo personažas aptariama varlė. Išsamiau nagrinėjamos dvi geriau žinomos ir tik vaikų gąsdinimams būdingos mitinės būtybės – *baubas* ir *maumas*. Tyrimo pagrindą sudaro XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės realijas atspindintys ir tuo metu gyvavę tekstai. Tačiau į juos nevengiama pažvelgti ir iš šiuolaikinės perspektyvos – kokią reikšmę vaikų auginimui ir kokias pakitusias formas šie tekstai yra įgavę šiandien.

2.1. Vaikų gąsdinimų sąsajos su kitais folkloro žanrais

Tiriant vaikų gąsdinimus pirmiausia kyla klausimas, ar juos galima išskirti kaip atskirą tautosakos žanrą. Į šiuos trumpus tekstus kaip ypatingą tautosakos rūšį pirmasis dėmesį atkreipė švedų XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės folkloristas Karlas Vilhemas von Sydovas. Vaikų gąsdinimams apibrėžti apie

---

Estų tautosakos archyve (žodžiu folkloristikos profesoriaus Ergo-Hart Västrik pateikta informacija (2017 m. gegužė, Tartu)).

1930 m. jis įvedė terminą – „pedagoginis pramanas“ (angl. *pedagogical fict*) (von Sydow 1948a: 101, Västrik 1997a: 65). Anot jo, vaikų gąsdinimai patenka į tokią tautosakos kategoriją, kurią tyrėjas vadina apskritai „pramanais“ (angl. *fictions*). Jiems priskiriami įvairūs gamtos reiškinių aiškinimai, artimi tikėjimams ir „pedagoginiai pramanai“, kuriais vaikams arba gali būti aiškinamas jų atsiradimas, arba jie gąsdinami šiais „pramanais“ (von Sydow 1948b: 172–174). Von Sydovas teigia, kad tokie „pramanai“ neteisingai yra sugretinami su tikėjimais ir siejami su mitiniu mąstymu. Anot jo, tai dažniausiai juoko dėlei pateikiami trumpi tekstai, kuriais žmonės patys netiki, todėl jų negalima laikyti tikėjimais (von Sydow 1948a: 100–101, 1984b: 170–174). Vis dėlto, toks vaikų gąsdinimų vertinimas neatskleidžia jų žanrinių ypatybių. Folkloristas S. J. Bronneris, tyręs baubo (angl. *boogieman*) folklorinį vaizdinį šiuolaikinėje amerikiečių kultūroje, išvis nesigilina į šio tipo tautosakos žanro problematiką. Mokslininkui labiau rūpi vaikų gąsdinimų funkcijos ir jis pabrėžia, kad tai yra viena iš daugelio folkloro praktikų (Bronner 2019: 85–116).

Vis dėlto, ieškant vaikų gąsdinimų žanrinių ribų verta atsigręžti į lietuvių tyrėjų darbus. Remiantis jais ir surinkta medžiaga, galima teigti, kad gąsdinimai yra artimi tikėjimams. D. Vaitkevičienė straipsnyje apie tikėjimų struktūrą skiria dvi jų rūšis: „veiksmo plano“ ir „teksto plano“ tikėjimus. Pastarieji – mitinę informaciją perteikiantys trumpi tekstai, pavyzdžiui: „Turįs paparčio žiedą viską žino“ (BsTB XII: 110, nr. 24). Veiksmo plano tikėjimai skirti tam tikrai mitinei ar socialinei tvarkai palaikyti (Vaitkevičienė 1998) ir kaip tik jiems būtų galima priskirti vaikų gąsdinimus. Kaip ir šiems tikėjimams, jiems būdinga ta pati struktūra: draudimo pateikimas („Nueisi parugiu...“) ir jo pažeidimo padarinių nusakymas („...tai išeis rusalka ir nusitvers“ – LII ES 508/77: 153). Draudimo nepaisančio vaiko paprastai laukia drastiški padariniai: dažniausiai sakoma, kad jeigu neklausys, tai ateis kokia nors mitinė būtybė ir su juo susidoros („muš, suėš...“); kartais gąsdinama, kad jį išsineš, o kartais – tiesiog mitinės būtybės pasirodymu, kuris savaime baugina. Tiek tikėjimai, tiek vaikų gąsdinimai išreiškia bei formuoja mitinę pasaulėjautą. Tikėjimai gali būti trumpesni mitologinių sakmių variantai, o sakmės taip pat gali tapti gąsdinimus papildančiu kontekstu. Tai iškalbingai iliustruoja Pavarėnio kaime (Varėnos raj.) užrašytas pavyzdys:

Kap mes buvom maži, tai mus gūdzino Burloku³¹. Sako, jis vaikščioja su raudonais čebatais ir žiūro, koki vaikai sodzun gyvena. Jei geri, nieko nedaro, nu, o kur blogi, mušas, pešas, daržan sveciman aina, nu, tai tadu Burlokas, kap dzideli išajį, likį cik maži vaikai ir ciej pirkios nužsišovį, tai jis palanda po pečiun ir laukia. Kap cik vaikas nog pečiaus nulipa, vaikų uždusina ir kraujų išgeria. Už tai jo čebatai raudoni (MarcP: 147).

Tas pats gąsdinimas su visu savo kontekstu kitomis aplinkybėmis, kai pavargęs brolis nori, kad jaunesnė sesuo kuo greičiau užmigūtų, perauga į išplėtotą pasakojimą, kuris tampa improvizuota pasaka prieš miegą su jau minėtos mitologinės saktmės elementais:

Sesuo Jadvyga labai norėj, kad jai brolis Juozulis vis pasakas pasakotų. Paraina ar pailsįs, ar kokis, joj pas jį an laškos užlanda ir vis prašo, kad pasakotų. O kadu jis nori miego ar pailsėc, tai visadu sako šitų pasakų:

„Gyveno tėvas su momu ir turėjo tris dukteris. Dzvi buvo labai geros, o trecia trupucį kitokia. Vasarų mergos miegojo svirnan. Prieš miegų visadu visos suklaupia, pasmeldza an lovos. Bet toj jaunesnė pasmeldus dar nulipa ir pabucuoja žemį ir tadu acigula.

O Burlokas, katris vaikščioja po sodzus ir ieško padzykusių vaikų, pasižiūrėjo, kad jauniausia nepaklusni, ne tokia... Raikia uždusyc.

Jis dzienu pristaikė, inlindo svirnan, palindo po lovu ir jau guli. Vakari dukterys atejo, papoteriavo. Dzvi acigulė, o trecia dar paslankė ir pabuciavo žemį. Paslankia pabuciuoc, mato po lovu raudoni Burloko čebatai. Ji greitai užšoko an lovos ir klausia vyriausios seseries:

- Sesute, sesute, tu man sakyk, jei apsižanysi ir tavi vyras muš, kų tu darysi?
- Verktau. Nemačyt, paraitau in tėvų, jei priimt gyvenc.

- A, ne tep raikia.

Pas antrų klausia:

- O kų tu darytai?
- Verktau, paraitau pas tėvų.

- Ne tep raikia.

Tai tos klausia:

- O kų tu, sesute, darytai, jei tavi vyras mušt?
- Aš tai rėktau. Ojoj. Ojoj... Gelbėkit, gelbėkit.

---

³¹ Žodžiu *burlokas/burliokas* lietuviai vadindavo sentikius rusus, tai pat ir rusų darbininkus, traukdavusius lynais laivus prieš srovę. Šis žodis taip pat reiškia dručkį, storulį (LKŽc: burliokas). Pagal L. Anglickienės pateiktus svetimumo lygmenis, *burliokas*, kaip ir žydas, atitiktų mažiausiai du iš jų: ir kitatikį, ir kitatautį (Anglickienė 2006: 62).

Seserys jų maldo, kad nerėkt, o ji dar labiau rėkia. Užgirdo tėvai, kad svirnan tokis riksmas. Tėvas griebė už kirvio, mota už kažergos atbėga in svirnu.

- Kas yra?

Jauniausia sako:

- Vai, tėvulia, vai, motula, po lovu raudoni Burloko čebatai.

Nu, tai tadu su kažergu šitų Burloku tėvai ištįsė, su kirviu užmušė. Per jauniausios pamaldumų visos liko gyvos. Dievas pasgailėj“ (ten pat: 254–255).

Kita vertus, dalis gąsdinimų yra priskiriami ir negausiai situacinių posakių grupei, dažnai – tildymams, maldymams. Pasak Lilijos Kudirkienės, situaciniais posakiais „nėra reiškiamas kokis idėja, nieko neapibendrinama, jie atsiradę kaip reakcija į bent kiek išskirtinę ar nusistovėjusias gyvenimos normas ne visai atitinkančią situaciją“ (Kudirkienė 2016: 11). Vaikų gąsdinimai irgi atsiranda kaip reakcija į nepageidaujamą vaiko elgesį, pavyzdžiui: „Cit, vaikeli, ciucius ateis, pagaus tave“ (LKŽe: ciucius); „Varna per vaiką nuneš, jeigu nesiprausi“ (LSP: 125). Kartais juose tiesioginio, gąsdinimams būdingo grasinimo nėra, bet yra užuomina į jį: „Liaukis, atvažiuoja kiaukis“ (LKŽe: kiaukis; „grasoma verkiančiam, išdykaujančiam vaikui“). Situaciniuose posakiuose svarbiausia yra jų pavartojimo aplinkybės, o ne priežastingumas ar loginė seka, todėl kartais užtenka žodžius susieti patogiu sąskambiu (LSP: 12). Tarp situacinių posakių su rimuotais sąskambiais galima rasti ir vaikų gąsdinimų. 2016 metais išleistoje lietuvių situacinių posakių rinktinėje (LSP) gąsdinimai į atskirą grupę neišskirti, tačiau jų pasitaiko įvairiuose leidinio skyriuose prie nepageidautiną elgesį nusakančių tekstų. Kadangi gąsdinimai, kaip ir situaciniai posakiai, priklauso nuo konkrečios situacijos, jie labai kinta. Dažnai viena mitinė būtybė „keliauja“ per gąsdinimus, kuriais siekiama skirtingų tikslų – visiems žinomai *baubu* ar kita jo leksine forma *babaužiu* grasinama, kai vaikas nemiega (VDU ER 417: 24, nr. 189), kai eina į rugius (LII ES 1519/1: 1) ar toli nuo trobos, į mišką, prie kūdros (VDU ER 42/4: 1, nr. 2), taip pat už melavimą ar tiesiog tėvų neklausymą (VDU ER 941: 3, nr. 3). Tačiau to paties tipo tekstuose pasirodo ir skirtingų gąsdinimo subjektų, pavyzdžiui, šulinyje vaikų gali tykoti *šamas* (LII ES 508/46: 88), *voras* (VDU ER 759: 11, nr. 56), *ubagas* (LII ES 341/8: 24), *maumas* (MPM: 521), netgi *bolševikas* (ZPLŽ: 25). Pastarasis pavyzdys rodo, kaip greitai vaikų gąsdinimai pritaikomi prie kintančios aplinkos ir socialinių realijų. Beje, jis ne vienintelis; antai gervėtiškė Marija Petrikaitė-Mažeikienė prisimena:

Būdavo, kartais, kap pradeda dūkie per daug, tai motina sako: „Nustokit rėkauc – po kaimų lenincai vaikšto, atais, nėra kuo duoc, tai atduosiu jus visus, jei nenutilsit.“ Ir vaikai nutyla (MS: 48).³²

Kalbant apie situacinius posakius, dar reikėtų paminėti, kad kartais ir tikėjimai gali būti priskiriami tokiems posakiams, tad aiškias šių trumpų tautosakos kūrinų žanrų ribas ne visada galima nustatyti.

Vaikams skirtus gąsdinimus vertėtų atskirti nuo į juos panašių mitologinių sakmių ir šurpių. Nors kai kurie gąsdinimai ir gali priminti mitologines sakmes, bet nuo jų skiriasi: gąsdinimai yra trumpi posakiai, o sakmėms būdingas pasakojimas su ilgesniu ar trumpesniu siužetu. Šiurpės – tai savotiška mitologinių sakmių atmaina, trumpi pasakojimai, kuriuos, norėdami įbauginti vieni kitus, pasakoja vaikai. Vis dėlto gąsdinimai gali priminti šurpes; pavyzdžiui, kai kurie VDU Kultūros studijų ir etnologijos katedros rankraščiuose rasti gąsdinimai juos užrašiusių asmenų net ir įvardijami šiurpėmis (VDU ER 967: 9, nr. 37; 970: 6, nr. 33, 34). Gąsdinimus, kai kurias mitologines sakmes ir šurpes sieja ta pati funkcija – sukelti vaikui baimę. Tačiau ilgesnių tekstų pateikimas reikalauja ypatingo laiko ir aplinkybių, o gąsdinimai kaip smulkiosios tautosakos forma buvo patogūs vartoti kasdien, pritaikant juos prie konkrečios situacijos.

Gąsdinimus priskirti konkrečiam tautosakos žanrui sudėtinga. Svarbiausia gąsdinimų funkcija – sukelti vaikams baimę, tačiau juose taip pat glūdi mitinė pasaulėjauta, kuri su gąsdinimais perduodama vaikams. Taigi vaikų gąsdinimuose galima išvelgti tris svarbiausius aspektus, kurie juos sieja

---

³² Šiame pavyzdyje *lenincams* būdingas ypač stipriai išreikštas grėsmingojo svetimjojo krūvis: jie yra ne tik kitataučiai ir dažniausiai kitatikiai, bet dar ir realūs priešai, kurie gali nužudyti. Tai, kad tam tikroje bendruomenėje nepriimtini ir jos tapatybei ar išlikimui grėsmę keliantys asmenys tampa vaikų gąsdinimų subjektais, žinoma įvairiose pasaulio kultūrose. Pavyzdžiui, psichoanalitinės mokyklos atstovas, indėnų vaikų socializacijos problemas tyręs Erikas Eriksonas teigia, kad indėnai dar XX a. pirmoje pusėje savo vaikus gąsdindavo baltuoju žmogumi (Erikson 2004: 144). Rusijoje, Murmansko apskrityje, užrašytoje lopšinėje minimas totorių chanas Mamajus (*Mamaï*), prašantis jam atiduoti migdomą vaiką (Черепанова 1994: 23). Taigi, XIV a. antrojoje pusėje rusų žemes siaubęs istorinis asmuo vėliau tampa bauginančiu vaikų folkloro personažu. Nors šį pavyzdį pateikusi Olga Čerepanova teigia, kad toks realių, su karais susijusių asmenybių tapimas vaikų baidyklėmis būdingas seniesiems laikams, o panašių istorijos atgarsių po XX a. karų neaptiksime (ten pat), iš pateiktos lietuviškos medžiagos matyti, kad vaikų gąsdinimuose atsispindi ir XX a. karų realijos.

su kitokiais tautosakos tekstais. Pirma, baimės sukėlimas gąsdinimus sieja su daugeliu mitologinių sakmių ir šiurpėmis. Antra, jie yra reakcija į tam tikras aplinkybes, todėl yra panašūs į situacinius posakius. Trečia, dauguma gąsdinimų dėl savo struktūrinių elementų ir mitologiškumo sietini su tam tikros rūšies tikėjimais. Suomių mokslininkės L. Granbom-Herranen pastebėjimus apie vaikystės patarles tradicinėje suomių kultūroje galima pritaikyti ir lietuvių vaikų gąsdinimams: jiems, kaip tautosakos tekstams, be žodžių ir jų kuriamų reikšmių, ne mažiau svarbus yra socialinis ir kultūrinis kontekstas, konkretūs žmonės, emocijos ir skirtingos situacijos (Granbom-Herranen 2009: 162). Būtent todėl tas pats tekstas vienu atveju gali būti vadinamas tikėjimu, kitu atveju – situaciniu posakiu. O šių tekstų kaip trumpų posakių tendencija pereiti į platesnį kultūrinį kontekstą per išplėtotus naratyvus daro juos dar sudėtingesnius. Be to, vaikų gąsdinimus tyrę užsienio mokslininkai pastebi, kad suaugusiųjų tikėjimuose ir papročiuose pasitaikantys nykstantys mitiniai vaizdiniai pereina į vaikų gąsdinimus ir kur kas ilgiau išlieka šio tautosakos žanro pavidalu (Черепанова 1994: 24–25, Västriks 1999: 28, 33).

Nepaisant gąsdinimų žanrinio paslankumo dauguma tekstų dėl savo struktūros ir funkcijų artimiausi yra „veiksmo plano“ tikėjimams, kuriuos, kaip ir vaikų gąsdinimus, vartojant S. J. Bronnerio terminologiją, neabejotinai galima vadinti folkloro praktikomis.

2.2. Vaikų gąsdinimų tipologija

Gąsdinimai labai priklauso nuo situacijos ir kinta, todėl juos sunku suskirstyti pagal vieną kriterijų. Šiame skyriuje siūlomi keturi vaikų gąsdinimų skirstymo būdai:

- pagal formą (kaip gąsdinimai vaikams yra pateikiami),
- pagal gąsdinimo subjektą (kuo gąsdinama),
- pagal erdvę (kaip gąsdinimus galima išdėstyti gyvenamoje erdvėje) ir
- pagal tikslą (ko gąsdinimu siekiama).

Gąsdinimai pagal pateikimo formą atspindi, kaip gąsdinami vaikai. Tokius gąsdinimus galima skirstyti į tris grupes ir išdėstyti pagal garsinį teksto išraiškumą: 1) dainavimą (lopšinės); 2) rimuotus posakius (tildymai, maldymai); 3) nerimuotas frazes (įprasti vaikų gąsdinimai).

Dažniausiai gąsdinimų pateikimas priklauso nuo vaiko amžiaus. Patiems mažiausiems yra dainuojama, jie tildomi ir maldomi. Folkloristas S. J. Bronneris teigia, kad bauginimai yra viena pirmųjų vaiko folklorinių patirčių (Bronner 2019: 87). Dainuojamieji gąsdinimai yra ne tipiški gąsdinimai, o į lopšines įterpti grasinimai. Jais siekiama vaiką užmigdyti, nuraminti verkiantį.

Anot folklorą tyrusios rusų psychologės M. Osorinos, tradicinėms kultūroms būdinga tai, jog vaikams tekstai su tam tikromis prasminėmis orientacijomis pradedami diegti labai anksti, vos gimus, likus dar daug laiko iki to laiko, kai vaikas galės jas taikyti praktiškai (Осорина 2011: 10). Į lopšines, kurias dainuojamos nuo gimimo, įterpti grasinimai ir yra tokios orientacijos. Lietuvoje žinomi du lopšinių tipai (Vk 25, 27), kuriuose nemiegantis vaikas gąsdinamas arba tekste minimos vaikui grėsmę keliantys subjektai: *baubas* (LTR 3963/79), *gudai, maumai, parkos, nedaverkos* (LTR 794/5), *žydas* (LTR 3652/16), *žiurkė* (LTR 228/618). Vis tik, lopšinėse dažniausiai vaikai gąsdinami *baubu*:

Užmik, užmik, mažulėli,
Buti yra baubas.
Jei užmigsi, tai neras,
Jei nemigsi, tai išneš. (LTR 3613/407)

Nemiegantis vaikas nuo baubo nukenčia, tačiau užmigęs gali būti ir apdovanojamas:

Užmik, užmik,
Tupi bute baubas.
Kad užmigsi, duos pyragą,
Kad neužmigsi, duos botagą. (LTR 3963/79)

Nors tokios lopšinės būdavo skirtos patiems mažiausiems, veikiausiai jos nesukeldavo baimės, o dėl įprastai lopšinėms pasirenkamų ramių intonacijų vaikus ramindavo. Kita vertus, tai buvo savotiškas mitinio pasaulio pažinimo pradžiamokslis. Taip pat reikėtų nepamiršti, kad tokias niūniuojamas lopšines girdėdavo ir šeimoje esantys vyresni vaikai, – jiems daugiau reikšmės turėti galėjo ne tik teksto melodingumas, bet ir jame pateikiama informacija.

Tildymai ir maldymai, kurie priklauso situaciniams posakiams, nėra dainuojami, bet dažnai būna rimuoti ir grindžiami aliteracijomis (kartojasi priebalsiai) bei asonansais (kartojasi balsiai). Kitaip tariant, atsiranda gramatiniai rimai, kai sutampa skirtingų leksinių vienetų priesagos arba galūnės (Buftenė 2003: 96). Anot Kazio Grigo, tokie rimai vartojami kaip sužaisminimo priemonė (Grigas 1976: 211). Situaciniais posakiais siekiama nutildyti verkiančius ar triukšmaujančius vaikus. Tokių posakių nėra labai daug, tačiau dėl savo skambesio jie lengvai įsimenami ir paveikūs: „Vaikai, tiša, skylė plyšo“ (taip sako, kai nori triukšmaujančius vaikus nutildyti; LTR 3859/454); „Liaukis, atvažiuoja kiaukis“ (LKŽe: kiaukis); „Ša, ateina žydas

su kaša!“ (LTR 5223/258). Kaip teigia Giedė Bufienė, paremijose (kurioms ir priklauso situaciniai posakiai) „akustinė fonetinė darma pirmiausia palengvina posakio įsiminimą, bet kartu didina ir emocinį jo įtaigumą“ [išskirta autorės – V. D. M.] (Bufienė 2003: 97).

Pati gausiausia gąsdinimų grupė pagal jų pateikimo formą yra nerimuotos trumpos frazės, kurios struktūra tapačios veiksmo plano tikėjimams. Jos skirtos didesniems vaikams, pastaruosius siekiant apsaugoti nuo pavojingų vietų ar formuoti socialiai priimtina elgesį. Paprastai šiuos trumpus posakius sudaro dvi dalys. Pirmojoje įvardijamas draudimas, o antrojoje mitinė būtybė ir pasekmė, kuri gresia vaikui nesilaikant draudimo: „Nežiūrėk šulnin, ba maumas įtrauks“ (LKŽe: maumas); „Neik į pirtį – pagaus raudondantis“ (LKŽe: raudondantis); „Vaikai, bėkit nuo skalbynės, ba dar traukutis įtrauks“ (LKŽe: traukutis). Pasitaiko ir trumpesnių gąsdinimų, kuriuose įvardijamas tik draudimas ir su kokia mitine būtybe vaikui gali tekti susidurti, tačiau nepasakoma, ką ta mitinė būtybė gali padaryti: „Nerašyk, nerūšiak, čia maumas sėdi“ (LTA 2381/104); „Kūdiki, neik, baubas už durų“ (LKŽe: baubas). Atrodo, kad tokie trumpesni gąsdinimai veikė per bendruomenėse susiformavusį kultūrinį kontekstą – matyt, vaikai iš kitų posakių ar pasakojimų žinodavo, kad jų „susidūrimas“ su mitine būtybe gali būti grėsmingas.

Gąsdinimų skirstymas pagal jų pateikimo formas iš dalies yra funkcinis, nes jais priklausomai nuo vaiko amžiaus – kuo vaikas mažesnis, tuo įvairesnė vartojama garsinė raiška – siekiama skirtingo vaiko elgesio rezultato (lopšinėmis – miego; tildymais, maldymais – kad vaikai netriukšmautų; tiesiog gąsdinimais – įvairaus tinkamo vaikų elgesio).

Antrasis gąsdinimų skirstymo kriterijus – gąsdinimai pagal subjektą, t. y. kuo gąsdinama. Būtent gąsdinimų subjekto kriterijumi remiasi kiti vaikų gąsdinimus aptarę mokslininkai – javų dvasių aprašęs J. Balys (BIJD) ir jų mitonimus tyrusi B. Jasiūnaitė. Etnolingvistė mini tris gąsdinimų grupes: gąsdinimus išgalvotomis, tai yra mitinėmis, būtybėmis, gąsdinimus realiai egzistuojančiais, nepaprastų savybių turinčiais žmonėmis ir gąsdinimus, kuriuose minimi mitologizuoti gyvūnai (Jasiūnaitė 2000: 179). Tačiau, peržvelgus šių posakių visumą, išryškėja dar viena, iki šiol niekur neaparta, vaikų gąsdinimų grupė. Jai priklausytų savotiški gąsdinimai, kuriuose neminimas joks grėsmę keliantis subjektas, tačiau vaikams dėl vienu ar kitu priežasčių gresia fizinė destrukcija. Tokius gąsdinimus galima būtų vadinti besubjekčiais. Juose galima pastebėti savotišką kūno funkcijų mitologizavimą, nes vaikams įvardijama tokia fizinės destrukcijos grėsmė, kokios iš tikrųjų nebūna. Pavyzdžiui: „Nešauk – rūra sprogs“ (LTR 4240/359); „Nerėk, nes snukis apžels“ (LTR 6246/51); „Nerėk taip, ba

šikžarnė išlįs“ (LTR 307/162); „Nevalgyk daug – pilvas kaklą nutrauks“ (LSP: 82). Kai kurie tokio pobūdžio gąsdinimai suaugusiųjų gali būti pateikiami kaip pajuokavimai, tačiau vaikų suvokiami tiesiogiai, kaip fizinės destrukcijos grėsmė. Pavyzdžiui, situacinių posakių rinktinėje pateikiamas tekstas, prie kurio yra ir patikslinimas, kad jis juokais sakomas norinčiam medaus: „Nevalgyk medaus – subinę pradauš“ (LSP: 109). Vaikai tokius posakius dažniausiai supranta tiesiogiai, todėl jie gali funkcionuoti kaip paprasčiausi gąsdinimai. Apie tokį vaikų pažodinį perkeltinę prasmę suaugusiųjų pasaulyje turinčių posakių supratimą yra rašiusi L. Granbom-Herranen, kuri teigia, kad tai, jog vaikai posakį išgirsta, dar nereiškia, kad jį supranta tai, kaip suaugusieji norėtų, o pastarieji vaikams dažnai nepaaikšina perkeltinių posakių prasmių (2009: 159, 161). Tai, kad vaikai kitaip, dažniausiai pažodžiui, suvokia suaugusiųjų pateikiamą informaciją, mini ir psichologai (Navickas 2003: 45).³³

Visi likusieji šios tipologinės grupės gąsdinimai yra susiję su koku nors konkrečiu subjektu, kuris vaiką gali arba tiesiog išsinešti, arba jam padaryti ką nors bloga. B. Jasiūnaitė teigia, kad yra apie šimtas trisdešimt vaikų gąsdinimuose pasitaikančių subjektų pavadinimų (Jasiūnaitė 2000: 172). Tokie subjektai arba egzistuoja realiai – tai žmonės, gyvūnai, arba yra mitinės būtybės.

Gąsdinimų subjektai – žmonės. Pažvelgus į bendrą vaikų gąsdinimų masyvą galima teigti, kad iki Antrojo pasaulinio karo vaikai dažnai būdavo gąsdinami žydais, čigonais bei elgetomis. Paprastai mitologizuojami socialinių paribių atstovais laikomi kitataučiai ir nesėslų gyvenimą gyvenantys elgetos. Gąsdinimas žydais atspindi visoje Europoje nuo XII a., o dabartinės Lietuvos teritorijoje veikiausiai nuo XVI amžiaus susiformavusį krikščionio kraujo vartojimo ritualiniams tikslams stereotipą (Anglickienė 2006: 141–143). Reikia nepamiršti, kad kartais suaugusieji vaikus gąsdindavo tuo, ko bijodavo patys. Prie tokių gąsdinimo subjektų visų pirma priskiriami *žydai*. Labiausiai paplitęs žydus mitologizuojantis siužetas teigia, kad per Velykas į macus jie deda krikščionių vaikų kraujo, tad vaikai būdavo gąsdinami tokiais padariniais (VDU ER 688: 1, nr. 3) Kadangi žydai dažnai vaikščiodavo po kaimus, tėvai neklausantiems vaikams sakydavo, kad juos

---

³³ Įdomūs šio psichologo pateikti pavyzdžiai: „<...> vienas vaikas, sužinojęs, kad ‘Dievulis jį pasiims į dangų’, šį teiginį interpretavo labai pažodžiui. Jis net bijojo išeiti į lauką, kad Dievas jo nepasiektų, nepagriebtų ir neatimtų iš tėvų. Maža mergaitė bijojo skristi lėktuvu, kad neįstrigtų ‘danguje’ ir amžių amžiams neliktų atskirta nuo namų“ (Navickas 2003: 45).

išsineš žydas (LII ES 208/126: 597). Tokio vaikus išsinešančio žydo dažnas atributas būdavo maišas (LII ES 1073/50: 88). Vienoje lopšinėje minima, kad nemiegantį vaiką žydas muš:

A a a a, bau bau bau,
Bus Mariutei dar strošniau:
Atais žydas su barzdu,
Duos Mariutei su lazdu. (LTR 3652/16)

Neklaužados dažnai būdavo gąsdinami, kad juos išsineš ir *čigonas* (LII ES 1108/15: 47) arba *ubagas* (LII ES 508/43: 82) maiše. Nors kitataučiai ir elgetos yra realūs asmenys, vaikų gąsdinimuose jie gali keisti mitines būtybes, ir būti „apgyvendinti“ pastarųjų buvojimo vietose. Pavyzdžiui, vaikams dažnai būdavo sakoma, kad šulinyje tupi *ubagas* (LII ES 341/8: 24; 341/21: 65). Taip pat iš realiosios į mitinę erdvę yra perėjęs retkarčiais gąsdinimuose minimas rugiuose apsigyvenantis *gudas* (LII ES 1519/1: 1). Kaip pastebi B. Jasiūnaitė, vaikų gąsdinimuose dažnai galima aptikti okazinės vartosenos pavyzdžių, kuomet žodis vartojamas kitaip, nei įprasta bendrinei kalbai ir jo vartojimo aplinkybės labai priklauso nuo konteksto. Tokie okazinės vartosenos pavyzdžiai gali būti, kai kitataučiai ar socialinių paribių atstovai perima mitinių būtybių funkcijas bei jų buvojimo vietas (Jasiūnaitė 2018: 193).

Pažymėtina, kad jei kaimo bendruomenėje gyvena išskirtinis žmogus – burtininkas ar užkalbėtojas, – suaugusieji pradeda ir juo gąsdinti vaikus. Iškalbingas yra Gervėčių pavyzdys, kai mamos gąsdindavo, kad kaimo burtininku vadinamas Šimutis gyvuliu pavers neklusnius vaikus (LTRF cd 553–01, 594–06). O štai Pakruojo rajone iš tolimesnių vietovių nuolat atvažiuodavęs Urbonas vaikus pats kviesdavęs į maišą, – vaikai nuo jo bėgdavę slėptis (LLI ES 1108/11: 37). Kartais nė nereikėdavo labai ypatingo žmogaus, užtekdavo tiesiog kaimyno: „Gąsdindavo vaikus, kad jei nevalgys, ateis kaimynas Jokūbas ir išneš į pelkes“ (LTRF cd 621–02).

Gąsdinimų subjektai – gyvūnai. Gyvūnai gąsdinimams pasitelkiami rečiau negu žmonės ir jų įvairovė ne itin didelė. *Vilkui* vaiką atiduoda už neklausymą (LII ES 853/2: 5), rugiuose tupinti *lapė* neklauzadą pagriebia ir nusineša į mišką (LII ES 1517/5: 5), lendantį prie šulinio vaiką gali įsitraukti

šamas (LII ES 508/46: 88), prie vandens telkinio – *varlė* (LTR 6642/29)³⁴. *Šunimi* būdavo patogu gąsdinti pačius mažiausius, tik namų erdvę kol kas gerai pažįstančius vaikus, tai rodo ir šuns įvardijimas *ciuciumi* gąsdinime: „Jei rėksi, pašauksiu ciucių, ir suėš“ (LKŽe: ciucius). Beje, verta prisiminti, kad tradicinėje lietuvių kultūroje vaikai išgąščiu suserga dažniausiai dėl šuns (LII ES 7/10: 56). Gyvūnais vaikai dažniausiai gąsdinami labai paprastai: jeigu neklausysi ar eisi, kur negalima, tave pasiims / atiduosiu gyvūnui. Tačiau Gervėčių krašte gyvenanti Marija Petrikaitė-Mažeikienė vaizdingai pasakoja, kaip močiutė vaikystėje ją gąsdindavusi *meška*:

Mokėjo bobutė ir pasakų daug <...> apie mešką, kuri ataidavo nakci prie lango, kur verpė bobutė, ir dainavo:

„Ir vištos miega, ir žūsys miega,
Cik viena baba nemiega –
Un ma skūros sėdži,
Mano vilnų verpia,
Mano mėsų verda.
Suvėsiu bobų, suvėsiu!“

Ir kadu bobutė sėsdavo prie ratelio verpcie, aš visuomet bailiai dairiausi languosan, bijojau, kad neateitų meška ir nesuvėstų bobutės, bet bobutė man sakydavo, kad meška suvėda tik negerų vaikų bobutes, o pas gerus neateina, tai stengies būti gera – kap būsi negera, tai meška ateis ir suėš bobutę (MS: 34–35).³⁵

Gyvūnais vaikams gali būti grasinama ir lopšinėmis:

O čia, opa pa,

---

³⁴ Plačiau apie vaikų baidyklę varlę atskirame šios dalies 2.6.1. skyriuje bei straipsnyje „Kai kurie mitiniai varlės įprasminimo aspektai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“ (Džekčioriūtė 2014: 83–84).

³⁵ Tai Gervėčių krašte gerai žinoma pasaka AT 163 B* „Meška reikalauja savo vilnų ir mėsos“. Gimtajame pateikėjos Girių kaime tai ypač paplitęs siužetas. *Gervėčių pasakų rinkinyje* iš pateiktų šešių tekstų penki užrašyti Girių kaime (GP: p. 138–139, Nr. 31, p. 189, Nr. 49, p. 206, Nr. 62, p. 213, Nr. 67, 229 – 231, Nr. 76). Iš kai kurių šios pasakos pastabų matyti, kad ji buvo sekama vaikams (ten pat: p. 535, 536). Pateiktas pavyzdys rodo, kaip tekstai vaiko vaizduotėje yra siejami su aplinka, laiku ir kaip suaugęs žmogus išplėtotą pasakos naratyvą redukuoja iki gąsdinimo, jį pritaikydamas didaktiniams tikslams.

Kiškis vaikus lingavo.
Belinguodams užsnūdo –
Katins nosį nukando.
Ir atbėgo žiurkelė,
Ir nukando katinui auselę.
Tai ir tu neverk, vaikuti,
Kad ir tau nenukąstų nosytę. (LTR 228/618)

Lygiai taip pat, kaip vaikų gąsdinimams žmonėmis, gąsdinimams gyvūnais yra būdinga okazinė gyvūnų pavadinimų vartoseną, kai yra perimamos mitinių būtybių funkcijos. Anot B. Jasiūnaitės, lape ir šešku nuo šulinio ir tvenkinio buvo atbaidomi vaikai, kadangi tam tikri gyvūnai, kurie vaikams girdint buvo minimi kaip pikčiausi vištų priešai, palengva įgijo baubo funkcijų (Jasiūnaitė 2018: 193)

Gąsdinimų subjektai – mitinės būtybės. Mitinės būtybės, kuriomis gąsdinami vaikai, būna pačios įvairiausios. Tėvai nevengė vaikų gąsdinti ir suaugusiųjų sėkmėse pasirodančiomis laumėmis, raganomis, velniais, kurių kartais patys bijodavo. Sėkmėse laumės dažnai būna susijusios su vandeniu ir vakaru bei naktimi, tad ir vaikai jomis gąsdinami, kad neitų prie vandens telkinių (LTR 2645/66; KVAK: 234) arba į lauką sutemus (VDU ER 900: 10, nr. 53). Kartais laumė gali pasirodyti kaip velnio pagalbininkė ir neklusnų vaiką nugabenti *peklon* prie velnių (LTRF cd 809–26). Gąsdinimai velniu yra gana dažni (VDU ER 42/1: 5–6, nr. 8; LTRF cd 588–05 ir kt.)³⁶, o kartais tampa tiesiog gąsdinimais *pekla* (LII ES 508/69: 130–131). Pasitaiko ir tokių auklėjimo motyvų, kai vaikus baudžianti būtybė yra *Dievas*, kartais pasireiškiantis griausmo pavidalu (LII ES 215/1: 5; 341/8: 23). Tik vaikų gąsdinimams būdingų mitinių būtybių yra daug, o visoje Lietuvoje paplitusi ir visiems gerai žinoma būtybė yra *baubas* ir kitos jo formos – *bubis*, *babaušis*, *babaužis*. Jis gali pasirodyti bet kur – vandens telkinyje, šulinyje, rugiuose (LII ES 1519/1: 1), bet dažniausiai tai namų erdvės gyventojas, besislepiantis tamsoje (VDU ER 688: 1, nr. 1), kampuose (VDU ER 417: 24) ar prie lango (VDU ER 970: 6, nr. 33). Baubo giminaitis *maumas* ne taip gerai visiems žinomas, tačiau taip pat gali gyventi ir šulinyje, vandens telkinyje ar namuose tamsoje (MVP: 521–522). Maumą tyrę mokslininkai jį sieja su vandeniu ir

---

³⁶ B. Jasiūnaitė pastebi, kad velnio eufemizmams kartais būdinga okazinė vartoseną ir ir jie labiau primena ne folklorinio velnio, o vaikų baidyklų pavadinimus (Jasiūnaitė 2018: 192).

drėgme (Astramskaitė 1993: 124–128; Beresnevičius 1998: 4; 2004: 190–194).³⁷

Pasitaikydavo, kad vaikus gąsdinant lopšinėmis, o ne trumpomis nerimuotomis frazėmis, galėdavo būti minimas ne vienas gąsdinimų subjektas:

Liuliai, liuliai, ciuciuliai
Aciokite gudos,
Aciokite maumos,
Aciokite žydai,
Aciokite parkos,
Aciokite nadaverkos,
Ba berniukas (mergaitė) užmigo. (LTR 794/5)

Kai kurios mitinės būtybės, tokios kaip minėtasis baubas, gerai žinomos daugelyje vietovių, kitos būdingos tam tikram regionui, pavyzdžiui, Rytų Lietuvoje vaikų gąsdinimuose dažna iš slavų perimta rugių laukuose gyvenanti *rusalka*. Kai kurios gąsdinimų mitinės būtybės yra užfiksuotos tik tam tikrose vietovėse ir atsiranda dėl suaugusiųjų kūrybiškumo ir prisitaikymo prie situacijų: Gervėčiuose buvo žinomas raganos sūnus *minkštalūpis*, didelėmis storomis lūpomis į maišą susidedantis neklaužadas vaikus (LTRF cd 587–01), Pavarėnyje – *Burlokas*, neklaužadas vaikus uždusiantis ir jų kraują išgeriantis (MarcP: 147). Kartais gąsdinimų subjektais pavirsta atgiję negyvi daiktai, pavyzdžiui, mergaitės suplėšyta *lėlė* (VDU ER 725: 9, nr. 51) arba namų tamsoje nuo 9 valandos vakaro atsirandantis *grabas* su neįvardijamu turiniu, kuriuo gąsdinami vis dar nemiegantys vaikai (VDU 900: 6–7, nr. 17), sutinkami ir vaikų pasakojamose šiuorpėse; bet tai tik pavieniai šių tautosakos kūriniių įvairumą ir gyvybingumą iliustruojantys pavyzdžiai.

Kita gąsdinimų grupė – gąsdinimai gyvenamosios erdvės požiūriu. Šio skirstymo pagrindas yra opozicija *artima – tolima*. Suaugusieji vaikams perteikia kultūrinį lauką, kuriame patiems mažiausiems vaikams svarbios yra prasminės-erdvinės koordinatės, padedančios vaikams betarpiškai pažinti supantį pasaulį (Осорина 2011: 10). Tokių koordinacių funkcijas atlieka gąsdinimai, orientuoti į konkrečias artimos ir tolimesnės erdvės vietas, ir kurios aptariamoms pagal minėtą *artima – tolima* opoziciją.

Vaikų gąsdinimų mitinės būtybės gali būti apsisostojusios kurioje nors konkrečioje vietoje, gali atkelti į vaiko gyvenamąją erdvę iš savo buveinės

---

³⁷ Išsamiau tradiciniai baubo ir maumo mitiniai vaizdiniai aptariami 2.6.2. skyriuje.

arba tiesiog iš kažkur kitur. Daugelis bauginimui skirtų būtybių neturi nuolatinės savo buvimo vietos: ubagą galima sutikti prie kelio (LII ES 341/21: 65) arba šulinyje (LII ES 341/8: 24), baubas gali tupėti namų kampe (LTR 2332/23) arba rugiuose (LII ES 1519/1: 1), todėl atsiranda poreikis į vaikų gąsdinimus pažvelgti iš erdvinės perspektyvos, kuri tiesiogiai susijusi su vaiko amžiumi, psichofizine raida ir judėjimo erdvėje galimybėmis. Mažiausi vaikai, dar negalintys išeiti iš namų, gąsdinami namų erdvėje – kampe (LTR 2332/23) arba ant aukšto esančiu baubu (GVAS: 100). Kampas yra įprasčiausia baubo vieta namuose (LTR 218/830, 325/191).³⁸ Kad baubas yra namuose tūnanti būtybė, minima ir lopšinėse (LTR 3613/407; 3963/79). Vienoje jų jis tupi migdomo vaiko vygės gale (LTR 1926/416).

Vaiką prinešant prie lango, jo įprasta aplinka išplečiama ir į namų erdvę įtraukiamas kiemas su dažnu mažų vaikų bauginimo subjektu – šunimi (KVAK: 229). Tokiems patiems mažiausiems vaikams visi kiti į namų erdvę įsiveržę gąsdinimų subjektai yra atėję iš svetimos, dažnai neapibrėžtos erdvės. Vaikams pradedant savarankiškai judėti už namų ribų tėvai siekia juos apsaugoti nuo pavojingų vietų. Visų pirma tai būna kieme esantis šulinys, kuriame „apsigyvena“ pačios įvairiausios būtybės nuo realiai egzistuojančių mitologizuotų žmonių ir gyvūnų iki mitinių būtybių. Pavyzdžiui, šulinyje gali tupėti ubagas, žydas, šamas, maumas, baubas ir netgi minėtasis bolševikas.

Už kiemo esanti erdvė – tai netoli namų esantys keliai, vandens telkiniai, miškai, javų laukai, o už jų – dar tolimesnės vietovės. Šioje gąsdinimų grupėje atsiskleidžia ypač archajiška pasaulėjauta, kai vaikai gąsdinami ne tik būdingomis mitinėmis būtybėmis ar kitais subjektais, bet ir tam tikrais kultūrinei erdvei svetimų arba ribinių vietų šeimininkais, kurie patenka į bendrą mitinį pasaulėvaizdį. Tradicinėje lietuvių kultūroje prie vandens telkinių dažniausiai būna laumės. Jomis kartais ir gąsdinami vaikai, siekiant juos apsaugoti nuo vandens telkinių (LTR 2645/66; KVAK: 234), tačiau laumes tokiuose gąsdinimuose dažnai keičia ir kitos mitinės būtybės: maumas, ubagas (KVAK: 234). Kad neitų į mišką, vaikai gąsdinami *medinčiumi*³⁹: „Neikit miškan – medinčius pagaus; pagavęs tuoj nešasi viršum medžių, įdeda katilan ir verda pusryčius...“. Arba, kai ošia miškas, vaikams rodoma į medžius ir sakoma: „Žiūrėkit, medinčius vaikų ieško, lapus skirsto“ (ten

---

³⁸ Neabejotina, kad su tokia baubo lokalizacija susijęs ir frazeologiniai posakiai *baubai į kampus lenda* (LKŽe: baubas), *babaušiai lenda į kerčias* (FŽ: babaušis) t. y. viduje temsta.

³⁹ Rusai vaikus nuo miškų atbaidydavo gąsdindami jo šeimininku miškiniu (Черепанова 1996: 50 nr. 143).

pat).⁴⁰ Javų laukams būdingi įvairūs Jono Balio aprašyti *javų dvasios* zoomorfiniai ir antropomorfiniai pavidalai, kurių dalis tampa vaikų gąsdinimų personažais (Rugių boba, ragana, nuogalis, vilkas, kiškis su ragais, baubas, maumas, raudongerklis ir kt. (BIJD: 220–221)).

Su svetimomis, nuo kaimų toliau esančiomis erdvėmis susiję gąsdinimai, kai vaikams draudžiama keliauti į toliau esantį kitą kaimą, pavyzdžiui, užėjimą į kaimą *durnius* su šuniu kojas nukas (LII ES 508/64: 122), o jei eisi į miestelį – žydas papjauš (LII ES 508/75: 148). Užėjimą toli nuo namų čigonas arba žydas pasičiups (LII ES 341/8: 24). Taip pat vaikai gąsdinami personažais, atvykstančiais iš kažkur, nelabai aišku iš kur, jie kaip visiškai svetimi asmenys ar mitinės būtybės gali staiga įsiveržti į suaugusiųjų neklausančių vaikų namus: „Tiktai rėk – išgirs čigons, ateis ir išsineš su maišu“ (LII ES 1108/15: 47); „Babaužis ateis, nelermokit, nešaukokit, babaužis išgąsdins“ (LTRF cd 811–06).

Dar viena gąsdinimų grupė – gąsdinimai pagal tikslą, t. y. ko jais siekiama. Skirtingi gąsdinimai gali turėti skirtingą tikslą. Pats bendriausias tikslas yra vienas – paveikti vaikų elgesį, tačiau galima ir tiksliau išskirti, ko konkrečiai gąsdinimais siekiama. Daugeliu jau minėtų gąsdinimų siekiama koreguoti kasdienį vaikų elgesį namuose, taip pat jie gali būti nukreipti į vaiko fiziologinių poreikių socialinį drausminimą – tai yra miegoti, valgyti, „kai reikia“. Dalis kasdinių gąsdinimų orientuota į vaikų socialiai priimtina elgesį. Pavyzdžiui, pratinant vaikus laikytis atokiau, kai į namus ateina svetimas žmogus, sakoma: „Dėdė piktas muš, įsikiš į maišą ir išsineš <...>“ (GVAS: 103). Kad vaikas neimtų svetimų daiktų, nevagiliautų, dažnai sakydavo: „Svetima nieko nerušiokit, ba nudžius rankos“ (ten pat: 105). Taip pat vienais gąsdinimais vaikai atbaidomi nuo jiems pavojingų vietų, vandens telkinių, miškų (KVAK: 234), o kitais, atvirkščiai, stengiamasi atbaidyti vaikus, kad jie nepridarytų žalos derliui. Taip vaikai gąsdinami, kad neitų į sodus, daržus, žirnynus, o dažniausiai – javus. Daržuose, soduose (LII ES 508/16: 38; 53: 100), žirnynuose (LII ES 508/24: 49; 36: 72) ir rugiuose (LII ES 508/32: 64; 43: 82; 56: 108) vaikų tyko *rusalka*. Rugiuose taip pat būna ragana (LII ES 508/13: 32; 1518/1: 1), lapė (LII ES 1517/5: 5), baubas (LII ES 1519/1: 1) ir kt. Pačias įvairiausias javuose esančias mitines būtybes išsamiai yra aptaręs J. Balys (BIJD). Įdomu, kad žirniuose galima aptikti *žirninį* – specifinę žirnių lauko būtybę: „Neik žirniuosna, ba žirninis pagaus“ (LKŽe: žirninis).

---

⁴⁰ Nors LKŽe žodžio *medinčius* pateiktos rikšmės yra „miško sargas“, „eigulys“, „medžiotojas“, „medėjas“, iš pateiktų tautosakos pavyzdžių yra akivaizdu, kad omenyje turima mišką sergstinti ir jame šeiminkaujanti mitinė būtybė.

Dalis vaikų gąsdinimų būna susiję su rituališkai įprasminu elgesiu. Toks elgesys gali būti susijęs su šventiniu laikotarpiu – gavėnia arba Žoline. Už mėsos valgymą per gavėnią vaikai gąsdinami mitine būtybe *gavėnu*; sakoma, kad jis nupjaušias vaikams liežuvį arba perrėšias pilvą (LII ES 102 /167: 241; 102/178: 261; 102/201: 284). O kad per gavėnią maži vaikai neprašytų pieno, pagąsdindavo: „Valgyk tu pieną, valgyk! Velykuose tave Dievas uždarys su žąsinu į tvartelį, tai tu tada pamatysi, kas tau bus...’ O maži vaikai žąsino bijodavo, kad jiems neižnybtų“ (LII ES 118/22: 274). Pagrasindavo ir vaikui, norinčiam suvalgyti per Žolinę ubagams kepamą duoną:

Mes 6 maži. Žolinės atlaidan bobutė nešdavo vargšam. Kai rugius vežėm, nubyrėjusius rugius sumalė ir iš jų kepė. Vis lendam. Jei leistų, mes ją ir nekeptą suvalgytume. Bet bobutė gąsdina: „Nakcia jum ubagas nosį nukąs.“ Atstojam (LII ES 508/1: 5).

Vaikų gąsdinimus su apeigomis sieja ir tai, kad kai kurie jų būna tiesiogiai susiję su vaiko perėjimu iš vieno raidos tarpsnio į kitą:

Su lopšeliu skirtis vaikai labai nenorėdavę. Todėl, kai kartais vaiko troboje nėra, vienas iš suaugusiųjų greitai atkabina lopšį nuo karties ir užmeta ant aukšto, kad vaikas daugiau jo nebematytų ir nebliautų. Ant aukšto vaikai lipti bijodavo, nes vyresnieji įgąsdindavo sakydami, kad ten bubis esąs ir mažus vaikus tuojau pagaunąs (GVAS: 100).⁴¹

Dar iškalbingesnis yra pavyzdys, kai, norint atjunkyti dvejų metų vaiką, ant krūties dedamas avikailis, idant šis išsigąstų ir daugiau nebeprašytų krūties⁴².

Iš pateikto gąsdinimų skirstymo matyti, kad vaikų gąsdinimai atsiskleidžia kaip sudėtingas, įvairiaaspektis kultūrinis reiškiny. Kiekvienoje grupėje gąsdinimai išsidėsto opozicijų (melodijos ir rimo buvimas – nebuvimas; sava – svetima; artima – tolima; kasdienis – apeiginis) principu. Tą patį gąsdinimą galima analizuoti pagal visus keturis kriterijus; į tą patį gąsdinimą pažvelgus iš skirtingų pozicijų, atsiskleidžia jam būdingos įvairios

---

⁴¹ Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad gąsdinimai, kaip ir vaikų tapatinimai su gyvūnais ar mitinėmis būtybėmis, yra susiję su vaiko raidos virsmis.

⁴² Asmeninis Ingos Butrimaitės archyvas. Pateikėja Janina Karmazienė Augulytė, g. 1934 m. Girių k. Įrašė Inga Butrimaitė ir Lijana Šarkaitė Girių k., Gervėčių apyl., Astravo r. (Baltarusija) 2014 m.

savybės, susijusios su gąsdinimų reikšme vaiko fizinei ir psichosocialinei raidai.

2.3. Įveiksmintas bauginimas – vaikų gąsdinimai su vaidybiniais elementais

Nors aptartieji vaikų gąsdinimai tradicinėje lietuvių kultūroje atsiskleidžia kaip mažųjų žanrų tautosakos tekstai, šie kūriniai neapsiriboja tik verbaline raiška. Pasitaikydavo atvejų, kai išradingesni suaugusieji vaikus mitinių būtybių tikrumu bandydavo įtikinti jas imituodami garsu arba per vizualines priemones. Beje, panašūs gąsdinimai, imituojant mitinę būtybę, buvo gana dažni ir tarp suaugusiųjų. Taip apie pateikėją Agnę Naumavičienę (g. 1906 m. Telšių apskr.) rašo L. Sauka: „Pateikėja pasakoja nuotaikingai, įdomiai, vis su šypsena, o dažniausiai – ir skaniai nusikvatodama, vis prisimindama, kad jaunystėje ir ji pati mėgusi kokią baidyklę suvaidinti, pokštą iškrėsti, kad paskui iki valiai pasijuoktų iš išsigandusiųjų, pasakojančių apie regėtus ‘vaiduoklius’“. Ypač per lynaminį naktimis šitai būdavę įprasta (STLK: 111). Dažnai žmonės vieni kitus gąsdindavę baugesnėse vietose, pavyzdžiui, prie kapinių (LII ES 493/16:16). Imituojant mitines būtybes vaikai dažniausiai būdavo atbaidomi nuo javų, kad jų neištryptų:

Vaikus gąsdindavo, kad rugiuose slepiasi ragana ir jei eisi, tai sučiups. O mes vaikai specialiai eidavome ieškoti tos raganos. Tai, būdavo kokia merga ar koks bernas užsideda ant galvos kojine ir pasislepia rugiuose. Mes kai pamatom, tai lekiam išsigandę (LII ES 1518/1: 46);

Kap buvau maža: Nu, tai kai aš norius kur aicie – tynai mergaitės susirenka visa – ir ainam, sakom, aisim ten žydi... vosilkos, kap mes vadinam. Nu, tai mės ainam vysa, nu tai tada užvysta kokia bobutė žolį renka, užvys – nu mės gi ainam, tai mės per rugiais, bo gi teip šniūrai: vieno šniūras, antro, trečio – tik dar šeimos. Nu tai mės ainam, tai to bobutė kap užvys, kad mės jau ainam, tai ana dar paėmė vat tep va plaukus va nuleidžia, nuleidžia, plaukai būna ilgi, ir tadu mės bėgam, bėgam namon, tadu atbėgį sakom: “Oje, regėjom viedzmų”. Nu tai tep v air pasakojo, ti viedzmų tų nebuvo, bet tokios va – kad nebradžiotų rugių (LTR 4158/21).

Nuėjome parugiais su dėde, ir jo mergaitės. Iš ryto, dieną šiluma. Atsigulė dėdė ant pievelės, guli. Kitame lauke žirniai buvo. Senis su balta marškine uždabojų ir baubti pradėjo. Išsigandome, pas dėdę bėgame šaukdami: „Rusalka!“ ((ptk. Mykolas Kliševičius, g. 1901 m. Aradnikų k., Jurbarko r. (LII ES 508/60: 118).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad mitinės būtybės buvo imituojamos arba pasitelkiant kokią nors pagalbinę priemonę (kojinę, audeklą), arba

užsileidžiant plaukus. Pavyzdys, kuriame moteris vaikus gąsdina užleistais plaukais, atitinka imituojamos mitinės būtybės *viedzmos* paplitusį vaizdinį. Kitame pavyzdyje baltu audeklu apsigaubęs baubiantis vyras neatitinka paplitusio mitinės būtybės *rusalkos* vaizdinio. Paprastai tai moteris su ilgais susivėlusiais plaukais (LII ES 508/16: 38, 508/33: 65), tūnanti rugiuose (LII ES 508/32: 64, 508/43: 82) arba žirniuose (LII ES 508/24: 49, 508/36: 72). Šiuo atveju vaikai mitinę būtybę atpažįsta ne pagal išivyravusį vaizdinį, o pagal jos įprastą buvojimo vietą.

Kartais gali būti imituojama ir aiškios išvaizdos neturinti mitinė būtybė. Ona Martinkienė (g. 1895 m.) iš Endrejevo prisimena:

Žmogus apsidaro išvirkščiais kailiniais ir pasikavo[ja] darže – ans yr baūžis (= baubas). Kaip tik baūžis pamato, kad vaikai eit[a] prie šulinės, ans ir lenda iš daržo lauku – tie maun[a] klykdami, šaukdami (LTR 6511/493).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vaikų gąsdinimai buvo taip paplitę vietinėse bendruomenėse, kad gąsdinimų personažus imituodavo vaikams nepažįstami svetimi žmonės.

Vieną iš išraiškingesnių tokių gąsdinimų atvejų užrašė etnologas Konstantinas Bružas, pagal pateikėjos C. Petrauskytės-Budžienės (g. 1881 m. Barstyčių apyl.) vaikystės atsiminimus:

Vienais metais prie jos tėvo klojimo buvusios pasėtos pupos. Vaikai įgudę eiti raškyti. Ir netvarka, ir pupos dar nepribrendusios. Bet užvis blogiau, kad pragindami bandas užsukdavo ir piemenukai.

Kas daryti, kad vaikus atratinti nuo pupų? Geriausiai sugalvojo Ciešios brolis Anicetas. Kaip tik šios į pupas, tai šiek tiek prasiveria klojimo durys ir pasirodo velnio galva, dargi sukriokia, sumauroja... Baisiau ir būti negali. To mergaitėms ir užteko. Daugiau šios pupų nelietė. Juk „rėjoje“ velnias!..

Su Petrauskio „velniu“ prisiejo susidurti ir kaimyno Pušinskio piemenukui. Šiam irgi pasirodęs baisiausias velnias, blovęs, draskęs duris... Vos žadą atgaudamas bėgęs nuo pupų ir šaukęs:

- Dievulėliau, Dievulėliau, daugiau nebesikeiksiu...

Matyt, šis ne tiek jautėsi esąs kaltas už pupas, kiek už įprotį keiktis.

Vaikai nuo pupų buvo atratinti, bet velnias klojime dar ilgai pasiliko.

Po šiuo tekstu yra užrašyta pastaba, kad velnias buvo imituojamas pro praviras klojimo duris iškišant „ličiną“ – Užgavėnių kaukę (BrKNI: 88).

Taigi tokie gąsdinimai su vaidybos elementais tampa ne tik tautosakos tekstais, bet ir praktikomis, kurių struktūra primena apeiginį veiksmažodį. Rusų

mokslininkas Nikita Tolstojus skiria tris apeigų struktūrinius elementus: verbalinį (žodžius), realųjį (daiktus) ir kinetinį (susijusį su veiksmis) (Tolstojus 2009: 92–93). Šiuo atveju gąsdinimo žodinė išraiška atitinka verbalinį elementą, daiktas, pasitelktas mitinės būtybės imitacijai – realųjį, o pati imitacija – kinetinį. Tačiau tokio pobūdžio bauginimai gali tapti ir apeigų dalimi. Pavyzdžiui, senesni pateikėjai atsimena, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Anykščių r. per Užgavėnes, prasidedant gavėnios pasninkui, buvo paplitęs ritualinis vaikų gąsdinimas mitine būtybe gavėnu, siekiant juos atgrasinti nuo uždrausto mėsos valgymo per gavėnią (LII ES 102/167: 241, 261, 284). Būtent tam buvo gaminama vaikams įspūdį kelianti baidyklė su šios mitinės būtybės svarbiausiu atributu – dideliu peiliu. Šį šventinį paprotį išsamiai atpasakojo Karolina Kovienė (g. 1868 m.), kilusi iš Vikonių k.:

Aptaisydavo „Gavėną“: padarydavo šiaudinį žmogų, apvilkdavo plačiom margom kelnėm, šiaudine skrybėle, nosį didelę padarydavo, peilį didelį prie šono pakabindavo: „vaikams liežuvius piaus, kas mėsą valgys“. Pusberniai vežiodavo jį ir gąsdindavo vaikus: „pilvą piaus“ (LII ES 102/167: 241).

Nors toks gavėno vežiojimas, be abejonės, buvo apeiginis veiksmas, tačiau aiškus mitinės būtybės įvaizdinimas ir įgarsinimas vaikams palikdavo neišdildomą įspūdį ir sustiprindavo per gavėnią vaikams taikomų gąsdinimų kad, jei valgys mėsą, gavėnas jiems nupjaus liežuvį arba perrėš pilvą (LII ES 102 /167: 241; 102/178: 261; 102/201: 284), poveikį.

Vaikų gąsdinimai dažniausiai yra trumpi tekstai arba juose tik suminimos būtybės, kuriomis bauginami vaikai. Pasakojimų, aprašančių įveiksmintą vaikų bauginimą nėra daug, tačiau pateikti pavyzdžiai yra iškalbingi. Akivaizdu, kad tokie gąsdinimai su vaidybiniais elementais vaikams turėjo daug didesnę poveikį nei paprasti žodiniai pagrasinimai. Turint omeny, kad tradiciniame kaime panašūs gąsdinimai, imituojant mitinę būtybę, buvo gana dažni tarp suaugusiųjų, tikėtina, kad pasitelkiant vaidybinius elementus dažnai būdavo gąsdinami ir vaikai.

Įveiksmintas bauginimas – tai toks folkloro praktikų pavyzdys, kuriame atsiskleidžia daug folkloro praktikoms būdingų savybių: folkloro tekstas, jo atlikimas, atlikimo kontekstas, konkretūs veiksmi ir su jais susijęs kūniškumas bei emocinis poveikis. Veiksmas tokiose praktikose dažniausiai yra svarbesnis už patį tekstą, o kai kuriais atvejais pastarojo išvis nėra.

2.4. Jutiminė patirtis ir mitinė plotmė vaikų gąsdinimuose

Šiame skyriuje analizuojami du psichofizinę reikšmę vaikams turintys ir tarpusavyje susiję vaikų gąsdinimų dėmenys – jutiminė patirtis ir mitinė plotmė. Folkloristas Norbertas Vėlius jutiminę patirtį įvardija „objektyvia tikrove“ (materialūs objektai, garsai, spalvos...). Būtent ši tikrovė per mitinę pasaulėjautą žmogui atsiveria numinoziniu jausmu akistatoje su mitiniu pasauliu (Vėlius 1977: 33). Suomis Lauri Honko, vienas iš nedaugelio tyrėjų, akcentuojantis juslinės psichologijos svarbą folkloristikoje. Anot jo, folkloristai savo tyrimuose turėtų kreipti dėmesį į žmonių jusles. Svarbu per kurias iš jų – vizualines, garsines, taktilines, ar jų kombinacijas – atsiranda žmogaus mitinė patirtis (Honko 2013: 140, 147). Kalbant apie mitines būtybes ypač svarbus patyriminis aspektas. Tą rodo mitinių būtybių įvardijimas „empirinėmis būtybėmis“ (angl. *empirical creature* (Valk 2001: 18); *empirical being* (Honko 2013: 142)). Kitaip tariant, mitinė plotmė yra neatsiejama nuo jutiminės patirties ir jos viena kitą papildo.

Kaip veikia jutiminė patirtis per vaikų gąsdinimus? Visų pirma reikia paminėti, kad vaikai gąsdinimus suvokia kaip realią grėsmę. Todėl juose svarbi tampa jutiminė patirtis. Subjektas, kuriuo gąsdinami vaikai, vienaip ar kitaip yra susijęs su juos supančia aplinka ir per ją veikia jusles. Šis poveikis juslėms gali būti trejopas ir priklauso nuo gąsdinančio subjekto raiškos pobūdžio: vienaip reiškiasi realūs subjektai, kurie patiriami tiesiogiai, kitaip – realūs subjektai pažįstami tik iš pasakojimų, dar kitaip – mitinės būtybės, kurios patiriamos per tam tikrus aplinkos dirgiklius. Toliau pateikiami šio juslėms trejopo poveikio gąsdinimų pavyzdžiai.

Realūs subjektai – žmonės ir gyvūnai – yra sutinkami, pamatomi, turi konkrečią išvaizdą ir jiems būdingus veiksmus, pavyzdžiui: žydas arba *ubagas* yra su maišu, šuo loja, kanda. Kartais vaikai realiai egzistuojančių subjektų nesutinka ir apie jų išvaizdą ar galimą neigiamą poveikį sužino tik iš tėvų pasakojimų:

Matyti, nėjo mane tvarkyti, kad labai gera buvau. Tai vis sakydavo – žydas ateis. Aš labai žydu bijojau. Sakydavo, žydas ateis, į maišą ir išsineš. Nu, ir taip tas buvo. Kaip tik sakydavo – neklausysi, žydas ateis. Ir aš buvau, ir aš paklausiau – kokie atrodo tie žydai. Sakė: nedideli, su maišu, su barzda (ISArđ).⁴³

43

Prieiga per internetą:

<http://www.aruodai.lt/paieska2/fiksacijos.php?OId=1190&FId=2320&back=home>
[žiūrėta 2016 03 15].

Mitinės būtybės, kitaip nei tikrovėje sutinkami gąsdinimų subjektai, dažniausiai patiriamos siejant jas su aplinkos dirgikliais ir joms būdingi abstraktesni vaizdiniai, kurie kartais būna net amorfiški, pavyzdžiui, kai kurie baubo, maumo atvejai. Kad vaikų gąsdinimų mitinėms būtybėms būdingi neaiškūs pavidalai, teigia ir rusų mokslininkė O. Čerepanova. Anot jos, nei vaikai, nei suaugę dažniausiai negali apibūdinti, kaip viena ar kita mitinė būtybė atrodo (Черепанова 1994: 23). Juslinis ryšys su šiomis mitinėmis būtybėmis palaikomas per jų buvimo vietą, reiškinių ar garsus, pavyzdžiui: „Gąsdindavo, kad Sidaras (velnias kažkoks) vandeny yra. Pasižiūri – ir matai kažką vandenin“ (LII ES 508/88: 171). Iš šio pavyzdžio matyti, kad Sidaro pavidalas neįvardijamas. Baubas, kuris taip pat dažnai neturi aiškaus pavidalo, patiriamas per tamsą:

Nuo vienu metų ligi šešių jau motinos savo vaikus baugina rėkiančius: „Cit, tylėk, ot bubis pagaus tave, bubis!“ – r o d y d a m o s ĩ p a t a m s ĩ [išskirta autorės – V. D. M.] (BsTB XII: 298, nr. 669).

Prigązdindavo visokiais babaužiais, bubiais, taip, jog atėjus vakarui, vaikas bijojo ir nuo suolo nulipti, tupi kur tik ant aukštesnio suolo užlipęs, k a d b u b i s i š t a m s o s n e p a g a u t ū [išskirta autorės – V. D. M.] (GVAS: 106).

Antgamtinės psichikos patirtis tyrusi suomių folkloristė Leea Virtanen teigia, kad tamsa ir joje kylanti baimė iššaukia spontaniškas vizijas, kurios vaikams yra kur kas būdingesnės nei suaugusiems. Garsiniai jutimai šias vizijas sukelia gana retai, tačiau vizualiniai turi labai didelį poveikį jų atsiradimui (Virtanen 1990: 109).

Gavėnas, kuriuo gąsdinami vaikai per pasninką, pasirodo „saulės zuikučio“ pavidalu, kurį pamačius sakoma: „Gavėnas peilį galanda“ (LKŽe: gavėnas). Pasitaiko, kad įprastai konkretų pavidalą turinti mitinė būtybė javų dvasia patiriama per savo buvimo vietą – rugius:

Raganos su šluotu bijojom. Vaikus gundzino, ku ragana su šluotu. Sako, anksčiau buvo tų raganų, ale kas žino. Kur prieg rugių einam vaikystėj... Oi, oi, ragana! Jau rugiai dreba! Jau ragana – ty vėjas papucia rugelius... (LTRF cd 590–18).

Kartais mitinės būtybės pavidalas įgyja tikrovėje sutinkamų subjektų – žmonių ar gyvūnų – bruožų, bet jie taip pat nėra aiškūs:

Išdykaujantieji vaikai buvo gąsdinami tamsybių pabaisa „guda“, kurio išvaizda nei tai žvėries, nei tai žmogaus (LII ES 2015/1: 6).

Garsinės patirties svarba vaikų gąsdinimuose atsiskleidžia tikėjime, kad griaustinis – tai ant negerų vaikų besibarantis Dievas (LII ES 341/8: 23–24). Kokia svarbi juslinė patirtis vaikų gąsdinimuose, rodo pavyzdys, kuriame vaikas kultūros suformuotus vaizdinius susieja su realiu vaizdu:

Yra tokia rusalka. Sekmadienį su mamyte nuėjome parugiais. Aš labai išsigandau mamos, kai ji ėjo per rugius. Pradėjau šaukti ir bėgti, o mama vijosi. Aš galvojau, kad ji rusalka. Susirgau. Mamos plaukai buvo nesupinti, razulaisti, todėl ir išsigandau. Po to koją suko iki 15 m[etų] (LII ES 508/70: 133–134).

Nors gąsdinimuose svarbus patirtinis sąlytis su tikrove, ne mažiau reikšmingas ir mitologizavimas, kurį lemia nežinomybė, juslinių galimybių sumažėjimas ar tiesiog patirties stoka. Pavyzdžiui, tamsa nepadeda sukurti vaizdinio per patiriamą vaizdą, tarkim, baubo atveju, todėl jo vaizdinys yra neaiškus, nors lopšinėse esama užuominų į antropomorfinį ir zoomorfinį baubo pavidalą (turi šikšninį (LTR 224/181), šilkinį (LTR 3517/445), skūrinių (LTR 2425/54) krepšį, stiklinius *čebatukus* (LTR 387c/625), medinius nagus, geležinius ragus (LTR 1926/1934). Su nežinomybe taip pat susijęs „svetimumas“. Labiau bijoma to, kas svetima ar labiau nutolę (tėvo labiau negu mamos, *ubago* labiau negu tėvo, kažin kur esančių kažkokių žydų labiau negu pažįstamų žydų):

Nelakiok prieš Velykas, ba žydai vaikus an macų pjauna. Išvarvina kraują ir in macus primaišo.“ Lyg ir bijodavom, bet Mauškę ar Mendelį galėjom ir vidury nakties susitikt ir nebijojom... Bijojom kažin kur gyvenančių, kažin kaip atrodančių žydų (MarcP: 147–148).

Mitinis gąsdinimų klodas yra labai pagavus ir vaiką veikia ne taip destruktiviai, kaip susidūrimas su realia grėsme. Kad jis vaikams reikalingas ir kelia jų susidomėjimą, rodo ir tradicinio lietuvių vaikų auklėjimo pavyzdžiai, kai atsiranda tarpinis variantas tarp gąsdinimų ir pamokymų. Juose negrasinama fizine destrukcija, bet supažindinama su švelnesniais padariniais. Tokiais tarpinio pobūdžio gąsdinimais, nors jie vaikams ir nekelia baimės jausmo, kaip ir įprastais gąsdinimais formuojamas vaiko mitinis pasaulėvaizdis. Pavyzdžiui:

Kalėdų dzedelio buvo cik paminėjimas. Randzi bandelį ar kleckų čiudnesnį, tai jau, skaitos, būta Kalėdų dzedelio. Jei vaikas praskalsta, sako, tau anglius per Kalėdas padės dzedelis, o ne sausainį (LKP: 148–149).

Bobutė, jei aš ką ne tep darau, tai vis primydavo: „Vaikeli, an tavį ir gyvulukai sakys Kūcon, kad tu negera. Gyvulukai Kūcon visų šeimų apšneka. Negerai tau bus.“ Ir cikėjau, bet an kiemo gi nenuveisi paklausyc – baisu (LKP: 149).

Kad tai, kas mitologizuojama, traukia vaikus, atspindi ir šis pasakojimas:

Neik, sako, parugėm, rusalka yra. Jos niekas nematė. Vis tiek eidavome, – susirenka vaikų ir einame, bijomės (LII ES 508/71: 136–137).

Pastarieji pavyzdžiai rodo, kad ir mitinis pasaulio suvokimas, ir baimės patirtis yra vaikams reikalingi. Mitinė plotmė šiek tiek neutralizuoja realios grėsmės pojūtį ir kaip kiekviena numinozinė patirtis tampa patraukli. Anot numinoziškumo sąvoką humanitariniuose moksluose įtvirtinusio Rudolfo Otto, numinozinei patirčiai būdingas dvilypis prieštaravimas, nes joje vienu metu reiškiasi ir nemalonų pojūtį kelianti baimė, ir smalsumą žadinantis žavėjimasis, kuris traukia (Otto 1946: 31). Anot emocijas tiriančių psichologų, paprastai emocijos reiškiasi ne po vieną, o sumišusios su kitomis emocijomis ar būsenomis, tad toks numinozinės patirties dvilypumas yra pagrįstas psichologiškai (Ekman 1999: 55).

Galima sakyti, kad gąsdinimai vaikus veikia dvejopai: ir per jutiminę patirtį, ir per tų patirčių ar jų trūkumo mitologizavimą. Kaip tik šis dvilypis gąsdinimų mechanizmas ir daro juos tokius paveikius. Santykis su tikrove gąsdinimus paverčia veiksniais čia ir dabar, o mitinė plotmė, žadindama vaikų vaizduotę ir smalsumą, daro juos labai pagavius.

Turimi duomenys taip pat leidžia teigti, kad gąsdinimai vaikų galėjo neveikti itin žalojančiai, nors iš šiandieninės pedagogikos perspektyvos gali atrodyti priešingai. Paprastai gąsdinimais vaikui grasinama mirtimi, tačiau, anot psichologų tyrimų, iki penkerių metų vaikai mirtį suvokia kitaip nei suaugusieji: jie dažniausiai nemano, kad mirtis yra negrįžtama būseną ir linę galvoti, kad ji vyksta palaipsniui. Nuo penkerių iki devynerių metų vaikai mirtį linę personifikuoti ir tik nuo devynerių metų ją pradeda suprasti kaip kūno sunykimą (Navickas 2003: 20–22). Be to, ne visais gąsdinimais išreiškiamas konkretus grasinimas. Tik dalyje jų minimi ir grėsmę keliantis subjektas, ir konkreti pasekmė. Kituose gąsdinimuose minimi tik abstraktūs grasinimai, pavyzdžiui: *paims, išsineš, pagaus, pasičiups, nustvers* ir pan. Dar kitais gąsdinimais įvardijama tik mitinė būtybė, neminint, ką ji vaikui galėtų padaryti. Darytina prielaida, kad toks skirtingas grėsmės įvardijimas galėjo turėti nevienodą poveikį vaikams. Patys baisiausi gąsdinimai turėjo būti tie, kurie pateikiami kaip abstrakti grėsmė. Tai, kad vaikams buvo sakoma, jog koks nors subjektas gali juos pasiimti iš jiems saugios erdvės, galėtų būti

suvokiama tolygiai *papjovimui*, *pasmaugimui* ir kitiems mirtį apibūdinantiems žodžiams, minimiems gąsdinimuose su konkrečia grėsme. Šiuose tekstuose vaikui nusakoma grėsmė mažai priklauso nuo jo paties. Tačiau gąsdinimai, kuriuose minimas tik grėšmingas subjektas, vaikui gali kelti smalsumą, kurio vedinas jis pats gali kontroliuoti savo veiksmus: arba eiti į vietą, kurioje tūno grėsmę kelianti būtybė, arba jos vengti.

Nors tiesioginė gąsdinimų funkcija buvo suformuoti tinkamą vaiko socialinį elgesį, tačiau antrinė, bet ne mažiau svarbi funkcija, – formuoti vaikų praktinį pasaulėvaizdį ir mitinę pasaulėjautą. Tarp gąsdinimų ir vaiko psichofizinės raidos yra stiprus abipusis ryšys. Gąsdinimai keičiasi vaikui augant, nes jie pritaikomi prie aplinkybių, vaiko fiziologinių galimybių ir jie taip pat stimuliuoja vaikų psichofizinę raidą. Anot komių tradicinę pedagogiką tyrusio Valerijaus Šarapovo, tokios auklėjamosios praktikos yra skirtos ne vaiko ego slopinimui, bet yra priemonė, integruojanti vaiką į tradicinės kultūros pasaulėžiūros sistemą (Sharapov 1997: 137).

2.5. Vaiko suvokimo gebėjimų reikšmė mitinių baimių patirčiai

Vaikų gąsdinimai tradicinėje lietuvių kultūroje buvo labai dažnai taikoma pedagogikos priemonė. Jie naudoti patiems mažiausiems vaikams bauginti. Nors dažniausiai neminima, iki kokio amžiaus vaikai buvo gąsdinami mitinėmis būtybėmis, gyvūnais ir socialinių paribių atstovais, akivaizdu, kad gąsdinimai galėjo būti paveikūs tik iki tam tikro amžiaus, kol vaikai tikėdavo jų tikrumu. Minima, kad vaikai tokiais trumpais pasakymais būdavo bauginami iki 6–7 metų amžiaus (BsTB XII: 298, nr. 669; LII ES 1073/50: 88). Tokia tendencija sietina su kognityvinėmis vaiko brandos ypatybėmis. Anot kognityvinės vaiko raidos tyrėjo Jeano Piaget, 2–6 m. vaikų vaizduotė būna labai išlavėjusi ir naudojamas simbolinis mąstymas bei kalba. Maždaug nuo 7-ųjų gyvenimo metų vaikas pradeda taikyti logines operacijas ir principus savo patirčiai ar suvokimui paaiškinti (Žukauskienė 2002: 63). Žinoma, ši amžiaus riba yra orientacinė ir priklausė nuo individualių vaiko savybių. Vieną iškalbingesnių pavyzdžių, kai vaikas pradeda susieti loginę veiksmų seką, o jai prieštaraujantys gąsdinimai nebetenka galios, pateikė iš Seirijų apylinkės kilusi Domicelė Paršeliūnienė (g. 1902 m.):

Tėvas nuog mažens drausdavo, liepdavo poteriaut. Nenorėjau aš tų poterių, ir gana. Tai barė tėvas. Sykį katinas ant suolo guli ir murksi. Tėvas sako: „Va, katinas, ir tas poteriauna, o tu nenori. Kas nepoteriauna, tai didelis neauga.“ Jis taip sakė, tai man ėmė ir toptelėjo, sakau: „Katinas poteriauna, poteriauna, ir mažas, o gniedoj

kumelė niekada nepoteriauna, ir didelė“. Tėvas užsigrižęs, kad nematyčiau, juoku nedaturėjo. Seserys, ir tos prunkšterėjo ir užsijuokė poteriaudamos. (AIVD I: 329)

Kad gąsdinimai veikė vaikus dėl jų amžiui būdingo patiklumo, iliustruoja ne vienas pateikėjų pavyzdys iš jų vaikystės atsiminimų:

Gąsdindavo. Ragana rugiuos sėdi, tu bijai. Nematėm tos raganos niekad. P a g a s d i n a i r b i j a i, k a i m a ž u o s m e t u o s [išskirta autorės – V. D. M.]. Maž ir prauda ((Ptk. Kotryna Sėmenienė, g. 1898 m.) LII ES 508/13: 32).

Rusalkom gąsdindavo, žydais. Neik Adutiškin, žydas papjaus. Niekas ten nekliudydavo nieko, a l e t o k i e v a i k a i b i j o m e [išskirta autorės – V. D. M.] ((Ptk. Raguckienė, g. 1910 m.) LII ES 341/21: 148).

Žydo bijojom ir verkiau, kad žydai papiaus. Pagundzindavo iš senumės, kad žydai gali papiaut. N e t e i s i n g a i m a ž, b e t v a i k a i t i k ė d a v o [išskirta autorės – V. D. M.]. Kai didesnės buvom, pas žydus ir macus kepėm ((Ptk. Kotryna Sėmenienė, g. 1898 m.) LII ES 508/13: 33).

Iš pastarųjų pavyzdžių matyti, kad vaikai tiki gąsdinimuose pateikiamomis grėsmėmis tik iki tam tikro amžiaus. Paaugus ir pasikeitus suvokimo ypatybėms, nebebijoma kontakto su tuo pačiu subjektu, kuriuo buvo bauginama anksčiau. Tai vaizdžiai atsispindi Emilijos Kuzavienės pasakojime apie savo motinos Alenos Smalinksaitės-Zaukienės (g. 1863 Obelių valsč.) vaikystę:

Trobelė buvo nedidelė su trimis mažais langučiais. Vidury trobelės buvo iškasta duobė, duobėj įtaisytos lentynos, kur dėdavo duoną, o jei turėdavo – ir kitokį maistą. Iš viršaus duobę uždėdavo lentomis. Tėvai baidydavo vaikus sakydami, kad duobėj tupi baubas. Jei kuris lips, tuojau griebis jį už kojos.

<...>

Žinau, kad ji [motina – V. D. M.] nebijojo baubo. Naktį, kai tėvai užmigdavo, ji tylomis atitraukdavo vieną lentą, kojomis apgraibydavo kopėčias ir lipdavo į duobę „atsilaužtų duonas žiauberia“. Baubas nutildavo, nustodavo barškinti į lentas, kol ji išlipdavo iš duobės. Už ją mažesnės sesytės neužmigdavo, laukdavo, kol ji apdalins po nedidelį gabalėlį duonos. Paskui baubas vėl barškindavo per visą naktį. (AIVD I: 289).

Kai kur teigiama, kad į tuos pačius vaikų nusižengimus suaugusieji reaguodavo skirtingai pagal vaikų amžių: „Jeigu išgirsta vaiką keikiantis, pabara, m a ž e s n i p a g a s d i n a [išskirta autorės – V. D. M.]: ‘Nesakyk žalty! Ateis žaltys ir pasmaugs tave. Įkąs tau!’” (LII ES 640/41: 199). Taigi

gąsdinami mažieji keikūnai, o vyresnieji pabarami, nes gąsdinimai jų nebeveikia.

Paprastai vaikams iki tam tikro amžiaus nebūdingas metaforinis mąstymas, todėl jie pateikiamą informaciją priima labai tiesmukai ir tai labai priklauso nuo asmeninių vaiko savybių, jo mąstymo raidos. J. Piaget tiesmuką vaizdinių interpretavimą vadina „vaiko animizmu“ – tai vaiko polinkis kūnus laikyti gyvais ir turinčiais intencijų. Šį polinkį lemia aiškių ribų tarp savojo „aš“ ir išorinio pasaulio nebuvimas (Piaget 2011: 119). Ši „animistinės mąstysenos“ raida vyksta pakopomis, kurios trunka nuo 6–7 ir net iki 12 metų (Piaget 2011: 128). Aptartas reiškinys vaizdžiai atsiskleidžia Onos Martinkienės (g. 1895 m.) iš Endriejavo vaikystės atsiminimuose:

Senovė[je] liuob šnekės, ką žvaizdė nukrito, debesų gabal[a]s nukrito. Mes, vakai, liuobam [j]ieškosem tos žvaizdės i tūn debesų. Toks tatai protelis tebuvo mažo vaiko” [išskirta autorės – V. D. M.] (LTR 6511/499).

Nors pateiktas pavyzdys nesusijęs su vaikų gąsdinimais, jis rodo vaiko mąstymo ypatybes, kurios veikia ir per įvairius tautosakos tekstus, keliančius vaikams mitines baimes. Šį vaiko mąstymo ypatybę psichologų dažnai įvardijama kaip „negebėjimas skirti realybę nuo fantazijos“ ir tai ypač būdinga ikimokyklinio amžiaus vaikams (Žukauskienė 2002: 65). Psichologų duomenis patvirtina ir suomių folkloristės Leea Virtainen atliktas tyrimas. Jame teigiama, kad su antgamtinėmis patirtimis susijusias vizijas vaikai pradeda matyti būdami dar visai maži, o šios vizijos piką pasiekia tarp trejų-ketverių metų amžiaus. Vėliau jų mažėja pradėjus lankyti mokyklą (Virtainen 1990: 110).

2.6. Kai kurie išskirtiniai vaikų gąsdinimų personažai

Kai kurie vaikų gąsdinimo personažai yra neatskiriami nuo vaiko psichofiziologinės ir socialinės raidos tradicinėje lietuvių kultūroje. Mitologiniu požiūriu šie personažai gali turėti įvairių simbolinių su vaikais susijusių psichofiziologinių ryšių. Šiame disertacijos skyriuje išsamiau nagrinėjama tokių vaikų gąsdinimų būtybių – varlės ir baubo bei maumo – mitinė raiška.

2.6.1. Vaikų baidyklė – varlė

Varlės kaip baimę keliančios mitinės būtybės įprasminimui reikšmės turi kelios jos savybės. Visų pirma, varlė daro bjauraus padaro įspūdį ir kelia

pasišlykštėjimą: „Varlė man prikli pažiūrėti“; „Atpriklus kaip varlė“ (LKŽe: prikklus). Šia nemalonios išvaizdos vandens gyventoja gąsdinami maži vaikai, idant neitų prie vandens telkinių; jiems sakoma: „Neik an vandenį, bo varlė pagaus ir intęs“ (LKŽe). Varlė turi daug vaikų baidyklėms būdingų požymių. Vandenyje gyvenančios varlės yra žalios, o tai ypač svarbu jų demonizavimui. Pasak Aloyzo Gudavičiaus, žalia spalva būdinga chtoniškojo pasaulio atstovams, ypač gyvenantiems vandenyje (Gudavičius 2007: 37). Todėl natūralus varlės žalumas ją iškart sugretina su chtoniškais mitinėmis būtybėmis. Vandens telkinyje gyvenanti vaikų baidyklė *žaliūkė* („Į prūdą gyveno žaliūkė, baidė mus vaikus“ – LKŽe: žaliūkė) yra ta pati varlė: *žaliūkės* pavadinimas reiškia ir žaliają varlę, žalvarlę. Reikėtų paminėti, kad lietuvių kalboje žodis „žalias“ turi metaforinę reikšmę „tvirtas, stiprus“ (Gudavičius 2007: 38), tad jis dar labiau įtvirtina varlės, kaip grėsmę keliančios mitinės būtybės, demonišką prigimtį. A. Gudavičiaus manymu, žalia spalva, kaip gamtos, nežmogiškumo spalva, gali būti raudonės – žmogiškosios spalvos – opozicija (ten pat: 39). Tai, kas nežmogiška, gali būti grėsminga ir siejama su chtoniškumu. Varlės kūno šaltumas ją taip pat sieja su mirtimi ir anuo pasauliu, plg. *šaltanagiū* gąsdinami vaikai, siekiant juos apsaugoti nuo vandens (Jasiūnaitė 2000: 182–183). Vaikų baidyklėms būdingos didžiulės ar kaip nors sužalotos akys (ten pat: 180). Varlės irgi turi dideles išsprogusias akis, kurios dar grėsmingiau atrodo, kai kyšo iš vandens. Verta paminėti, kad išsprogusios, „kaip varlės išverstos“ akys gali turėti kenkiančią galią. Buvo tikima, kad tokias akis turi nužiūrėti galintys žmonės (LII ES 102/51: 73). Ką tik ant kranto tupėjusi varlė gali staigiai šoktelėti į gelmę ir išnykti jos tamsoje. Pasak tradicinių gąsdinimų, į tą gelmę ji gali nusitempti ir vaiką. Netikėtas susidūrimas su varle ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems gali sukelti baimę („Varlė antšoko ant kojos – ir išsigandai“). Kad vaikai dažnai bijo varlių, rodo ir šiuolaikiniai psichiatrų tyrimai. Anot jų, vaikai labai dažnai bijo gyvūnų ir iš 176 tirtų pradinių klasių moksleivių, net 12,5 proc. bijojo varlių (Lesinskienė [et al.] 2005: 186).

Visos minėtos varlės savybės – bjaurumas, žalia spalva, šaltumas, didelės akys, gebėjimas netikėtai pasirodyti ir staiga pasislėpti vandenyje – kuria varlės kaip ypatingos ir grėsmę keliančios būtybės vaizdinį. B. Jasiūnaitė, tyrusi vaikų baidyklės etnolingvistiniu požiūriu, teigia, kad varlė gali būti kitų vandenyje gyvenančių vaikų baidyklių – *maumo*, *šaltanagio*, *traukučio* – prototipas (Jasiūnaitė 2000: 188). Galima aptikti varlės sąsajų ir su velniu. Velnias, kaip ir varlės, gyvena stovinčiuose vandens telkiniuose, yra bjaurus, baisus, gali būti žaliai apsirengęs (Vėlius 1987: 44). Vienoje mitologinėje sakmėje pasakojama, kad žvejoti išėjusios moterys sugauna varlę, kuri akimirksniu padidėja, o moterims pasiuntus ją „skradžiai žemėn“ ir

persižegnojus, su griausmu nugarma į vandenį (LD 34). N. Vėlius savo studijoje apie lietuvių folklorinį velnią mini, kad šis gali įgyti zoomorfinį varlės pavidalą (Vėlius 1987: 42). Toks pats zoomorfinis velnio įsikūnijimas žinomas ir estams (Valk 2001: 132, 198). Visa tai rodo, kad vandenyje gyvenanti varlė baidyklė galėtų būti ir velnio įsikūnijimas.

2.6.2. Baubas ir maumas – specifinės gąsdinimų būtybės

Baubas ir maumas – žemesniosios lietuvių mitologijos personažai, vaikų baidyklės, pasitaikančios gana negausioje lietuvių tautosakos medžiagoje. Tai specifinės mitinės būtybės, būdingos tik vaikų gąsdinimams ir beveik neaptinkamos jokiuose kituose tautosakos tekstuose.⁴⁴ Dažnai žemesniosios mitologijos personažai lieka tyrimų paribuose⁴⁵, nors galėtų praplėsti tradicinio pasaulėvaizdžio sampratą. Tad šiame disertacijos skyriuje siekiama atskleisti, kokia yra šių dviejų būtybių mitinė raiška.

Baubas – plačiausiai žinomas tradicinių vaikų gąsdinimų personažas. Beje, verta paminėti, kad žodis *baubas* gali reikšti ne tik šią specifinę mitinę būtybę, bet gali būti vartojamas kaip bendrinis vaikų baidyklės įvardijimas (Jasiūnaitė 2018: 19, 28, 76). Didžiajame lietuvių kalbos žodyne, kitų baidyklių pavadinimų paaiškinimuose dažnai minima, kad tai yra baubas (eLKŽ: guda, liolys, maumas, nuogalis, raudondantis). Yra užfiksuotos tokios šios baidyklės leksinės formos: baūbas, baubà, baubaū, baūbinas, baubōžius, būbas, būbė, būbis, bubōlius, bubūlis (Jasiūnaitė 2000: 172). Baubo išvaizda nėra aiški, gąsdinimuose ji neminama, tad jam būdingas amorfiškumas. Vis tik lopšinių tekstai atskleidžia kai kurias zoomorfines baubo savybes. Jis gali turėti: medinius nagus, geležinius ragus (LLD I Vk 25, p. 54, nr. 24). Kad baubas raguotas, matome ir iš šio vaikų gąsdinimo: „Miegok, vaikeli, būbė subadys“ (LKŽe: 1 būbė). Taip pat lopšinėse pasitaiko antropomorfinių užuominų, nes baubas turi žmogaus atributų: stiklinius čebatukus, šikšninius krepšeliukus (LLD I Vk 25, p. 53, nr. 21), šilkinį krepšį (LLD I Vk 25, p. 53, nr. 20). Kitaip nei dauguma vaikų baidyklių, kuriomis vaikai dažniausiai atbaidomi nuo įvairių lauke jiems gresiančių pavojų, baubas dažnai aptinkamas bute, t. y. troboje. Čia jis lindi po krosnimi, užpečkyje, tupi

---

⁴⁴ Išimtis yra 2.2. skyriuje apie vaikų gąsdinimų tipologiją aptartos lopšinės, kuriose taip pat minimas baubas arba maumas, tačiau lopšinėse, taip pat kaip ir gąsdinimuose, šios būtybės pasitelkiamos vaikams bauginti.

⁴⁵ Plg. B. Jasiūnaitės pastabą, kad mitologinę leksiką tiriantys kalbininkai labiau linkę domėtis ne įvairiais mitonimais, o dievavardžiais, t. y. teonimais (Jasiūnaitė 2018: 19).

kampuose, lenda į kertes, slepiasi ant aukšto (Jasiūnaitė 2000: 173). Vis dėlto kartais neapibrėžtai įvardijama, kad jis tyko vaikų lauke. Taip pat dažnai minima, kad baubas tūno šulinyje, įvairiuose vandens telkiniuose, kartais javuose (Jasiūnaitė 2000: 173). Svarbiausia baubo buvimo ypatybė ta, kad jis gali tūnoti įvairiose vietose, bet tik ten, kur tamsu. Tai gerai iliustruoja frazeologiniai junginiai *baubai į kampus lenda* (LKŽe: baubas), *būbiai lenda į kertes* (Jasiūnaitė 2000: 172–173), *babaūšiai lenda į kerčias* (LKŽe: babaušis) – „temsta“. Yra užuominų, kad baubas yra juodos spalvos (pvz.: „Pasikėlė ūmai iš drumsto vandens dvynas juods babaušis“ (LKŽe: babaušis)) ir tai puikiai dera su jo neatsiejamumu nuo tamsos. Sakoma, kad baubas vaikus gali išsinešti, pagauti, pačiupti, subadyti, įtraukti į vandenį (Jasiūnaitė 2000: 173).

Dažnai baubo pavadinimas aiškinamas dvejopai. Jis siejamas su žodžiu baūbti, t. y. „mūkti, bliauti, mauroti“ (Jasiūnaitė 2000: 173). Šioje vietoje išryškėja mitologinė baubo arba babaušio sąsaja su piemenų dievaičiu – Jaučių baubiu, Jaučbaubiu (ten pat; Greimas 2005: 145; Balsys 2006: 165). Anot R. Balsio, ši vaikų baidyklė yra paskutinis šio dievaičio reliktas (Balsys 2006: 165). Taip pat panašiais vardais baubu, bauba, baube, baubučiu, baubute kartais įvardijamas velnias (Beresnevičius 2001: 68; Jasiūnaitė 2018: 16, 39, 132, 190). Kitas šios mitinės būtybės pavadinimo aiškinimas susijęs su žodžiu baūbėti, t. y. „tinti, smarkiai augti, storėti“ (LKŽe: baubėti, Jasiūnaitė 2000: 174). Taigi ši mitinė būtybė gali būti pavadinta ne pagal keliamus garsus, o pagal formą (Jasiūnaitė 2000: 175). Gana dažnai minima, kad baubas gali tūnoti rugiuose, todėl jis yra sietinas ir su javų dvasia. Jonas Balys ir Rimantas Balsys javuose pasirodantį baubą sieja su derlingumo, javų augimo dievybėmis ir dvasiomis, kurias XX a. pradžioje įvairiuose Lietuvos regionuose pakeitė vaikų baidyklės (Balys 1986: 230, Balsys 2006: 136).

Kita baubui artima specifinė vaikų baidyklė – maumas. Yra užfiksuotos tokios šios baidyklės leksinės formos: maūmas, maumā, maumys, maūmė, maūmelis, maumūzas, maumōkas, mūmas, mūmė (Jasiūnaitė 2000: 175; LKŽe: mūmė). Prie jų dar vertėtų pridėti ir maūlią, maūlį (Jasiūnaitė 2000: 176, Astramskaitė 1993: 126). Kaip ir baubas, maumas dažnai minimas neapibūdinant jo išvaizdos. Kartais sakoma, kad jis turi ragus: „Nerėk, vaikel, bo maumas su devyniais ragais atlėks ir pagaus!“ (LKŽe: maumas). Taigi ši būtybė turi ir zoomorfinių savybių. Antropomorfinės maumo užuominos daug labiau išreikštos nei baubo: jis yra „su barzda ir lazda kaip ubagas“ (Jasiūnaitė 2000: 176). Gali dėvėti juodą skarą: „Maulys sėdi kertė[je] apsimaulinęs su bjaura juoda skara, apsismurgliojęs (gąsdina vaikus)“ (LKŽe: mauly). Taip pat maumas gali būti tapatinamas su savo šešėliu, pamatytu šulinyje: „Kai

šulnin pasilenkę pažiūrėdavę ir pamatydavę savo šešėlių, rėkdavę: ‘Maumas tupi, bėkim, kad nepagautų!’” (Jasiūnaitė 2000: 176).

Pagrindinė maumo buvoji vieta – šulinys. Tačiau jis gali tūnoti ir namuose – po krosnimi, užkrosnėje, taip pat kamaroje, jaujoje. Kartu su baubu maumas kartais minimas ir kaip javuose besislepianti būtybė (LTR 1483/283, 2237/239). Panašiai, kaip ir baubas, mėgsta tamsias vietas.

Maumo funkcijos visiškai atitinka baubo funkcijas: jis vaikus gali pagauti, paimti, išsinešti, įtraukti į šulinį (LKŽe: mauma, maumas, maumė, maumelis, maumokas, maumys).

Šios mitinės būtybės pavadinimo aiškinimas taip pat yra dvejopas. Jis gali būti siejamas su žodžiu *maūmti* „baubti“ arba *maumóti* „bliauti, mauroti“ (Jasiūnaitė 2000: 176). Be to, jis gali būti siejamas su žodžiu *maumėti* „vešliai augti, baubėti (ten pat; Beresnevičius 2004: 192). Kaip ir baubo atveju maumo pavadinimo kilmė labiau sietina ne su skleidžiamais garsais, o forma. Maumu vadinama ir „utėlė“ arba „bulvės akis“ (LKŽe: maumas), mūme – „utėlė, kirmėlė“ (LKŽe: mūmė). O tai jau kūno formos, o ne garsinės leksinės sąsajos. Be to, kaip ir baubas, maumas gali tūnoti javuose ir čia jis taip pat gali reikštis kaip javų augimo dievybės ar dvasios reliktas (Balys 1986: 230, Balsys 2006: 136).

Anot rusų folkloristo Liubinko Radenkovičiaus, mitinės būtybės reiškiasi per opoziciją be požymio-su požymiu. Kitaip tariant, visos mitinės būtybės, lyginant su žmogumi, turi kokį nors ypatingą požymį arba jo stokoja ir tai jas daro ypatingas. Šis požymio buvimas reiškiasi įvairiomis kitomis opozicijomis (Раденкович 2009: 153). Bandant apžvelgti baubo ir maumo panašumus bei skirtumus ir jų sąsajas su vaikais, remiantis L. Radenkovičiaus iškelta mintimi galima būtų išskirti tris šių dviejų būtybių raiškos tipus, pagrįstus opozicijomis. Vizualinė šių dviejų būtybių raiška reiškiasi per opoziciją nematomas-matomas. Abiejų būtybių pavidalas nėra labai aiškus, joms būdingas amorfiškumas ir tai jas sieja su nematomumu. Baubo nematomumas yra viena svarbiausių jo savybių – jis egzistuoja tik tada, kai neįmanoma matyti, t. y. tamsoje. Tą patvirtina anksčiau minėti frazeologizmai, kuriuose baubas minimas, kai temsta (*baubai į kampus lenda* (LKŽe: baubas) ir kt.) ir vaikų gąsdinimai, kuriuose nurodama konkreti baubo buvoji vieta – tamsa („Nuo vienu metų ligi šešių jau motinos savo vaikus baugina rėkiančius: ‘Cit, tylėk, ot bubis pagaus tave, bubis!’ – *rodydamos į patamsį*“ [išskirta autorės – V. D. M.] (BsTB XII: 298, nr. 669)). Konsistencinė baubo ir maumo raiška išryškėja per opoziciją kietas-minkštas. Kaip jau buvo minėta pirmoje disertacijos dalyje, pasak G. Beresnevičiaus, siejant baubą ir maumą su vaikų nosies išskyromis snargliais, pirmajam būdinga kietesnė konsistencija, o antrasis yra minkštesnis (Beresnevičius

2004: 192) ir tai nenuostabu, žinant maumo stiprų ryšį su vandeniu, tad ir jo pavidalai yra minkštesni bei takesni. Garsinė šių dviejų mitinių būtybių raiška išryškėja per opoziciją nekalbantis-kalbantis. Nors kai kurie etimologiniai jų pavadinimų aiškinimai suponuoja sąsajas su garsu, t. y. baubimu, vis tik baubimas taip pat yra negebėjimas kalbėti ir baubą su maumu gali priartinti geriausiu atveju prie gyvūnų, bet ne žmogaus pasaulio. Na, o kalbant apie tautosakos bei kai kuriais kalbos duomenimis paremtas maumo ir momens simbolines sąsajas, išryškėja aiškus šios būtybės ryšys su negebėjimu kalbėti.

Bendrame tradicinių vaikų gąsdinimų kontekste gali atrodyti, kad baubas ir maumas ne itin skiriasi nuo kitų vaikams bauginti pasitelkiamų mitinių būtybių, mitologizuotų gyvūnų ar žmonių, tačiau jie yra išskirtinai žemosios mitologijos atstovai, itin retai pasitaikantys kitokiuose tautosakos tekstuose nei vaikų gąsdinimai. Kitaip nei lokaliai ir mažai plačiau paplitusios vaikų baidyklės, maumas ir ypač baubas yra gerai žinomi visoje Lietuvoje. Tą rodo ir šių būtybių mitonimų įvairovė, kuri nebūdinga kitoms vaikų baidyklėms. Anot rusų mitologinės leksikos tyrėjos O. Čerepanovos, mitinių būtybių pavadinimų skaičius yra tiesiogiai proporcingas tų būtybių „populiarumui“ (Черепанова 1983: 55). Nors baubo ir maumo mitiniai vaizdiniai panašūs, vis tik, apibendrinant turimą medžiagą, galima pastebėti šiuos tokius skirtumus. Baubas yra dažniau namų erdvėje tūnanti būtybė, kuri labiau nei maumas siejama su tamsa. Maumas turi stipresnį ryšį su vandeniu ir tai lemia baubo ir maumo formas, pavidalo ir konsistencijos skirtumus.

2.7. Vaikų gąsdinimai šiandien: tradicinės kultūros reliktas ar tąsa?

Ankstesniuose skyriuose nagrinėjami tradicinės lietuvių kultūros vaikų gąsdinimai, tačiau įdomu pažvelgti ir į šiandieninę situaciją. Gąsdinimai buvo ypač populiarūs XX a. vidurio, tačiau XX a. antrojoje pusėje, keičiantis žmonių gyvenimo būdai, ugdymo sistemai ir požiūriui į vaiką, keitėsi ir vaikų gąsdinimai. Šiandien, įsivyravus vaikocentriniam antropologiniam požiūriui, vaikų gąsdinimus galima vertinti kaip juos žalojančių ir jiems kenkiančių reiškinių. Tačiau tai nereiškia, kad ši nuo seno kultūroje išsisknijusi vaikų auginimo priemonė išnyko. Nors norint sudrausminti vaikus gąsdinimai vartojami kur kas rečiau, jie, šiek tiek pakitę, vis dar yra išlikę.

Tyrimui naudojami šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai iš Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos ir folkloristikos rankraštyno bylos „Vaikų gąsdinimai“ (VDU ER 2304). Joje pateikiama 2012 m. iš trisdešimties pateikėjų Kamilės Minikauskaitės surinkta medžiaga. Nors apklaustų pateikėjų amžius svyruoja nuo 17 iki 82 m., analizuojant šiuolaikinius vaikų gąsdinimus orientuotasi į

jaunesniąją kartą, t. y. gimusius po 1980 m. Vyresnių žmonių pateikiami vaikų gąsdinimai dažnai nesiskiria arba mažai skiriasi nuo tradicinei lietuvių kultūrai būdingų vaikų gąsdinimų. Tačiau kartais, kai matyti, kad gąsdinimas yra transformavęsis dėl kintančių gyvenamosios ypatybių, literatūros ar žiniasklaidos priemonių poveikio, pasitelkiama ir anksčiau negu 1980 m. gimusių pateikėjų medžiaga.

Galima išskirti kelis XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vaikų gąsdinimų kaitos dėsningumus. Visų pirma, keičiasi gąsdinimuose minimi subjektai. Antra, keičiasi gąsdinimų pateikimo būdas, kitaip vaikams nusakoma galima grėsmė. Trečia ir pati svarbiausia šiuolaikinių vaikų gąsdinimų savybė, turinti didelę reikšmę ir dviem pirmosioms, yra mitinio krūvio praradimas. Kiekvienas šiuolaikinių gąsdinimų dėsningumas toliau aptariamas išsamiau.

2.7.1. Vaikų gąsdinimuose minimų subjektų kaita

Kaip jau minėta viename iš ankstesnių skyrių, vaikų gąsdinimus pagal subjektą galima suskirstyti į keturias grupes: gąsdinimus be subjekto, gąsdinimus mitinėmis būtybėmis, realiai egzistuojančiais žmonėmis ir gyvūnais. Peržvelgus XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vaikų gąsdinimų masyvą, matyti, kad vaikai dažniausiai gąsdinami arba mitinėmis būtybėmis, arba kitais žmonėmis. Keičiasi gąsdinimai gyvūnais. Dažniau gąsdinama tais gyvūnais, kuriuos šiandien galima iš tiesų sutikti, pavyzdžiui, varle, o tradiciniams gąsdinimams būdingi vilkas ir meška minimi rečiau. Be to, šiuolaikiniame pasaulyje daug retesni besubjekčiai gąsdinimai. Kaip jau minėta, gąsdinimai atsiranda dėl skirtingo suaugusiųjų ir vaikų kai kurių situacinių posakių supratimo. Tradicinėje kultūroje buvo gausu situacinių posakių. Tai rodo ir situacinių posakių rinktinė *Vilką minim, vilkas čia* (2016). Vis dėlto, kaip dažnai jie vartojami šiandien – neaišku, tam reikėtų atskiro tyrimo. Tačiau būtų sunku įsivaizduoti, kad šiandien triukšmaujančiam vaikui tėvai sakytų: „Nerėk, liežuvį pamesi“ (LTR 6246/33), „Nerėk taip, ba šikžarnė išlįs“ (LTR 307/162). Todėl galima teigti, kad tokie besubjekčiai vaikų gąsdinimai, jeigu šiandien kartais dar vartojami, yra ypač reti, o juos užfiksuoti būtų itin sudėtinga.

Atskirai aptarti vertėtų šiuolaikinius vaikų gąsdinimus mitinėmis būtybėmis. Visų pirma, XX a. antrojoje pusėje gimusių pateikėjų liudijimu, vaikai gąsdinami ne tik tautosakoje žinomomis, bet ir tėvų sukurtomis mitinėmis būtybėmis. Tokios būtybės yra, pavyzdžiui, *palovinis*, *bambalė*, *laukų gražuolė*, *čiornamoras*, *didžiaausis*. *Palovinis* galėtų būti *baubui* artima būtybė, gyvenanti po lova ir galinti pagriebti už kojos (VDU ER 2304/16). Nors tėvai nenusakydavo, kaip jis atrodo, pateikėja šią būtybę įsivaizduoja

kaip didelį dulkių kamuolį su žmogaus rankomis ir kojomis (VDU ER 2304/3). *Bambale* ir *laukų gražuole* gąsdinti vaikai, kad miegotų. Pirmoji būtybė įsivaizduojama kaip maža, pūkuota, baisi, su rankomis ir kojomis, o antroji – sklandanti, moteriška ir panaši į kaliausę (VDU ER 2304/5). *Čiornamoru* vaikai atbaidomi nuo vandens telkinių (VDU ER 2304/17). Ši būtybė gali būti perimta iš slavų tautosakos ir gali būti siejama su maru arba mirtį nešančiais kitais epideminiais susirgimais, kurie buvo vadinami *мор*, o jų personifikacijos dažnai įsivaizduotos juodos spalvos (rus. *чёрный* (Левкиевская 2004a: 296–299)). Ypatinga būtybė, kurios pavadinime atsispindi jos atliekama funkcija, yra *didžiaausis*. Anot pateikėjos, tai mažas žmogeliukas su didelėmis ausimis ir dideliais dantimis. Išgirdęs besikeikiančius vaikus, jis nukanda jiems liežuvius (VDU ER 2304/25). Tokių būtybių paminėjimai yra vienetiniai, ir juose atsiskleidžia tėvų gebėjimas esamos aplinkos reiškinius ir vaizduotę kūrybiškai pritaikyti savo naudai. Tai nereiškia, kad tėvų sugalvotų personažų nebuvo tradiciniuose vaikų gąsdinimuose (daugelio jų, žinomų tik iš vienetinių arba kelių paminėjimų, kilmė būtų tokia ir yra), tačiau pažvelgus į bendrą tradicinių gąsdinimų masyvą matyti, kad juose vyraujančios mitinės būtybės dažnai priklauso plačiau žinomiems tautosakos personažams.

Antra, šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai mitinėmis būtybėmis taip pat patyrė savotiškas transformacijas dėl literatūros ir informacinių technologijų poveikio. Literatūra padėjo ir kai kuriems tradicinių pasakų personažams „persikelti“ į vaikų gąsdinimus.

Šiuolaikiniuose gąsdinimuose gana dažnai minima ragana, nors verta paminėti, kad ji būdinga ir tradiciniams vaikų gąsdinimams, tik juose ji minima rečiau. Su raganomis sietinos mitinės būtybės tradiciniuose gąsdinimuose dažnai įvardijamos kitaip (laumė, rugių boba, vedma, rusalka). Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose svarbus raganos, kaip pasakų personažo, „perkėlimas“ į gąsdinimus. Tokia sudėtinga raganos kaip vaikų gąsdinimo subjekto situacija susidaro dėl jos vaizdinio tradicinėje kultūroje kompleksiskumo. Galima išskirti tris šio komplekso dalis. Ragana gali būti įvardijama laumėms, javų dvasiai, slavų rusalkoms artima mitinė būtybė. Tokia ragana yra gamtos dvasia. Be to, tautosakoje ragana dažnai minima kaip ypatingų galių turinti, žmonių bendruomenei priklausanti ir jai kenkianti moteris. Būtent tokia ragana yra daugelio mitinių sakmių veikėja. Norbertas Vėlius, aptardamas mitines lietuvių sakmių būtybes, raganas priskiria būtent šiai mitinių būtybių grupei, kurią kartu su kitais – burtininkais, žmonėmis blogomis akimis, dvasregiais, užkalbėtojais ir vilktakiais priskiria „nepaprastų“ žmonių kategorijai (Vėlius 1977: 218–233). Trečioji raganos vaizdinio komplekso dalis yra pasakų ragana, kuri atsiskyrusi nuo visų gyvena

miške. Būtent ši ragana iš pasakų, o vėliau ir iš animacinių filmukų bei fantastinių filmų persikėlė į šiuolaikinius vaikų gąsdinimus. Vaikai ją įsivaizduoja kaip seną, jiems pakenkti galinčią moterį, o ne kaip gamtos dvasią, kuri būdinga tradiciniams gąsdinimams. Turbūt panašus personažo perkėlimas iš pasakos įvykęs ir užrašytame nepaklusnių vaikų gąsdinime pamotė, kuri kviečiama iš miško (VDU ER 2304/19). Paprastai miške gyvena raganos, o ne pamotės, ir toks šiuolaikinio vaikų gąsdinimo personažo atsiradimas gali būti susijęs su pasakose dažnu dvilypiu pamotės raganos įvardijimu. Pateikėja ir pati mini, kad pamotę įsivaizdavo panašią į „Tokią vat nu irgi vat kažkokią kaip raganą tokią. Ten namelyje kažkokiam gyvena“ (VDU ER 2304/19).

Be raganos, į vaikų gąsdinimus persikelia ir kiti pasakoms būdingi personažai, pavyzdžiui, Mėlynbarzdis (VDU ER 2304/17). Juo gąsdinama norint vaikus atbaidyti nuo pavojingų vandens telkinių, tačiau Mėlynbarzdžio įvaizdis atitinka pasakoje pateiktą įvaizdį: tai senas vyras su didele mėlyna barzda.

Kiti šiuolaikinių vaikų gąsdinimų mitiniai subjektai gali būti perimti iš filmų ir animacinių filmukų. Dalis jų turi atitikmenų tradicinėje tautosakoje (naminukas, bildukas, baubas, Kalėdų Senelis), tačiau jų vaizdinius išplėtoti padeda vizualinės filmų ir filmukų kūrėjų naudojamos priemonės. Naminuku ar bilduku vaikai ne tiek gąsdinami, kiek jiems aiškinama neaiškių garsų kilmė (VDU ER 2304/3, VDU ER 2304/17) ar daiktų dingimas (VDU ER 2304/3, VDU ER 2304/5). Atskirai verta paminėti, kad didžioji dalis šiuolaikinių vaikų gąsdinimų baubu išlaikė tradicinių gąsdinimų savybes: baubu gąsdinami nepaklusnūs (VDU ER 2304/2), miegoti nenorintys vaikai (VDU ER 2304/11, VDU ER 2304/18). Baubas tūno tamsiose ir neįprastose vietose (po lova (VDU ER 2304/17), palėpėje (VDU ER 2304/11)). Tačiau tradicinio vaikų gąsdinimų veikėjo baubo vaizdinio pasikeitimui didelę reikšmę turėjo tuometinėje Sovietų Sąjungoje 1967 m. pagal Nikolajaus Gogolio apysaką sukurtas filmas, kurio pavadinimas į lietuvių kalbą išverstas kaip „Baubas“ (rus. „Вий“, rež. G. Kropačiov, K. Jeršov). Kai kurie pateikėjai teigia, kad baubas jiems siejasi su šio filmo personažu (VDU ER 2304/7, 10, 19), kuris yra mirusi ragana, o ne tradicinių lietuvių vaikų gąsdinimų amorfinė, antropomorfinių bei zoomorfinių kūno ar aprangos dalių turinti ir tamsoje bei kampuose tūnanti mitinė būtybė.⁴⁶

---

⁴⁶ Nors N. Gogolio kūriniuose dažnai buvo vaizduojamas tradicinis ukrainiečių kaimas ir jo papročiai, o apysakoje „Baubas“ panaudoti mitologiniai motyvai, vis dėlto jie yra kitokios mitinės prigimties nei vaikų gąsdinimų baubas ir labiau susiję su

Kalėdų Senelis – dar viena mitinė būtybė, būdinga ir tradiciniams, ir šiuolaikiniams vaikų gašdinimams. Tai dažniausia literatūros, televizijos ir kino pramonės poveikį patyrusi, šiuolaikiniuose vaikų gašdinimuose minima būtybė. Jos dažną naudojimą drausminant vaikus gali lemti tai, kad tai nėra tradiciniai, fizine destrukcija grasinantys posakiai, o labiau tarpinis variantas tarp gašdinimų ir pamokymų, kuriuose nusakomi galimi švelnesni padariniai. Tradicinėje lietuvių kultūroje Kalėdų Seneliu prieš Kalėdas būdavo gašdinami nepaklusnūs vaikai. Pavyzdžiui, buvo sakoma, kad vietoj gardėsių vaikas ras paliktų anglių (LKP: 148–149). Šiomis dienomis vaikai Kalėdų Seneliu gašdinami irgi tik prieš Kalėdas ir jiems sakoma, kad dėl blogo elgesio jie negaus dovanų (VDU ER 2304/17, VDU ER 2304/11). Pastebima ir tradicinių gašdinimų Kalėdų Seneliu tąsa, kai vaikams vis dar grasinama, kad už nepaklusnumą jie Kalėdoms gaus anglių (VDU ER 2304/14). Kai kuriuose gašdinimuose Kalėdų Seneliu atsispindi ir tėvų išradingumas: vaikas dovanų gali gauti kaspinu perrištą rykštę (VDU ER 2304/5).

Neabejotina, kad Kalėdų Senelio vaizdinio susiformavimui didelę įtaką padarė filmai ir animaciniai filmukai. Tai rodo ir Kalėdų Senelio filmuose dažnai minimų pagalbininkų – nykštukų – paminėjimas gašdinimuose (VDU ER 2304/12). Didelę filmų įtaką liudija ir tai, kad kalėdiniu laikotarpiu nepaklusnūs vaikai gašdinami žalia, Kalėdų nemėgstančia būtybe iš filmo „Kaip Grinčas Kalėdas vogė“ (2000 m., rež. Ron Howard) – *Grinču* (VDU ER 2304/25).

Kiti iš filmų į šiuolaikinius vaikų gašdinimus persikėlę personažai yra po vieną ar du kartus užfiksuoti monstras (VDU ER 2304/24) ir kitų tautų tautosakos atstovas – vampyras (VDU ER 2304/9, VDU ER 2304/17).

Ypatingo dėmesio reikalauja vieną kartą paminėtas, bet iš lietuviškos televizijos laidos „Labanakt vaikučiams“ 1987 m. sukurtos užsklandos į vaikų gašdinimus persikėlęs personažas Dėdė Miegas.⁴⁷ Juo gašdinami miegoti nenorintys vaikai. Dėdė Miegas įsivaizduojamas lygiai taip pat, kaip yra animatoriaus pateiktas užsklandoje: „debesėlis su tokiom mažom trumpom kojytėm, batukais, rankytėm“, tačiau jo dalijami žvaigždžių dulkių pavidalo

---

krikščionišką įtaką patyrusia tradicine demonologija. Išsamiai šio N. Gogolio personažo vaizdinio ištakas ukrainiečių folklorinėje tradicijoje yra nagrinėjusi E. Levkievskaja (Левкиевская 1998).

⁴⁷ Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/69276>, žiūrėta [2016 11 03]. Užsklandoje atliekamos lopšinės teksto autorė – Violeta Palčinskaitė, muzikos autorius – Laimis Vilkončius, užsklandos autorius – dailininkas animatorius Valentas Aškinis.

sapnai interpretuojami kaip nemiegantiems vaikams į akis pilamas smėlis (VDU ER 2304/5).

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikiniuose gąsdinimuose iš pasakų ar filmukų atkeliavę personažai perima mažai pasakojimo detalių. Dažniausiai lieka tik personažo pavadinimas, taip pat bendras jo vaizdinys, tačiau jo veikla yra labai susiaurinta ir būdinga visoms vaikų gąsdinimuose minimoms būtybėms: nusineš, įtrauks į šulinį, vandens telkinį ir pan. Kai kurie ir tradicinėje tautosakoje egzistuojantys gąsdinimų subjektai įgyja daugiau literatūroje ir filmų ar filmukų pateikiamų personažo vaizdinio bruožų (ragana, Kalėdų Senelis). Subjektai, į vaikų gąsdinimus patekę iš televizijos ir filmų, turi jau iš anksto suformuotą įvaizdį (Grinčas, Dėdė Miegas).

Vaikų gąsdinimai realiai egzistuojančiais žmonėmis taip pat patyrė ryškių transformacijų. Kalbant apie kitataučius, verta paminėti, kad iki XX a. vidurio vaikai dažniausiai būdavo gąsdinami žydais, kiek rečiau čigonais. Kartais būdavo minimi kitų tautybių atstovai (gudai (LII ES 215/1: 5–6). Po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus tautinei sudėčiai, pasikeitė ir vaikų gąsdinimuose minimų kitataučių santykis. XX a. antroje pusėje ir XXI a. pradžioje vaikų gąsdinimuose kitataučiais vyrauja čigonai. Žydai minimi kur kas rečiau ir nėra tokių tiesmukų užuominų apie tai, kad jie gyvena kur nors šalia, kaimynystėje, kaip XX a. pirmojoje pusėje. Tačiau naratyvai apie žydų naudojamą krikščionių kraują macams, gerai žinoti XX a. pr., išlieka tie patys. XX a. antrojoje pusėje žinomas ir gąsdinimas rusu (VDU ER 2304/12), kuris, veikiausiai, yra pokario realijų atgarsis. Galima prisiminti, kad tuo laiku vaikai būdavo gąsdinami ir bolševikais (ZPLŽ: 25) bei leninciais (MS: 48). Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose kitataučiai minimi rečiau negu XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Tokie gąsdinimai nesiderina su šiuolaikiniu požiūriu į kitataučius. Kita vertus, tradicinėje kultūroje skirtys tarp įvairių tautų atstovų būdavo daug ryškesnės, o kitataučių privengdavo ir suaugusieji. Panašus požiūris į romus yra išlikęs iki šių dienų. Jie yra dažniausiai minimi kitataučiai šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose.

Be kitataučių, šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose minimi ir kiti žmonės. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje nepaklusnūs vaikai gąsdinti *ubagais* arba elgetomis, kurie dabar beveik nebeminimi. Tai susiję su socialinėmis realijomis. Iki XX a. vidurio po kaimus keliaujantys elgetaujantys žmonės buvo kasdienybė. Nunykus elgetavimo tradicijai, elgetos vietą šiuolaikiniuose gąsdinimuose užėmė *diedas* (VDU ER 2304/14) arba *senis* (VDU ER 2304/2), kurie tradiciniuose vaikų gąsdinimuose minimi retai, o jeigu minimi, yra siejami su mitinėmis būtybėmis, pavyzdžiui,

Gavėnu.⁴⁸ Kaip ir elgetą, *diedą* puošia tas pats vaikui išsinešti skirtas atributas – maišas, krepšys (VDU ER 2304/5). Pasitaiko, kad nepaklusnūs vaikai gąsdinami ir *bobomis* (VDU ER 2304/2, VDU ER 2304/11). Toks personažas tradiciniuose gąsdinimuose neužfiksuotas. Tradicinėje kultūroje vaikai dažnai būdavo gąsdinami kaimynystėje gyvenančiais išskirtinės išvaizdos, elgesio (LII 508/45: 86) ar ypatingų galių turinčiais (LTRF cd 553–01, 594–06) žmonėmis. Šiomis dienomis taip pat išlikęs gąsdinimas kaimynais, kurie dažniausiai yra netoliese gyvenantys asmenys (VDU ER 2304/1, VDU ER 2304/22), tačiau nebėra kuo nors ypatingi. Gyvenant daugiabutyje, mažam vaikui kaip gąsdinimas gali nuskambėti net ir paprasčiausias įspėjimas, kad jo sukeltą triukšmą gali išgirsti kaimynai.

Šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai išsiskiria viena ypatybe, nebūdinga tradiciniams – vaikai pradedami gąsdinti kokių nors profesijų atstovais. Pasitelkiamos tokios profesijos, kurių atstovai visuomenėje arba turi tam tikrų galių, arba gali sukelti fizinį skausmą. Dažniausiai minimi gydytojai ir policininkai. Bendrosios praktikos, dantų gydytojais, medicinos seserimis vaikai gąsdinami, kai nemiega ar šiaip neklauso tėvų: „Atsimenu kažką, kad Dagilis ateis. O Dagilis tai čia buvo vaikų gydytojas, kurio aš labai nemėgau <...> ateina laikas miegot pietų miego, tai mama arba močiutė sakydavo, kad jeigu nemiegosi, tai ateis Dagilis. <...> nenorėjau miegot ir mama ar tai močiutė nuėjo paskambino prie durų, ir čia lygtai Dagilis jau atėjo. Ir atidaro duris, ir nu apsimeta, kad šneka su tuo gydytoju“ (VDU ER 2304/3); Baisiai atrodydavo seselės, kurios imdavo kraują. Tėvai dažnai užsimindavo, kad jeigu neklausysim, vėl pas ją nuves“ (VDU ER 2304/22). Kartais gąsdinimai pateikiami kaip netinkamos sveikatos priežiūros pasekmė: „kai dantukų noras valyti neateina, tai pasakom reikės, kai suges dantukas, eit pas dantistę. Tai jinai va taip dantis valosi, nes bijo dantistų“ (VDU ER 2304/12), tačiau pasitaiko atvejų, kai tėvai gydytojams suteikia ypatingų galių – jie neklaužadai gali prisiūti asilo ausis (VDU ER 2304/9).

Kitu subjektu – policininku – gąsdinami neklausantys ir triukšmaujantys vaikai (VDU ER 2304/5, 2304/23, 2304/15). Įprasta, kad policininkai saugo

---

⁴⁸ „Būdava pritaisa in rogių ratą, un jos baidyklį. Kokį pėdų babu apriša, uždeda skartyti, jei senis kokį skrybelų. Gal tas pats, ar senis, ar boba. Senis dažniau. Runkas pritaisa. Veida buroka išpjausta, unglia akis, nosį to paties buroka, arba raudonų kokį išpjausta. Apdėdavo kepurį, nesimatydavo ni plaukų ni nieka. Baisus, tai kaip gi, rėkiam, bėgam, kai mažesni būdavom. Gąsdindava: valgyta per gavėnų mėšų, tai nubaus tas senis, reik pasnikaut. Kai jau tų senį paroda, tai jau skaitas pradžia gavėnios“ (LII ES 1518/18: 14).

viešąją tvarką, todėl yra parankūs tramdyti mažuosius triukšmadarius. Kadangi, kaip ir gydytojai, jie yra realūs žmonės, juos vaikams galima parodyti ir taip suaugę gali greitai padaryti norimą poveikį vaikų elgesiui.

Rečiau šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose minimi mokytojai ir kareiviai. Pirmaisiais gąsdinami nesimokantys vaikai: „sakydavo, kad ten mokytoja ar prie lentos tave statys, baus“ (VDU ER 2304/14). Tačiau keičiantis ugdymo sistemai ir santykiams tarp mokytojų ir mokinių, tokie gąsdinimai turėtų tapti nebepaveikūs. Jurbarke yra užrašytas vienas gąsdinimas kareiviu: „Mano brolių <...> gąsdindavo – mat kareiviai žiūri pro langą. Tai buvo pirmam aukšte mes gyvenom, šalimais buvo didelis krūmas rožių ir tas krūmas, nežinau kaip ten būdavo, taip kaip siluetas kareivio būdavo, nu kaip žmogaus. Ir močiutė sumąstė, kad jeigu jis nemiega, vat sako – kareiviai žiūri pro langą ir ateis [pas] jus“ (VDU ER 2304/2). Toks gąsdinimas gali būti susijęs su pokario realijomis, nes kareiviu, anot 1989 m. gimusios pateikėjos, gąsdindavo močiutė. Kita vertus, anot tradicinių rusų vaikų gąsdinimų tyrėjos O. Čerepanovos, kareiviais, kaip ir kitais socialiniams paribiams priklausančiais asmenimis, nuo seno buvo gąsdinami vaikai. Kareivio tarnyba senaisiais laikais trukdavo 25 metus, todėl sėsliai gyvenančių valstiečių sąmonėje jie buvo siejami su anuo pasauliu (Черепанова 1994: 23). Tačiau tradicinėje lietuvių tautosakoje vaikų gąsdinimu kareiviu aptikti nepavyko.

Šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai įvairių profesijų atstovais skiriasi ir nuo tradicinių, ir nuo kitų šiuolaikinių gąsdinimų. Šiuose gąsdinimuose vaikai įgyja tiesioginę patirtį su gąsdinimų subjektais. Gąsdinimai mitinėmis būtybėmis dažnai būna apipinti ilgesniu ar trumpesniu pasakojimu. Susidūrimas su mitine būtybe vyksta ne tiesiogiai, o per kuriuos nors jutiminę patirtį keliančius reiškinius – tamsą, garsą ir pan. Kai vaikai gąsdinami realiai egzistuojančiais žmonėmis – kitataučiais, seniais, kaimynais ir pan., jų santykis su šiais subjektais taip pat dažnai nebūna tiesioginis. Jie nutolę nuo vaikų kasdieninės patirties ir čia svarbiausia yra tai, kad tokie gąsdinimų subjektai yra „svetimieji“, kurie dažnai mitologizuojami. Vaikų gąsdinimuose tam tikrų profesijų atstovais pasireiškia kitoks vaiko ir gąsdinimo subjekto santykis. Gydytojų atveju vaikai dažniausiai juos pažįsta, gali būti anksčiau patyrę gydytojo ar seselės sukeltą fizinį skausmą. Policininkai yra dažnai sutinkamai viešose erdvėse, todėl vienoks ar kitoks santykis su jais yra neišvengiamas. Tokie gąsdinimų subjektai dažniausiai yra nemitologizuojami, tačiau jų galios yra hiperbolizuojamos (jų dažnai bijodavo ir suaugę žmonės, pvz., vairuotojai, todėl policininko baimę vaikams galėdavo sukelti ir tėvų baimė būti nubaustiems už kokius nors eismo prasižengimus).

Tiesioginis vaikų santykis su gydytojais, policininkais, mokytojais ir jų galių hiperbolizavimas šiuos gąsdinimus daro veiksmingus.

Šiuolaikiniuose gąsdinimuose gyvūnai minimi rečiau negu tradiciniuose. Tai atspindi pasikeitusių gyvenimo sąlygų realijas. Tradicinės kultūros gąsdinimai gyvavo kaimuose, kur gyvūnai būdavo daug arčiau žmogaus negu miestuose. Vilkai, o kadaise ir meškos, galėjo kelti realią grėsmę žmonėms, ypač vaikams. Todėl nenuostabu, kad tradicinėje kultūroje šie du gyvūnai buvo įprastais vaikų gąsdinimų subjektais. Pasikeitus gyvenimo būdai ir išivyravus urbanizacijai žmonių santykis su gyvūnais pakito, todėl šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose jie minimi rečiau. Atsiranda ir tradicinei kultūrai nebūdingų gyvūnų.

Šiuolaikiniuose gąsdinimuose dažniausiai minimas vilkas, kuris veikiausiai yra atkeliavęs iš tradicinių gąsdinimų. Dažnesnį jo negu kitų gyvūnų minėjimą gali lemti pasakos bei animaciniai filmukai, kuriuose vilkas beveik visada atlieka neigiamo personažo vaidmenį. Kai kurie kiti šiuolaikiniuose gąsdinimuose retkarčiais minimi gyvūnai, pavyzdžiui, varlė (VDU ER 2304/15, VDU ER 2304/25), irgi būdingi tradiciniams lietuvių gąsdinimams. Tiek tradiciniuose, tiek šiuolaikiniuose gąsdinimuose varlė nuo vandens telkinių atbaidomi vaikai. Tačiau užrašytas vienas įdomus, šiuolaikinis gąsdinimas, kuriame varlės funkciją atlieka krokodilas: “Buvo tokia didelė bala. Tvenkinys <...> tame tvenkinyje <...> kažkoks rastas buvo senas <...> įbaugintos buvom dėl to rasto, kad ten yra krokodilas” (VDU ER 2304/9). Kadangi krokodilai Lietuvoje natūraliai gamtoje nesutinkami, toks gąsdinimas veikiausiai yra atsiradęs ne be žiniasklaidos priemonių pagalbos. Kartais minimi ir tradiciniuose gąsdinimuose sutinkami meška (VDU ER 2304/21), katinas (VDU ER 2304/18). Tradiciniuose gąsdinimuose retkarčiais sutinkama gyvatė, šiuolaikiniuose gąsdinimuose minima visai kitokiame kontekste – namuose apsigyvensiančiomis gyvatėmis bauginami daiktų nesusitvarkantys vaikai (VDU ER 2304/20). Tokiame pačiame kontekste minima ir tradiciniams vaikų gąsdinimams nebūdinga pelė (VDU ER 2304/8). Tradiciniuose vaikų gąsdinimuose nesutinkami subjektai ožka arba ožiukas ypač originaliai atsiskleidžia, kai vaikui sakoma, kad jis pavirs ožka išdavęs šeimos paslaptis (VDU ER 2304/25) arba nepaklusnus vaikas atostogauti važiuos ne kartu su tėvais, o turės iš paskos atjoti ant ožiuko (VDU ER 2304/11). Pastarasis gąsdinimas kelia asociacijų su nepaklusnių vaikų ir ožių

sąsaja lietuvių kalbos posakiuose, kuriuose sakoma, kad į nepaklusnų, piktą ir užsispyrusį vaiką sulenda ožiai (LKŽe: ožys 8).⁴⁹

Apibendrinant šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektų kaitą, galima teigti, kad gyvūnais vaikai gąsdinami retai. Dažniau vaikai gąsdinami jų aplinkoje realiai egzistuojančiais žmonėmis ir įvairiomis mitinėmis būtybėmis. Lyginant tradicinių ir šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektus, akivaizdu, kad pastarieji kito dėl informacijos perdavimo kaitos XX a. Tradicinei kultūrai būdingai žodinei tradicijai po Antrojo pasaulinio karo didelį poveikį darė ir literatūra, ir greitai tobulėjančios informacinės technologijos. XX a. pabaigoje prie radijo ir televizijos prisidėjo internetas. Informacinėmis technologijomis perteikiami tarptautiniai vaizdiniai per animacinius filmukus ir filmus intensyviai buvo integruoti į vaikų gąsdinimus ir praplėtė tradicinės lietuvių kultūros su vaikų baimėmis susijusį mitinį vaizdyną. Iš dalies dėl šių priežasčių šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose keitėsi ne tik minimi subjektai, bet ir gąsdinimų pateikimo būdai bei formos.

2.7.2. Vaikų gąsdinimų pateikimo būdo ir formos kaita

Tradiciniai vaikų gąsdinimai yra žiaurūs. Juose nusakomos vaikams gresiančios pasekmės yra keleriopos, tačiau dažniausiai jos susijusios su kūno sužalojimu („ubagas nosį nukas“ (LII ES 508/1: 5)) arba mirtimi („laumės užkutens“ (LTR 1438/32), „ciucius suės“ (LKŽe: ciucius), „pilvas kaklą nutrauks“ (LTR 3725/147, LSP: 82)). Net ir tuomet, kai vaikui sakoma, kad jį pasičiups ar išsineš lapė (LII ES 1517/5: 5), žydas, čigonas (LII ES 341/8: 24), ubagas (LII ES 508/43: 82), nors konkreti pasekmė neįvardijama, atskyrimas nuo tėvų ir vaiko išsinešimas nežinia kur turėtų būti suvokiamas kaip tolygus mirčiai. Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose vaikams irgi dažnai teigiama, kad juos paims, išsineš, tačiau apie kūno sužalojimus ar mirtį kalbama daug rečiau (VDU ER 2304/25, VDU ER 2304/5). Kai kurie šiuolaikiniai gąsdinimai labiau skirti baugios atmosferos sukūrimui, o ne vaikui gresiančios bausmės nusakymui, pavyzdžiui: „palovinis po lova gyveno <...> Ir jeigu sutemus kojas nuleidi, nu tai [jis] gali iškišt ranką ir griebt už kojos. <...> Bet tai, kad jis nieko daugiau blogo nedaro, tik už kojos gali pagriebt“ (moteris, gim. 1963 m. VDU ER 2304/16). Svarbiausias šiuolaikinių gąsdinimų bruožas, kalbant apie jų pateikimą, yra tas, kad dalis jų yra ne tiek gąsdinimai,

---

⁴⁹ Įdomumo dėlei galima paminėti, kad įnoringumui, užsispyrimui, nelankstumui ir „vaikų ožiams“ pavadinti vartojamas tarptautinis žodis *kaprizas* yra kilęs iš lot. *caper* „ožys“ (ЭСРЯ: 187).

kiek būsimų pasekmių, nesusijusių nei su kūno sužalojimais, nei su mirtimi, nusakymas. Prie tokių gąsdinimų priskirtini tie, kuriuose minimas Kalėdų Senelis. Nors tradicinėje kultūroje įspėjimai, kad nepaklusnūs vaikai negaus dovanų, būdavo žinomi (LKP: 148–149), jie nebuvo tokie paplitę, kaip šiomis dienomis. Šiuolaikiniuose vaikų gąsdinimuose Kalėdų Senelis pasitaiko ypač dažnai. Panašus būsimų pasekmių nusakymas būdingas ir šiuolaikiniams gąsdinimams policininkais ir gydytojais. Kartais net tiesiogiai pasakoma, kad pas gydytoją, kurio bijoma, teks eiti ne dėl nepaklusimo (kaip dažniausiai teigiama tiek tradiciniuose, tiek šiuolaikiniuose gąsdinimuose), o dėl sugedusių nevalytų dantų (VDU ER 2304/12).

Apibendrintai galima teigti, kad šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai, nors išlaiko tradiciniams gąsdinimams būdingą sintaksinę struktūrą ir nusakomas galimas pasekmes, vaikams pateikiami švelnesnėmis formomis ir priartėja prie paprasto pasekmių nusakymo. Vaikams nusakyti pasekmes juos auklėjant siūlo ir šiuolaikinė tėvams skirta psichologinė literatūra (Faber, Mazlish 2010: 100, 102).

2.7.3. Vaikų gąsdinimai ir mitinio krūvio praradimas

Svarbiausia šiuolaikinių vaikų gąsdinimų savybė yra mitinio krūvio praradimas. Gąsdinimams prarandant mitinį krūvį, keičiasi ir jų subjektai, ir pateikimo būdas. Vaikai pradeda gąsdinti knygų, filmų, animacinių filmukų personažais. Gąsdinimai kitataučiais pradeda nykti, gąsdinimai realiais subjektais įgauna kitokias formas, kuriose mitinis krūvis išlieka neryškus arba iš viso prarandamas. Ryškias mitinio krūvio praradimo tendencijas galima pastebėti tuose šiuolaikiniuose gąsdinimuose, kuriuose vaikai bauginami kasdienybėje sutinkamais visuomenės atstovais. Kuo gąsdinimo subjektas yra svetimesnis, tuo jį lengviau mitologizuoti. Tradiciniuose gąsdinimuose minimus ypatingų galių turinčius kaimynus šiuolaikiniuose keičia paprasti kaimynai. Mažinant mitinį krūvį yra kitaip apibūdinami naujai atsirandantys šiuolaikinių gąsdinimų subjektai – policininkai, gydytojai.

Mitologizuotas baimes bandoma prisijaukinti, paneigiant mitinių būtybių tikrumą arba jas paverčiant nekenksmingomis. Tokias tendencijas galima pastebėti ne viename XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios vaikams skirtame literatūros ar kino kūrinyje. Tai ypač gerai atsispindi 1987 m. Iljos Bereznicko sukurtame animaciniame filme „Baubas“, kuriame mergaitė gąsdinama baubu, bet su juo susidraugauja. Be to, filme baubas švepluoja ir atmosfera jame tampa labiau komiška negu siaubinga. Šiame animaciniame filme mitinį krūvį praranda tradicinių vaikų gąsdinimų subjektas – baubas. Tačiau pasitaiko atvejų, kai vaikams suteikiama galimybė prisijaukinti

šiuolaikinių vaikų gąsdinimų subjektus – monstrus. Linos Žutautės knygelėje vaikams „Kakė Makė ir svajonių gimtadienis“ mergaitės monstrai – žaismingi ir mieli – atkeliauja į gimtadienio šventę (Žutautė 2014). Taip neutralizuojamas neigiamą poveikį vaikui galintis daryti mitinis jų krūvis. Šie atvejai rodo, kad literatūra ir kinas gali būti naudojami vaikams būdingoms baimėms sumažinti. Remiantis lietuvių ir Didžiosios Britanijos psichologų atliktais vaikų baimių tyrimais, galima pastebėti ikimokyklinukai (5–7 m.) ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus (7–11 m.) vaikai turi jiems būdingas baimes. Nors jos įvairaus amžiaus ir lyties respondentų šiek tiek skiriasi, vis tik apibendrinant galima teigti, kad vaikai dažniausiai bijo gyvūnų, tamsos, kraujo/sužeidimų, odontologų/gydytojų, vaiduoklių, pabaisų ir panašių įsivaizduojamų būtybių (Gudonis, Bukšnytė ir kt. 2007, Meltzer, Vostanis et al. 2008). Tokioms baimėms apibūdinti britų mokslininkai vartoja terminą „specifinės vaikų baimės“, kuris reiškia vaikų raidoje patiriamas baimes, proporcingas suvoktos grėsmės intensyvumui (Meltzer, Vostanis et al. 2008: 781).

Apibendrinant galima teigti, kad dalis gąsdinimų iš grąsinimų virsta pasekmių vaikams nusakymu ir praranda savo baisiuosius destruktinius elementus. Kita vertus, nykstant mitologiniam krūviui ir vis labiau įsigalint hiperbolizuotų pasekmių vaikams nusakymui keičiasi ir pats gąsdinimų subjektų mitologizavimo principas – vaizduotė yra mažiau sužadinama. Taip šiuolaikiniai vaikų gąsdinimai gali skurdinti vaizduotę. Be to, atsiranda šiuolaikinei kultūrai būdingi pasakojimai apie maniakus⁵⁰, iškreipiantys realių personažų tikrąsias savybes: formuojasi policininko kaip baudėjo, o ne tvarkos sergėtojo supratimas, gydytojo, kaip skausmo kėlėjo, kankintojo, o ne sveikatos priežiūros specialisto suvokimas ir kt. Tokie pasakojimai apie maniakus iškreipia tradicinį imaginacinį vaizduotės pasaulį ir gali kenkti vaikui. Taigi toks nuo tradicinės kultūros besiskiriantis mitinės sampratos formavimas gali turėti neigiamų pasekmių ir socialiniam vaiko suvokimui, ir vaiko psichikoje vykstantiems procesams. Per tradiciškai mitologiškai įprasmintą įsivaizduojamą subjektą gąsdinimuose vaikams pateikiama galima grėsmė yra neutralizuojama, nes su mitine išraiška suaktyvėja vaiko smalsumas, žingeidumas, trauka paslaptimui, nepažinimui. Anot

---

⁵⁰ Pasakojimai apie įvairius siautėjančius, žmones (dažniausiai vaikus) grobiančius, kankinančius ir žudančius maniakus, pasireiškia vadinamosiose miesto sakmėse (*urban legends* (Brunvand 2001: 20–21, 25–28, 37–38, 68–69 ir kt.)) ir joms artimose, šiuolaikinių nuo 6 iki 12 m. vaikų pasakojamose trumpose baugiose istorijose – šiurpėse (Anglickienė 2013: 147).

psichologų, nežinomybė visus traukia savaimė ir žmonėms yra būdingas polinkis į tai, kas paslaptinga, o pažinimo poreikis vėlyvoje kūdikystėje ir vaikystėje būna stipresnis, nei suaugus (Maslow 2006: 80, 82). Panaikinus gąsdinimų mitinį krūvį arba jį iškreipus, nebelieka grėsmės jausmą psichologiniu požiūriu neutralizuojančio dėmens, sumišusio su smalsumu bei žingeidumu ir toks gąsdinimas gali sukelti didesnes neigiamas pasekmes.

Vaikų gąsdinimai – kasdienė XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės folkloro praktika, savo struktūra ir funkcijomis tautosakos žanrų požiūriu artimiausi yra „veiksmo plano“ tikėjimams. Pažvelgus į vaikų gąsdinimus kaip į folkloro praktikas, o ne tik kaip į atskirus tautosakos tekstus, jie atsiskleidžia kaip sudėtingas ir įvairiaaspektis kultūrinis reiškinys. Gąsdinimai labai priklauso nuo situacijos bei kinta, ir juos sunku suskirstyti pagal vieną kriterijų. Todėl siūlomi keturi vaikų gąsdinimų skirstymo būdai: pagal formą (kaip gąsdinimai vaikams yra pateikiami), pagal gąsdinimo subjektą (kuo gąsdinama), pagal erdvę (kaip gąsdinimus galima išdėstyti gyvenamojoje erdvėje) ir pagal tikslą (ko gąsdinimu siekiama). Gąsdinimų kaip reiškinio sudėtingumą dar labiau atskleidžia įveiksmintas bauginimas, kuriame neapsiribojama vien tik verbaliu raiška, o mitinės būtybės imituojamos akustiškai arba vizualiai. Vaikų gąsdinimuose svarbūs du vaikų psichofizinei raidai reikšmingi aspektai – jutiminė patirtis ir mitinė plotmė. Šie du aspektai daro įtaką ir svarbiausioms gąsdinimų funkcijoms – didaktinei – formuoti vaiko tinkamą socialinį elgesį, ir pažintinei – formuoti praktinį pasaulėvaizdį ir mitinę pasaulėjautą, ir šios dvi funkcijos patenka į tradicinės kultūros pasaulėžiūros sistemą. Keičiantis žmonių gyvenimo būdai, ugdymo sistemai ir požiūriui į vaiką, keitėsi ir vaikų gąsdinimai. XX a. antrosios pusės vaikų gąsdinimas būdingi juose minimų subjektų, teksto pateikimo būdo ir formos pakitimai, mitinio krūvio praradimas.

3. VAIKŲ MITINĖS BAIMĖS IR IŠPLĖTOTO NARATYVO FOLKLORAS

Sakmėms ir pasakoms sekti reikia tam tikro laiko, todėl siekiant paveikti vaikų elgesį ir formuojant jų pasaulėvaizdį tradicinėje lietuvių kultūroje šie išplėto naratyvo folkloro tekstai buvo pasitelkiami rečiau, negu gąsdinimai. Tačiau maždaug iki XX a. pirmosios pusės, kol buvo gyvesnė žodinė tradicija, sakmės ir pasakos kaip vaiko ugdymo priemonė buvo pakankamai svarbios. Pasakos, padavimai, etiologinės ir mitologinės sakmės būdavo sekamos kartu, tačiau vaikai įbauginami būdavo būtent pasakomis ir mitologinėmis sakmėmis, kurių, anot N. Vėliaus yra daugiausia (Vėlius 1977: 18–19).

Žiaurumas ir smurtas, vaizduojami sakmėse ir pasakose, yra neatsiejami nuo vaikų mitinių baimių, patiriamų klausantis pasakojimo. Nors žiaurių poelgių ir smurto, sukeliančių mirtį, pakanka ir sakmėse, jie sakmių veikėjų patiriami kitaip nei pasakose. Mitologinėse sakmėse galioja mitinio pasaulio dėsniai. Žiaurus mitinių būtybių elgesys su žmonėmis dažniausiai pasireiškia kaip kokios nors mitinės-socialinės taisyklės nesilaikymo padarinys. Mitologinėms sakmėms būdinga bloga pabaiga. Pasakose vaizduojami žiaurumai ir smurtas turi savitą logiką, kuri skiriasi nuo mitologinių sakmių. Teigiami pasakų veikėjai, patyrę sunkumus ir žiaurumus, pabaigoje būna apdovanojami, o neigiamieji nubaudžiami. Žiaurūs ir smurtiniai motyvai dažnai pasitelkiami kaip teisingumą atstatanti priemonė. Pasakose ir mitologinėse sakmėse pasitaikantys žiaurūs ir smurtiniai motyvai bei jų poveikis sukelia baimės patirtį. Kokią tai turi įtaką vaiko psichosocialinei raidai, aptariama šioje dalyje.

Žiaurumas ir smurtas pasakose yra dažnai aptarinėjama tema viešojoje erdvėje. Panaršius internete nesunku rasti neilgų straipsnelių, interviu ir radijo laidų, skirtų žiaurioms ir baisioms pasakoms aptarti.⁵¹ Tačiau ši tema iki šiol nėra sulaukusi deramo tyrėjų dėmesio Lietuvoje. Įprasta manyti, kad žiaurieji

---

⁵¹ „Nustebsite sužinoję, ko vaiką išmoko *baisios* lietuviškos pasakos“, žr. <https://www.tavovaikas.lt/lt/vystymasis-ir-raida/g-11032-nustebsite-suzinoje-ko-vaika-ismoko-baisios-lietuviskos-pasakos>; „Baisios pasakos vaikams: kenkia ar padeda?“, žr. <https://www.lrytas.lt/gyvenimo-budas/seima/2017/09/07/news/baisios-pasakos-vaikams-kenkia-ar-padeda--2456134/>; „Siaubo pasakos vaikams reikalingos tiek pat, kiek žaislai“, žr. <https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/221706/siaubo-pasakos-vaikams-reikalingos-tiek-pat-kiek-zaislai>; „Pasakų tyrinėtoja: net ir žiaurios pasakos vaikus moko jautrumo“, žr. <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/122206/pasaku-tyrinetoja-net-ir-ziaurios-pasakos-vaikus-moko-jautrumo> ir kt.

ir smurtiniai pasakų elementai yra netinkami vaikų ugdymui, tad neretai vaikus siekiama nuo jų apsaugoti, atsisakant klasikinių pasakų kaip vaikams netinkamo žanro. Anot mirties sampratą vaikystėje tyrusio psichologo Vytauto Navicko, „vakarietiška vaiko saugojimo nuo negražiųjų tikrovės pusių filosofija <...> labai kenkia vaikams“ (Navickas 2003: 8). Atsižvelgiant į tai, kyla išsamesnių folkloristinių tyrimų poreikis šia tema⁵².

Šioje disertacijos dalyje bus aptariama mitologinių sakmių ir pasakų sekimo reikšmė vaikų baimės patirtims liaudies pedagogikoje. Taip pat atskleidžiamas ryšys tarp žiaurių elementų pasakose ir vaikų išgyvenamos baimės jų klausantis. Tam būtinas platesnis pasakų sekimo vaikams aplinkybių tyrimas, ir būtent jam yra skirtas pirmasis šios dalies skyrius. Kituose skyriuose nagrinėjami, pasakų smurtiniai ir žiaurūs elementai, analizuojamos vaikų baimės patirtys ir keliamas klausimas dėl jų psichologinės paskirties. Pagrindinė šio tyrimo medžiaga – žmonių atsiminimai iš vaikystės, kuriuose pateikiama kontekstinė išplėto folkloro naratyvo informacija: gilinamasi į asmeninius pasakojimus, kaip ir kokios sakmės ir pasakos, vaikams sukeldavusios baimės jausmą buvo sekamos. Kitaip tariant, išsamiau nagrinėjami ne folkloro tekstai, o folkloro praktikas apibūdinanti medžiaga.

Pasakos ir sakmės tradicinėje lietuvių kultūroje dažnai buvo sekamos vienu metu. Tiriamojoje medžiagoje šių dviejų žanrų gyvavimo kontekstas taip pat dažnai atsiskleidžia kartu. Tačiau kalbant apie sakmių ir pasakų bei vaikų mitinių baimių ryšį tampa akivaizdu, kad pasakos šioms patirtims nagrinėti yra kur kas parankesnis žanras. Sakmės čia dažniau užima savotišką tarpinę būseną tarp vaikų gąsdinimų ir pasakų. Taip pat reikia turėti omeny, kad pagrindinė tyrimo medžiaga yra ne pasakų ir mitologinių sakmių tekstai, o jų sekimo aplinkybės. Tokioje kontekstinėje medžiagoje atsiskleidžia baimės išgyvenimai, patiriami klausantis ir pasakų, ir mitologinių sakmių, neišskiriant jų žanrinių ypatybių. Liaudyje bet kokio išplėto naratyvo pasakojimas paprastai vadinamas pasakų sekimu. Be to, kalbant apie vaikų baimės patirtis ir žiaurius bei smurtinius elementus naratyvuose, folkloristai daugiau dėmesio skiria pasakų, o ne sakmių poveikiui vaikams. Todėl šiame disertacijos skyriuje labiau orientuojamasi į pasakų sekimo aplinkybes pristatančią medžiagą.

---

⁵² Beje, vertėtų paminėti, kad viešojoje erdvėje paplitęs lietuvių pasakų įvardijimas „baisios“ arba „žiaurios“ neatitinka tikrovės – įvairių tautų (vokiečių, prancūzų, italų, austrų, rusų ir kt.) pasakose vaizduojamos žiaurios ir bauginančios scenos (Röhrich 1991: 113; Kerbelytė 2011: 178).

3.1. Tautosakos pateikimo aplinkybių svarba vaikų baimės išgyvenimui

Kalbant apie išplėtotus tautosakos naratyvus, be jų konteksto neįmanoma giliau pažvelgti į mitines vaikų baimes, nes kiekvienas reiškinytis gyvuoja platesniame sociokultūriniame kontekste, kurio svarbą pabrėžia emocijų (konkrečiu atveju baimės) raišką tiriantys folkloristai (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 22). Kaip tik iš konteksto aiškėja, kas, kada ir, svarbiausia, kaip vaikams būdavo pasakojama, kas jiems galėdavo sukelti baimę. Analizuojant kontekstą pirmiausia, išryškinami sakmių ir pasakų žanriniai skirtumai, dėl kurių tradicinėje lietuvių kultūroje vaikai klausydamiesi sakmių ir pasakų skirtingai išgyvendavo baimę. Taip pat nagrinėjamos kai kurios pasakų bei sakmių sekimo proceso aplinkybės: pasakotojo asmenybė, repertuaras, pasakojimo laikas ir pasakojimo pritaikymas vaikų auditorijai.

3.1.1. Sakmių ir pasakų žanrų ypatybės

Tradicinėje lietuvių kultūroje sakmės ir pasakos priklauso išplėto naratyvo žanrams, t. y. pasakojamajai tautosakai. Pateikėjai dažnai įvardija, kad vakarais sekamos pasakos, tačiau patys dažnai pramaišiu pateikia ir sakmių, ir padavimų tekstų. Pavyzdžiui, pateikėjas Liudvikas Dubaka iš Tripuckų k., pradėdamas pasakoti iš tėvo išmoktą sakmę „Kruvinas žmogus“, pabrėžia šios sakmės tikroviškumą: „Jau tėvo pasaka aš galiu tikėt“ (Vėlius 1969: 223). Pats sekdamas sakmes arba padavimus L. Dubaka juos vadina „atsitikimais“, „nutikimais“ (ten pat: 225, 226). Taigi, atrodo, kad „pasakų sekimas“ liaudyje buvo suprantamas kaip įvairių, tiek fantastinių, tiek gyvenimiškų atsitikimų pasakojimas. Galimas ir atvirkštinis atvejis, kai pasakos liaudyje gali būti įvardijamos sakmėmis (Vėlius 1977: 16). Vis dėlto, nepaisant visos šios maišaties, vertėtų labiau pasigilinti į šių žanrų skirtumus, ypatybes ir reikšmę vaikų baimių patirtims.

Turbūt svarbiausias kriterijus, lemiantis pasakų ir sakmių tiek žanrinius, tiek pasakojimo proceso skirtumus, yra „tikro“ ir „netikro“, „tikėjimo“ ir „netikėjimo“ perskyra. Ją pabrėžia dauguma pasakojamosios tautosakos kūrinius nagrinėjusių mokslininkų (Vėlius 1972: 367; 1977: 16; 1969: 225, 380; Röhrich 1991: 9; Dégh 1995: 81–82, 123, 134). Anot, N. Vėliaus, baisesnės tos mitologinės sakmės, kuriose kuriose pasakojama apie paties pateikėjo arba jo pažįstamų žmonių susidūrimą su mitiniu pasauliu, o sakmėse, turinčiose pastovius tradicinius siužetus, baisumą užgožia pakilumas, komiškas (Vėlius 1977: 27). Taigi ir sakmėse išryškėja „tikro“ - „netikro“ perskyra. Baisesnės tos sakmės, kuriose vaizduojamais įvykiais labiau tikima. Daugiausiai dėmesio minėtai perskyrai sakmėse ir pasakose,

veikiausiai, yra skyręs vokiečių folkloristas Lutzas Röhrichas. Savo garsiajame veikalė *Pasakos ir tikrovė* (angl. *Folktales ir Reality*) jis kaip tik ir nagrinėja pasakojamosios tautosakos ryšį su tikrove. Anot mokslininko, pasakų ir sakmių žanrinis atskyrimas yra sąlygojamas šių kūrinių santykio su tikrove. Nors abu žanrai yra už objektyvios realybės ribų, sakmei yra būdingas subjektyvus įsitikinimas pasakojamų įvykių tikrumu (Röhrich 1991: 9). Anot vengrų folkloristės L. Dégh, pasakų santykis su tikėjimu yra ypatingas tuo, kad jomis nereikia nei tikėti, nei netikėti (Dégh 1995: 123). Nors L. Röhrichas labiau gilinasi į pasakas, knygos skyriuje *Pasakos ir sakmės* (angl. *Folktales and Legends*) autorius nagrinėja pasakų ir sakmių panašumus ir skirtumus (Röhrich 1991: 9–27). Su subjektyviu įsitikinimu, kad pasakojami įvykiai yra tikri, susiję kiti sakmių bei pasakų skirtumai, kurių L. Röhrichas pateikia išties daug. Šiame disertacijos poskyryje, bus aptariami svarbiausi iš jų, pasitelkiant ir kai kurias pasakas bei sakmes nagrinėjusios vengrų folkloristės L. Dégh įžvalgas.

Pasakų ir sakmių sekėjai skirtingai įsitraukia į naratyvą. Kadangi sakmių sekėjai perpasakoja „tikrus“ įvykius, jie dažnai prisipažįsta pamirštą detales, t. y. jie linkę mažiau improvizuoti, o pasakų sekėjai dažniau pasitelkia vaizduotę, kad galėtų užpildyti pamirštas naratyvo dalis (ten pat: 10). Skiriasi ir šių žanrų konflikto su realybe sprendimų strategijos: pasakose – pasitelkiama ironija suklastotai realybei pabrėžti, naudojamos naratyvą pradedančios ir pabaigiančios formulės, kurios perkelia iš realybės į „nerealbę“ ir atgal; sakmėse – gali būti paaiškinama, kodėl aptariami magiški įvykiai nebevyksta ir naudojamos vis dar tikrovėje egzistuojančių dalykų nuorodos, pavyzdžiui, žinomos vietos, netoliese esantys objektai (ten pat). Taip pat skiriasi šių žanrų laiko, vietos, konkrečių detalių įvardijimo ypatybės. Sakmių tvirtesnis ryšys su realybe atsiskleidžia per laiko bei vietos nuorodas pasakojime, įtraukiant į jį ir konkrečius žmones. Pasakoms tikslus vietos įvardijimas nėra būtinas. Sakmių veiksmas dažniausiai vyksta netolimoje praeityje, o pasakų – neapibrėžtame, įsivaizduojamame, neistoriniame laike (ten pat: 11–12). Skiriasi šie žanrai ir savo forma. Sakmių ji yra takesnė, o turinys lankstesnis. Pasaka yra nuosekliai struktūruota istorija. Ji turi būti pasakojamai pilnai, nuo pradžios iki pabaigos, nes atskiros jos dalys neturės prasmės. Sakmės gali būti nenuoseklios. Jas nebūtina pasakoti nuo pradžių ir iki galo. Kartais tai gali būti atsitikimus nusakantys fragmentai. Sakmė gali būti subjektyvi bei emocionali. Tai nerimą kelianti ataskaita apie patirtį. Ji perteikia pavojų ir grėsmę. Pasakos atvirai neatskleidžia mūsų nerimo, o sakmės tai daro (Dégh 1995: 125). Ypač skiriasi šių naratyvų pabaiga. Pasakos pradžia dažniausiai būna kokia nors sumaištis situacija, kuri išsispredžia pabaigoje. Sakmėse priešingai – dažnai pabaiga nepateikia situacijos

sprendimo ir lieka atvira ateities interpretacijoms. Šis skirtumas yra ypač svarbus, kai pasakoje ir sakmėje naudojamas panašus turinys ir tie patys motyvai. Sakmė sukuria sumaištį, o pasaka herojų išveda iš sumaišties būsenos. Būtent todėl pasakos dažnai baigiasi laimingai,⁵³ o sakmės – nebūtinai (Röhrich 1991: 13). Vis dėlto, skirtingos baigtys susijusios ir su nevienoda šių naratyvų logika. Pasakose herojus susiduria su kokia nors situacija, kurią turi įveikti. Toje situacijoje pasirodančios mitinės būtybės išreiškia situacijos sudėtingumą. Mitologinių sakmių logika yra kitokia. Anot N. Vėliaus, mitologinės sakmės yra ypač baisūs kūriniai, nes jose vaizduojamas pavojingas žmogui svetimas pasaulis. Baisus pats susitikimas su mitinėmis – ne šio pasaulio būtybėmis (Vėlius 1977: 26). Susidūrimas su mitine būtybe yra nieko gero nežadantis nutikimas, pavojingas savaime. Dažniausiai jis būna paskatintas kokio nors tabu pažeidimo. Neįtikinamiausios pasakų situacijos gali būti įveikiamos, o sakmės kalba apie dažnai nuo žmogaus nepriklausančią nepermdaujamą lemtį (Röhrich 1991: 14). L. Dégh panašiai apibūdina žmonių, besiklausančių pasakų ir sakmių, patirčių skirtumus: žmogus, besiklausantis pasakų, palieka kasdieninę realybę su jos nuolatine laiko ir erdvės tvarka, patiria trumpą kelionę į pasakos stebuklų pasaulį, valdomą stebuklingų taisyklių, ir sugrįžta praturtėjęs išsipildymo, poetinio pasitenkinimo ir katarsio jausmais. Sakmės patirtis yra kitokia. Jos maginiai patrauklumai yra staigūs ir netikėti. Ji prasiskverbia į kasdieninį gyvenimą, perskirdama pasaulį į profanišką ir numinozišką. Sakmės rodo, kad žmogus niekada nėra saugus ir anas pasaulis gali įsiskverbti į gyvenimą bet kuriuo metu (Dégh 1995: 124). Sakmės ir pasakos atspindi skirtingą sąmonės lygmenį: sakmių antagonistas visada yra demonas, o pasakose būtybės gali transformuotis į žmones (Röhrich 1991: 15). Paprastai sakmės pasakojamos pirmuoju asmeniu arba pristatomi konkretūs, su pasakotoju kaip nors susiję sakmės veikėjai (draugai, kaimynai, protėviai). Pasakos dažniausiai sekamos trečiuoju asmeniu ir jose vengiama asmeniškumų (ten pat: 15–16). Žvelgiant iš psichologinės perspektyvos, pasaka yra tarsi šydas, kuriuo pridengiamas pirmojo asmens pasakojimas, o sakmė pateikia atvirą, tiesioginį ir sąmoningą pirmojo asmens pasakojimą (ten pat: 16). Be to, pasakų turinį kur kas lengviau apibendrinti nei sakmių. Viena svarbiausių pasakos psichologinių ypatybių ta, kad ji atspindi visuotinius dalykus. Sakmėse – priešingai – vaizduojama vieno ar kelių asmenų patirtis

---

⁵³ Šis teiginys yra sąlyginis. 3.2. skyriuje „Žiaurumas ir smurtas pasakose bei sakmėse“ bus kalbama apie pasakas su nelaimingomis pabaigomis, kurios yra svarbios vaikų baimės patirtims klausantis naratyvų.

(ten pat). Kai kurios būtybės pasirodo abiejuose žanruose (lietuvių tautosakoje tai būtų: velniai, raganos, laumės, kurios pasakose dažnai įgyja hibridinį laumės-raganos pavadinimą, burtininkai, numirėliai). Pasakų būtybių įvairovė kur kas skurdesnė. Daugelis sakmių mitinių būtybių, kurių gali būti begalė, priklausomai nuo regiono ir jame paplitusių tikėjimų, niekada neapsirodo pasakose (ten pat: 16–17). Šiuose naratyvuose skiriasi ir pasaulių santykis. Sakmėse gyvenama dviejuose pasauliuose, tarp kurių atsirandanti įtampa kelia pavojų žmonėms. Sakmėse realybė priešinama kitai sričiai. Pasakoje gyvenama viename pasaulyje, kur realybė ir transcendencija subūna. Šis ir anas pasaulis turi lygias teises ir žmonės susidurdami su anuo pasauliu neaptiria numinozinio nepatogumo (ten pat: 23). Šis realybės ir transcendencijos subuvimas itin intensyvus stebuklinėse pasakose Anot. L. Dégh, tokių pasakų tikslas yra užpildyti plyšį tarp tikro ir netikro, tarp šio ir ano pasaulių ir suteikti herojui galią. Pasakos herojus suderina dviejų pasaulių nesuderinamumą (Dégh 1995: 116). Aptariamuose dviejuose žanruose skirtingai veikia vaizduotė. Sakmėse ji sustiprina baimę, o pasakose tarsi „atveria vartelius“, per kuriuos baimė „išeina“ ir vaizduotei padedant yra atsitolinama nuo numinozinių potyrių (Röhrich 1991: 23). Kitaip tariant, sakmės klausytoją palieka su nerimą keliančiais klausimais, o pasakos dažnai pateikia paguodžiančius ir nuraminančius atsakymus (Dégh 1995: 127). Būtent pasakos galėtų būti daug palankesnis vaikams tautosakos žanras nei sakmės, nes jos galėtų padėti įveikti baimes. Pasakų veikėjai, kitaip negu sakmių veikėjai, maginius veiksmus atlieka ne savo asmeninėmis jėgomis. Sakmėse veikėjai su mitinėmis būtybėmis susiduria dėl savo godumo ar smalsumo. Pasakose veikėjai šiuo atžvilgiu pasyvesni. Pasakų herojai yra išmėginami, o sakmių – mėginimus, dažnai dėl kokio nors tabu neišmanymo, susikuria patys sau (Röhrich 1991: 24). Sakmių centrinė figūra yra mitinė būtybė, o pasakų – žmogus (ten pat). Skiriasi galios santykis tarp žmonių ir mitinių būtybių: sakmėse dominuoja mitinės būtybės, pasakose – žmogus jas nugalė (ten pat: 22). Net ir šių pasakojimų pavadinimuose įvardijamos jų centrinės figūros: sakmės apie velnius, laumes, aitvarus ir kt.; pasakos vadinamos „Sigutė“, „Eglė žalčių karalienė“, „Trys broliai“ ir kt. (ten pat: 24). Panašią pasakų „humanistinę“, o sakmių „ano pasaulio įsiveržimo“ orientaciją pastebi ir L. Dégh (1995: 134). Sakmės ir pasakos atskleidžia labai skirtingas emocijas. Sakmės perteikia apstulbimą, baimę, šoką ir susijaudinimą; patirtis ir jausmai – viskas yra svarbu šio žanro pasakojimuose žanre. Juose vidinis pasaulis ir išorinė aplinka, kūnas ir siela glaudžiai susiję. Pasakoje, priešingai, atrodo, nežinoma, kas yra skausmas. Joje mažai dėmesio skiriama emocijoms ir jausmams. Neatrodo, kad veiksmas vyktų tarp vidinio ir išorinio pasaulių, veikia viskas yra tik išorinis pasaulis. Pasakoje psichika projektuojama į

materiją ir išorinį vientisumą. Beveik visi vidiniai išgyvenimai paverčiami išoriniais (Röhrich 1991: 26–27).

Paprastai tyrėjai atkreipia dėmesį, kad sakmės, priešingai nei pasakos, tradicinėse kultūrose turi stiprų ryšį su tikėjimais (Vėlius 1977: 21; Röhrich 1991: 9; Dégh 1995: 123). Iš folklorinės perspektyvos, ne tik kiekviena sakmė grindžiama tikėjimu, bet ir kiekvienas tikėjimas pateikia sakmės, kurią grindžia, išvadas, sutrauktą turinį, apibendrinimą (Dégh 1995: 125). Kaip teigia L. Dégh, sakmėse vaizduojamų įvykių tikrumu jei ir ne visai tikima dabar, kažkas, kažkada, prieš kažkiek laiko jais tikėjo, todėl jie negali būti nustumti į „seniai seniai“ ar „tolimoje karalystėje“ kategoriją, būdingą pasakoms (ten pat: 123). Vis dėlto, pasitelkiant kai kuriuos lietuvių tautosakos duomenis susijusius su vaikų mitinėmis baimėmis, šie teiginiai gali skambėti paradoksaliai. Turima pavyzdžių, kai norint sustiprinti pasakų didaktinę funkciją, į pasakos tekstą įtraukiami tikėjimai. Tokiais atvejais, pasakojimuose vaizduojamos mitinės būtybės būdingos skirtingiems tautosakos žanrams, ir tikėjimams, ir sakmėms, ir pasakoms. Toks pavyzdys 1971 m. yra užrašytas Baltarusijoje Gardino srityje iš lietuvių Juozo Mackevičiaus (g. 1908 m.). Jis pasaką apie velnius pabaigia tokiais žodžiais:

Paėmė visi velniai išskraidė, išlakiojo po balas, po raistus. Ir dabar, mieli vaikeliai, kur bala, kur raistas, ty vis velnias sėdz. Ir kur daro kas kū, tai vis velnias rašo, gaudo. B-b raikia bijoc velnių, ba velniai strošni, su ragais!

Po tekstu užrašyta pateikėjo pastaba, kad ši pasaka yra skirta vaikams ir kad jis ją išmokęs iš savo senelio (LTR 4306/75). Tikėtina, kad šis vienintelis pavyzdys dar nereiškia, kad didaktinės pasakų pabaigos su tikėjimų intarpais buvo retos tradicinėje lietuvių kultūroje. Juo labiau, kad ir sakmes buvo mėgstama pabaigti panašiais pamokymais. Pateikėjas Balys Iglevičius pasakodamas apie savo senelį prisimena: „<...> po sakmių apie laumes pridurdavęs: ‘Panakčiui nesibastykit – laumės gali sučiupt ir sudraskyt’.“ (VĖLEBI: 287). Nors baimės patirtis skirtingų žanrų pateikimo procese skiriasi pagal kriterijų tikra-netikra, vis tik, kalbant apie vaikams pateikiamą informaciją, ir pasaka gali būti labai sutikrovinama, kai teksto pabaigoje įvardijama konkreti šalia esanti vieta, kur tos būtybės gali buvoti.

Nepaisant visų skirtumų, sakmės ir pasakos gali turėti ir panašumų. Kalbant apie vaikų mitines baimes, ko gero, svarbiausia tai, kad kai kurios ano pasaulio būtybės pasirodo abiejų žanrų pasakojimuose. O nuolatinė šių žanrų sąveika tiek sakytinėje, tiek rašytinėje tradicijoje atskleidžia jų psichologinį artimumą, t. y. asmenį kartais jie gali psichologiškai veikti panašiai (Röhrich 1991: 12). Anot L. Röhricho, kartais sakmės tekstas gali būti suvokiamas kaip

pasakos, kadangi riba tarp tikėjimo ir fikcijos yra individuali (ten pat: 10). Tą iš dalies galbūt patvirtina ir lietuvių tradicinės kultūros atvejais, kuomet pasakos, sakmės ir kiti pasakojamosios tautosakos žanrai klausytojui pateikiami kartu tuo pačiu metu, o sakmės gali būti vadinamos pasakomis ir atvirkščiai.

3.1.2. Sakmių ir pasakų sekimo vaikams aplinkybės

Kalbant apie pasakų sekimo vaikams aplinkybes svarbu išskirti kelis skirtingus aspektus: pasakotojo ir jo asmeninių savybių ypatumai, pasakų repertuaro kaita, pasakojimo laikas ir kai kurios vaikams skirtų pasakų repertuaro savybės.

Pasakotojai tradicinėje lietuvių kultūroje. Lietuvoje XIX a. pradėjus intensyviau rinkti tautosaką, pagrindinis dėmesys buvo skiriamas kūrinių užrašymui, o žinios apie pasakų sekėjus ir kitus pateikėjus nebuvo fiksuojamos (Šlekonytė 2020: 28). Vienas pirmųjų, pradėjusių užrašinėti šiuos duomenis XIX a. antrojoje pusėje, buvo Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Aleksynas 1985: 4; Šlekonytė 2020: 29). Pasak Kosto Aleksyno, nemažai pasakų pateikėjų vardų iš Suvalkijos yra išsaugojęs ir daktaras Jonas Basanavičius (Aleksynas 1985: 5). Jis ir pats su broliu Vincu kartu rinko tautosaką gimtųjų Ožkabalių apylinkėse, tačiau turtingiausius rinkinius parengė sutelkdamas krūvon skirtingose Lietuvos vietose XIX–XX a. sandūroje dirbusių užrašinėtojų jam perduotą folklorinę medžiagą. Nemažą dalį sukauptos tautosakos sudarė pasakos⁵⁴, tad J. Basanavičiaus dėka išsaugota ir nemažai pasakas sekusių pateikėjų pavardžių iš įvairių Lietuvos regionų⁵⁵. Vėliau, besikeičiant tautosakos rinkimo reikalavimams, pradėti fiksuoti patys paprasčiausi duomenys (pateikėjo vardas ir pavardė, užrašymo vieta ir laikas), dar vėliau duomenų sąrašas pailgėjo: fiksuotas pateikėjo amžius, profesija, kūrinio išmokimo vieta ir laikas (Šlekonytė 2012: 294). Tačiau į pasakotojų asmenybes, jų biografijas dėmesys atkreiptas gana vėlai. XX a. antrojoje pusėje pasakotojų asmenybėms daugiausia dėmesio skyrė L. Sauka (1983, 2005), Norbertas Vėlius (1969, 1971, 1972, 1986) ir Adelė Seselskytė (1996, 1997). Šie mokslininkai, kalbėdami apie pasakotojus,

---

⁵⁴ J. Basanavičiaus tautosakos biblioteką sudaro 15 knygų. Iš jų pirmi šeši tomai yra skirti vien pasakoms. Ir kituose tomuose (t. 7, 8, 13) pasakos yra publikuotos tarp kitų tautosakos kūrinių (BsTB VII, VIII, XIII).

⁵⁵ J. Basanavičiaus tautosakos bibliotekos pateikėjų rodyklę galima rasti internetiniame puslapyje <http://www.knygadvaris.lt/?id=128&lang=lt>.

atkreipė dėmesį ir į tautosakos kūrinių atlikimo ypatybes. Anot pasakų tyrėjos Jūratės Šlekonytės,

Lietuvoje poreikis domėtis folkloro atlikimo kontekstu suvoktas tik maždaug XX a. viduryje. Iki tol buvo skelbta nemažai pasakojamojo folkloro rinkinių, kuriuose daugiausia orientuojamasi į pačias pasakas, bet beveik nepateikiama duomenų apie jų atlikimą. Didžiausia pasakų dalis yra užrašyta iki XX a. vidurio, tačiau duomenys apie pateikėjus ir pasakų atlikimo aplinkybes užrašomi menkai ir nedetaliai (Šlekonytė 2012: 294).

Lietuvoje tik įžengus į XXI a. atsirado daugiau darbų, atkreipiančių dėmesį į pasakomojo folkloro atlikimą (Sauka 2005; Šlekonytė 2005, 2012, 2020; Sadauskienė 2012a, 2018); kitose šalyse panašūs pasakų tyrimų klausimai pradėti gvildinti jau XX a. septintajame dešimtmetyje (Šlekonytė 2016a: 30). Šiuolaikinėje folkloristikoje pradėta vis daugiau dėmesio skirti individualiems pateikėjų bruožams, kūrinių atlikimo aplinkybėms⁵⁶. Kaskart iš naujo pasakojant teksto prasmė kinta, jos nestabilumą lemia atlikėjų ir pasakojimo situacijų kaita (Dégh 1995: 13). Individas keičia tradiciją ir taip užtikrina jos tęsą. Pasakos ir sakmės išlieka todėl, kad kinta ir yra pritaikomos prie esamų sąlygų. Būtent pasakotojas yra visa tai suderinantis asmuo, o jo gyvenimo istorija, kultūrinis profilis, visas repertuaras su turiniu, forma, stiliumi ir pateikimo būdu yra neatskiriami vienas nuo kito (ten pat: 22). Pasakotoją, kuris puoselėja tradicijos gyvybingumą, nėra lengva sutikti. Tokiam žmogui reikia ne tik geros atminties, kad ilgame pasakojime nebūtų praleistos jokios detalės, bet ir kūrybinio potencialo, turtingo žodyno, gebėjimo pritraukti klausytojus (Dégh 1969: 51).

Gilinantis į pasakotojus ir jų asmenybes folkloristikoje išskiriami keli jų tipai. Pavyzdžiui, K. Aleksynas aptaria dvi iš esmės besiskiriančias grupes: pasakotojas, kuris griežtai laikosi teksto, ir maištingas improvizatorius (Aleksynas 1985: 9). Tai pats paprasčiausias pasakotojų skirstymas. Labai panašias dvi pasakų sekėjų grupes pristato ir XX a. pirmosios pusės vengrų tyrėjas Gyula Ortutay'us (Dégh 1969: 173). Pasaulio mokslininkai pateikia patį įvairiausią pasakotojų grupavimą. Išsamiai šią tipologijos įvairovę yra

---

⁵⁶ Individualumą, kaip aktualų teorinį konceptą, išsamiai savo straipsnyje „Kūrybinio individualumo ženklai lietuvių folklorinėje tradicijoje“ yra aptarusi Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2006). Lina Būgienė straipsnyje „Sakmių tradicija ir individualus pasakotojo repertuaras“ nagrinėja sakmių sekėjo kaip žodinės tradicijos puoselėtojo savitumą (Būgienė 2005).

aptarusi vengrų tyrėja Linda Dégh (ten pat: 172–175). Anot jos, pagrindiniai kriterijai, lemiantys pasakotojų skirstymą į tipus, yra tekstų žanrų, kuriems teikiama pirmenybė, pasirinkimas, atlikimo būdas, psichologinės pasakotojo savybės (ten pat: 174–175). Galima numanyti, kad vaikų auditorijai turėtų būti priimtinesni pasakų sekėjai, linkę labiau improvizuoti, nes jie istorijas labiau pritaiko ne tik savo, bet ir auditorijos poreikiams.

Kiekvienas pasakotojas turi savo pasakojimo repertuarą, per kurį atsiskleidžia pasakotojo polinkiai (Vėlius 1986: 37). Tikrai ne visi pateikėjai renkasi baugulį keliančius ir šurpinančius tekstus, tačiau tokių pasitaiko. Pavyzdžiui iš Raseinių kilusios pateikėjos Veronikos Kavaliauskienės (g. 1895 m.) repertuare nestinga kraupių tekstų su žiaurumo elementais ir kanibalistiniais motyvais (LTR 4029/2/3/42/45). Tai rodo pasakotojos pomėgį pabauginti auditoriją. Ne mažiau svarbus ir pasakotojo polinkis rinktis vieną ar kitą žanrą. Pavyzdžiui, talentingo pasakojamosios tautosakos pateikėjo iš Kernavės, Felikso Šalkausko (g. 1915 m.) repertuarą sudaro beveik vien tik padavimai, etiologinės ir mitologinės sakmės. Pasakų šis pateikėjas neseka (Vėlius 1972: 361–371). Kitas pasakojamosios tautosakos pateikėjas L. Dubaka iš Trupickų k. (Ignalinos r.) linkęs sekti sakmes (kurios užima beveik pusę pateikėjo repertuaro) ir pasakojimus. Pasakos sudaro tik maždaug 15 proc. L. Dubakos pateiktų tautosakos kūrinų, o jose gausu sakmiškų bruožų (Vėlius 1969: 218–232). Vengrų folkloristė L. Dégh taip pat pastebi, kad pasakose ir sakmėse atsiskleidžia skirtingas požiūris į pasaulį, todėl paprastai pasakotojai pagal savo asmeninius polinkius dažniau renkasi vieną arba kitą žanrą (Dégh 1995: 193). Taip pat ne vienas tyrėjas pastebi, kad pasakotojo repertuaro pasirinkimą gali nulemti asmeninė patirtis. Pavyzdžiui, silpnaregis pasakotojas dažnai seka pasakas, kuriose atgaunama prarasta rega (ten pat: 39–40). Kad asmeninė patirtis sekant pasakas yra svarbi, rodo ir J. Šlekonytės atlikti tyrimai, pristatantys kareivių pasakotojų vaidmenį lietuvių pasakų sekimo tradicijoje (Šlekonytė 2012: 298–301; 2020: 32–34).

Ne tik repertuaras, bet ir pasakojimo būdas gali priklausyti nuo pasakotojo asmeninės patirties. Anot N. Vėliaus, užrašinęsio Miciūnų kaime (Gervėčių apyl.) 1970 m. iš Petro Augulio, šis pateikėjas „su pasitenkinimu ir pabrėžtu malonumu pasakoja tas pasakų vietas, kur vargšas žmogus stebuklingu būdu praturtėja – įgyja įvairių valgymų ir gėrimų“. Prieš tai N. Vėliaus užrašytoje pateikėjo biografijoje pasakojama apie vargingą gyvenimą, kuomet būta ir sunkių laikotarpių, kai labai trūko maisto arba net būdavo badaujama (LTR 4151: 27–33). K. Aleksynas pastebi, kad pasakojimo būdas priklauso ir nuo pasakotojo polinkių: vieni naudoja daugiau fantastinių, kiti – buitinių elementų (Aleksynas 1985: 7).

Pasakotoją labai veikia aplinka ir klausytojai. Nors pasakotojo repertuaras paprastai būna žinomas kaimo bendruomenei, kurioje jis gyvena, jis pats geriausiai jaučia, kuri auditorija (vaikų, moterų, jaunimo) ko iš jo tikisi (Dégh 1969: 175). Auditorijai pritaikomas ir repertuaras, ir pasakojimo būdas. Kalbėdamas apie vieną iš pateikėjų, N. Vėlius pastebi, kad vienaip kūrinys atliekamas, kai pasakojama tik užrašinėtoji, o kitaip, kai atsiranda naujų klausytojų, – pateikėjas pasakas seka gyviau ir išraiškingiau, jo akys sužiba, o įtaigai padidinti pasitelkiami vaidybiniai elementai (LTR 4152/90). Kai tas pats pateikėjas pasaką „Melagė ožkelė“ sekė būryje vaikų, jo elgesys taip pat pasikeitė. N. Vėlius rašo: „Kadangi pasakos klausė daug vaikų, pasakotojas pasakojo pasitempęs, gyvai, išraiškingai, aiškiai jautėsi, kad pasakoja ne man, o mažiesiems klausytojams“ (LTR 4152/105). Pasakų sekimo būdas gerai atskleidžia talentingus pateikėjus. Būtent tokie žmonės labiausiai pritraukia auditoriją, nes jie pasakas seka labai išraiškingai, nevengdami vaidybinių elementų. Vienas tokių pavyzdžių, Ona Martinkienė (g. 1895 m.) iš Endrejevo: „Pasakodama labai gerai imitavo personažo kalbėseną, moduliavo balsą. Jos prūsai paprastai kalba per nosį, žydai žydžiuoja. Beje, jaunystėje yra mokėjusi ir jidiš. Kalbėdama nevengė išraiškingų gestų, mimikos“ (LTR 6511/664).

Gana dažnai pasakų sekėjais tradicinėje lietuvių kultūroje tapdavo patys vaikai. Jie mokėsi pasakų iš savo tėvų, senelių ar kerdžiaus, su kuriuo ganydavo gyvulius (Sauka 1983: 108, 113; 2005: 32). Vaikai jas paprastai sekdamo vienas kitam, ypač ganydami. Pavyzdžiui, R. Sabaliauskienė paklausta ar sekdamo pasakas jaunystėje, gyvendama kaime, prisimena: „Pasakodavau, už tai, kad mes tenais laiko daug turėdavom kap ganėm, tai būdavo, jei kur sugenam su mergaitėm koku, tai mes sėdim sau ir pasakojam pasakas. O jau mani tai visi žinojo, kad aš moku, tai ir prašydavo. Tai aš visiem ir pasakodavau <...>“ (LTR 5730/2). Kad ganydami vaikai sekdamo pasakas, rodo ir 1882–1904 m. Mato Slančiausko ir Jono Trumpulio sudarytas tautosakos rinkinys *Piemenėlių dainuškos, talaluškos ir pasakos* (LMD I 1060). Jame pateikiama trylika pasakų tekstų, užrašytų iš piemenų. Didžioji dalis jų skelbta leidinyje *Šiaurės Lietuvos pasakos* (ŠLP). Kita vertus, pasakotojais tapdavo ir vyresnio amžiaus žmonės, kurie nebegalėjo dirbti. Tokie žmonės pasakas sekdamo prižiūrėdami vaikus. Folkloristas N. Vėlius rašo apie vieno iš savo pasakų pateikėjo Balio Iglevičiaus senelį:

<...> neišsemiamas pasakų, sakmių ir visokiausių pasakojimų aruodas buvo Balio senelis iš motinos pusės, <...>. Kiek siekia Balio atmintis, M. Banevičius jau buvęs senas – varęs devintą dešimtį metų, sunkesnio darbo nebenuitverdavęs, todėl

visą laiką būdavęs su vaikais, be galo juos mylėjęs ir vis ką nors jiems pasakodavęs (VėlEBI 286).

Pasitaikydavo, kad pasakas ir sakmes sekdamo keliaujantys elgetos (LII ES 1321/65/: 139; 1545/13/: 156). Talentingesnių pasakotojų ypač laukdavo vaikai. Etnolingvistė Birutė Jasiūnaitė yra užrašiusi savo senelės, Onos Jokūžytės-Martinkienės, gimusios 1895 m. Endrejeve atsiminimus apie tokį pasakas sekantį elgetą: „Visokių istorijų parnešdavo šimtmetis ubagas Trečiokas, kuris atsiminė baudžiavą. Vaikai kaulydavo jam centų iš namiškių, kad tik senelis nakvotų ir, žinoma, pasakotų“ (LTR 6511/664). Panašiai elgetą pasakotoją, iš kurio išmoko pasakų, atsimena ir pateikėjas Vincas Čečkevičius iš Sinų (g. 1896): „Kai tik ateidavo elgeta Imbalas – daugiau nieko neklausiau, tik jo. Kai jis pradeda ilgas, vieną už kitą gražesnes pasakas – besiklausydamas ir užmiegu kartu su juo ant to paties duonkepio krosnies“ (STLK: 113).

Pasakų repertuaro kaita XIX–XX a. Atkreiptinas dėmesys, kad pasakų repertuaras nuo XIX a. antrosios pusės iki XX a. antrosios pusės gerokai pakito – per šimtmetį sumenko stebuklinių pasakų, kurios svarbios vaikų baimės išgyvenimui, sekimo tradicija. Tą rodo Lietuvos folkloristų tų pačių vietovių repertuaro lyginamieji tyrimai. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Merkinės apylinkėse užrašytoje pasakojamojoje tautosakoje dar vyrauja stebuklinės pasakos. O 1967 m. ekspedicijos duomenimis, iš 130 pasakojamosios tautosakos kūrinų tėra tik 10 stebuklinių pasakų (tai sudaro 7,69 proc. užrašytos pasakojamosios tautosakos) (Litvinaitė 1970: 348). Merkinės pasakojamąją tautosaką aptarusi Stasė Litvinaitė daro prielaidas, kad ilgainiui mažėjo ilgų pasakų sekėjų skaičius, o naujų nebeatsirasdavo. Taip pat tam įtakos galėjo turėti mažėjantis romantinis nusiteikimas ir trumpesnių pasakojimų praktiškumas – jie lengviau įsimenami ir greičiau papasakojami (ten pat: 349).

Gervėčių apylinkėse, kuriose senoji tautosaka ir papročiai išsilaikė ilgiau negu kituose Lietuvos regionuose, esančiame Girių kaime 1970 m. vykusios ekspedicijos dalyvės pastebėjo, kad ir čia nyksta stebuklinių pasakų sekimo tradicija, kiek daugiau jų bemoka tik seni žmonės (LTR 4157: 11). Nors beveik kiekvienoje troboje vaikams dar sektos pasakos, beveik kiekvienoj troboj, jų buvo sekama tik po dvi tris, nes jaunesnieji daugiau nebemokėjo (LTR 4157: 13–14).

Iki XX a. pirmosios pusės stebuklinės pasakos vis dar sudarė žymią pasakų repertuaro dalį, tačiau jų sekimo tradicija pastebimai silpo (Vėlius 1986: 34). Anot N. Vėliaus, XX a. jau nebebuvo pasakų klestėjimo laikai. Senųjų pasakų sekėjų vis rečiau pasitaikydavo, o keičiantis kaimo žmonių gyvenimo būdai keitėsi ir santykis su tautosaka:

Pasakų fantastika dužo ir byrėjo, atsitrenkusi į dundantį garvežį ir orlaivį. Į žmonių buitį brovėsi knyga, laikraštis. Į viską imta žiūrėti realistiškiau, bandoma ieškoti mokslinių kiekvieno reiškinių priežasčių (Vėlius 1971: 289).

Pasakojimo laikas. Paprastai pasakas ir sakmes sekdamo ilgais rudens ir (ar) žiemos vakarais (Staugaitis 1995: 24; LTR 4157: 203, 4157/122), arba tiesiog žiemą (LTR 4162/93). Girių kaimo (Gervėčių apyl.) tautosakos pateikėjo Juliaus Ravaičio vaikystėje jo dėdienė mažai dainavusi, bet vis sekdavusi ir sekdavusi pasakas, ypač žiemą, visiems sulipus ant krosnies (LTR 4157: 18). Tačiau pasakoms nebūtinai tik rudenį ar žiemą būdavo skiriamas laikas. Antai talentingas pasakotojas Liudvikas Dubaka iš Tirpuckų kaimo pasakas ir sakmes vaikams ir anūkams mėgdavo sekti, kai jie grįždavo nusilakstę per dieną, kad neužmigytų laukdami vakarienės (Vėlius 1969: 219). Taip pat kartais sakoma, kad pasakos vaikams būdavo sekamos vakarais, neįvardijant metų laiko (LTR 4151/239), iš to galima būtų numanyti, kad kai kuriose šeimose tai galėjo būti kasdieninė vakarinė vaikams skirta pramoga prieš miegą. Tą patvirtina ir tautosakos pateikėjos Marilios Lukšienės atsiminimai iš vaikystės. Jos bobutė pasakas sekdavusi ne tik žiemos vakarais ant krosnies, bet ir kai miegodavusi kartu ir net kai jos eidavusios grybauti (LTR 4157: 162). Kitas pateikėjas iš minėto Girių kaimo – Albinas Petrikas – taip pat prisimena, kad pasakų klausydavęs grybaudamas (LTR 4162/273). Kartais pabrėžiama, kad pasakų sekimo laikas gali būti tik šventadieniais, kai žmonės yra laisvesni nuo darbų. Taip savo tėvą, mėgusį sekti pasakas, prisimena pateikėja Ona Gedminienė (g. 1902 m.) iš Jurbarko r.:

– Mes prastais vakarais neprisiprašydavom jo. Žinoma, darbas būdavo, nuo darbo nuvargęs, ir namuose ką dirbdavo. O daugiausia šventės vakarais – tai pasakodavo. Tai jis labai daugel! <...> Jau nuo kiek laiko mėgėjas būdavo! Ir pasakodavo, ir pasakodavo visokių visokiausių!

– *Kas klausydavosi?*

– Mes vaikai. Tik mes vaikai.

– *O suaugusieji?*

– Tai kad niekas neateidavo, nieks nesiklausydavo, niekam nebuvo gal įdomu. Ir gal niekas nežinojo, kad jis pasakodavo. O jau mes, vaikai, tai jau prašydavom vis jau“ „Kada papasakosi?“ – „Nu, kai šventa bus, tada papasakosiu.“ (LTR 3858/2)

Šis pavyzdys rodo, kad XX a. pirmojoje pusėje vakarais sekamos pasakos buvo labiau vaikams, o ne suaugusiems skirta pramoga.

Vengrų pasakų sekimo tradiciją tyrusi L. Dégh pastebėjo, kad jos gali būti sekamos, siekiant palengvinti darbą, o rudens ir žiemos metu pasakų

sekimas siejamas su pramoga. (Dégh 1969: 67, 76–77). Lietuviškoje medžiagoje kai kur minima, kad advento ir gavėnios metu pasakas keisdavo religinio pobūdžio tekstų skaitymas ir giesmės (Staugaitis 1995: 24); tai rodo, kad pasakų sekimas ir klausymasis buvo suvokiamas kaip pramoga, kuri draudžiama religiškaiprasmintu susikaupimo laikotarpiu.

Sekant pasakas, tarp jų dažnai būdavo įterpamos ir sakmės – tai priklausydavo nuo pasakotojo polinkio į vienus ar kitus tekstus. Tačiau sakmėms gali būti būdinga ir kitokia pasakojimo aplinka nei pasakoms. Nebūtinai laukiama ilgų rudens ir (ar) žiemos vakarų. Anot Miciūnų kaimo (Gervėčių apyl.) pateikėjo Petro Augulio, sakmes ir kitokius nutikimus žmonės vieni kitiems pasakodavo susirinkę kaimo gatvėje sekmadeniais (t. y. tuo laiku, kai žmonės laisvesni nuo darbų) (LTR 4151/10). Tačiau mitologinių sakmių baisumui reikšmės turėjo ir juose nupasakojamų atsitikimų laikas bei kitos aplinkybės. Samėse žmogus su mitinėmis būtybėmis susitinka n a k t į a r v è l a i v a k a r e [išskirta autorės – V. D. M.], žmogaus negyvenamose vietose (Vėlius 1977: 26).

Pasakų ir sakmių sekimo laiko pasirinkimas lemia dar vieną baimės patirčiai svarbią aplinkybę. Rudenį ir žiemą anksti temsta, tad ir pasakų buvo klausomasi prietemoje arba tamsoje, ten kur lengviau sužadinti baimę (ten pat). Tamsoje atsiranda ypatinga atmosfera: ji yra svarbi, nes sukuria erdvę fantazijai ir kiekvienas gali regėti maginius vaizdinius taip, kaip jis juos įsivaizduoja (Dégh 1969: 77). Turint omeny vaikų baimes, ši ypatinga tamsos atmosfera taip pat yra svarbi. Psichologų tyrimai rodo, kad vaikai labai dažnai bijo tamsos (Lesinskienė et al 2005: 186–188; Gudonis, Bukšnytė et al 2007: 9–12; Meltzer et al 2008: 783–785; Levos, Zacchilli 2015: 103) ir tai vertinama kaip normaliai vaiko psichikos raidai būdingas etapas (Levos, Zacchilli 2015: 103). Folkloristai pažymi, kad vaikai dažnai būdavo bauginami tamsoje prieš jiems užmiegant (Bronner 2019: 87; Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 33). Suomių mokslininkė Leea Virtanen teigia, kad tamsa ir joje kylanti baimė iššaukia spontaniškas vizijas, kurios vaikams yra kur kas būdingesnės nei suaugusiems (Virtainen 1990: 109), todėl sakmių ir pasakų sekimas prieblandoje ir sutemus skatino vaikų vaizduotę, o kartu ir baimės patirtis. Tai ypač vaizdžiai savo prisiminimuose nupasakoja pateikėja P. Šimkienė ir Šiaulių:

Amžiną atilsį mano mamytės tėvelis kiek visokių pasakų mokėdavo, kiek pasakojimų, kiek tikrų atsitikimų. Kad mes da maži būdavom, nubėgsim ir vis prašom senelio pasakot, o tas – tik klausyk. Ir kad pripasakos, kad pripasakos, ir vis jam tikra teisybė būdavo. O mes net liežuvius pasidėsim beklausydami. D a d i e n ą t a i v i s n i e k o , b e t j a u s u t e m u s , b ū d a v o , t a i j a u i r

nelipam nuo pečiaus, ir kojų bijom išleisti į žemę. Taip, rodos, tie visoki vaiduokliai, pakaruokliai, velniai ir raganos ir kyšo iš kiekvieno patamsio savo baisias gauruotas galvas (LTR 2708/14) [išskirta autorės – V. D. M.] (Vėlius 1977: 26).

Vaikams skirtų pasakų repertuaro ir sekimo būdo pritaikymas.

Pasakojimo esmė yra paveikti auditorijos emocijas, jas sužadinti. Tačiau nuo seniausių laikų žinoma, kad pasakojimai būdavo parenkami auditorijai, nelygu kokias emocijas siekiama sukelti, o tai priklausė ir nuo klausytojų amžiaus, lyties ar kitų kriterijų. Vaikų auditorija viena svarbiausių, kuri išskiriama pagal amžių ir pasakojamos istorijos dažnai pritaikomos būtent jai (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 31). Tradicinėje lietuvių kultūroje vaikams skirtų pasakų repertuaras priklausė nuo kelių dalykų. Pirmiausia, jį lemdavo asmeninės pasakotojo nuostatos ir polinkiai. Šiaip ar taip, pasakotojas dažnai pritaikydavo repertuarą auditorijos poreikiams. Pavyzdžiui suaugusiesiems buvo pasakojamos ilgos pasakos ir anekdotai⁵⁷, o vaikams – trumpos pasakos ir sakmės, skirtos jiems pamokyti. Tarkime, buvo sakoma, kad nereikia meluoti, nes gali baigtis blogai, kaip tai nutiko meluojančiam pasakos herojui (Vėlius 1971: 287). Taip pat pažymėtina, kad pasakos būdavo suprantamos kaip būtent vaikams skirtas tautosakos žanras. Anot pateikėjo Jurgio Meškio (g. 1896 m.) iš Miciūnų kaimo (Gervėčių apyl.), jo senelis Juozapas Meškys, miręs Pirmojo pasaulinio karo metais, suaugusiesiems pasakodavęs paties patirtus ar girdėtus atsitikimus, o pasakas sekdavęs tik vaikams (LTR 4152: 8). Kad suaugusiesiems ir vaikams pateikiami pasakojimai gali turėti visiškai skirtingą emocinę paskirtį, pabrėžia švedų folkloristai Camilla Asplund Ingemark ir Domonic Ingemark. Anot jų, jau senovės Romos kultūroje pasakojimais suaugusiesiems buvo siekiama sukelti malonumo jausmą, o vaikus įbauginti (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 33).

Tačiau ne tik suaugusiųjų ir vaikų repertuaras gali skirtis. Pasakojimai vaikams buvo parenkami atsižvelgiant į jų amžių. Žymios tautosakos pateikėjos Rožės Sabaliauskienės repertuarą aptaręs N. Vėlius apibendrintai teigia:

Pasakas vaikams pritaikydavusi pagal amžių: patiems mažiausiems klausytojams pasakodavusi apie gyvūnus (apie gaidelį ir katinėlį, senelio aveles),

---

⁵⁷ Pateikėjo J. Meškio (g. 1896 m.) pastaba po papasakoto nešvankaus anekdoto: *Prieg vaikam tokių nepasakosi ir prie bobų – sarmata* (LTR 4152/135).

formulines (apie raudoną vištaitę, kukutį), jau ūgtelėjusiems – stebuklines pasakas apie karalaites ir karalaičius, dar augesniems – apie baimės ieškotojus, netikėtus, žiaurius nuotykius (Vėlius 1986: 37).

Mažiausiems vaikams skirtas pasakas apie gyvūnus kartais vadindavo „vaikinėmis“ (Gervėčių apyl.) (LTR 4151/115). Kaip matoma iš archyvinės medžiagos, pasakų pateikėjai patys mini, kad vaikų pasakų repertuaras būdavo pritaikomas jų amžiui. Rožė Sabaliauskienė prisimena, kaip keitėsi skirtingų naratyvų poreikis jai augant:

Kap maža buvau, tai man buvo gražios labai pasakos kur, žinai, tai apie gaidžiuką, kad ten paliko senelis, kap jis ten būna. Tai šita graži buvo. O kap jau paaugau, tai jau norėjau geresnių, gi jau tada apie, kap tynaškai sako apie karalaitį... (LTR 5730/2).

Kalbėdama apie pasakų sekimą savo vaikams pateikėja pabrėžia, kad mažiems vaikams yra skirtos tam tikro tipo pasakos: „Kap buvo maži, tai pasakojau tas, katras mažiem reikia jau, kap toj ‘Raudona vištaitė’ ar ty kokia kita, tai šitokias pasakodavau“ (LTR 5730/2).

Tautosakos rinkėjams pasekusi pasaką „Apie mešką“ Rožė Sabaliauskienė priduria: „Šitų motina pasakojo, gal ir močiutė. Vaikam, dar nedideliem pasakoja; kai dideliem vaikam – jau duok apie karalaites, o mažiem šitokias“ (LTR 5730/21). Panašiai pasakų repertuarą pagal vaikų amžių pritaikydavusi ir Marija Kuckienė iš Girių kaimo: „<...> mažiems vaikams pasakojanti apie gaidelį, katinėlį, paršiukus, kas jau jiems pažįstama, suprantama. Didesniems pasakoja apie karalius, stebuklus“ (LTR 4158: 5). Taip pat ši pateikėja, kalbėdama apie savo pasektą stebuklinę pasaką „Apie žėbą žmoną“, mini, kad ją sekdavusi didesniems vaikams: „Vaikams pasakojau. Mažiukams anūkams dar ne kas kartą, ale savo vaikams dažnai provijau“ (LTR 4158/7). Nors mažiausiems vaikams skirtos „vaikinės pasakos“ būdavo pačios paprasčiausios, jose neretai pasireikšdavo smurtinių ar fizinių sužalojimų elementų, kitokių žiaurumų, kurie galėjo atlikti didaktinę funkciją, bet taip pat vaikams kėlė ir baimę. Vyresniems vaikams pasakotos stebuklinės pasakos yra kitokios. Jose susiduriama su fantastinėmis būtybėmis ir vien herojaus akistata su jomis gali kelti baimę. Šiose pasakose žiaurumas yra kaip vaizdingumą ir emociją stiprinanti priemonė, tačiau šioji – stebuklinių pasakų sekimu sukeliama baimė – susijusi su estetinė numinoziškumo patirtimi, išgyvenama klausantis pasakojimo.

Be N. Vėliaus, ir kiti tyrėjai, daugiau gilinęsi į pasakotojų asmenybes ar repertuarus, pastebi panašų pasakų repertuaro pritaikymą pagal vaikų amžių

(Sauka 1983: 112; Seselskytė 1996: 30). Folkloristė Jurga Sadauskienė pabrėžia, kad būtent gyvulinės ir stebuklinės pasakos yra pačios aktualiausios vaikų auditorijai (Sadauskienė 2018: 60).

Be repertuaro pritaikymo pagal vaikų amžių, svarbu ir kaip pasakos būdavo sekamos. Anot N. Vėliaus, Rožė Sabaliauskienė vaikams pasakas sekdavusi kitaip nei suaugusiesiems:

<...> pasakoja gyviau, daugiau gestikuliuoja; veido išraiška labiau kaitaliojasi, keičiasi balso tembras ir stiprumas. Pavyzdžiui, sekdamą pasaką „Mergelė Uogelė“, ji ant ištiestos rankos tarsi pasideda nuskintą uogelę, pučia ją kartu su piemenuku, kol išpučia mergelę; piemenuko žodžius kalba švelniu, plonu balseliu, vilko – storu, šiurkščiu. Nelaimingus įvykius (kaip vilkas nukanda mergelę rankelę) nusako perdėtai liūdnei, o laimingus (kaip piemenukas mergelę vėl atgydo ir kaip jie toliau laimingai gyvena) – linksmai. Tokia paryškinta vaidyba greičiau pagauna vaikų vaizduotę, ir jie klauso R. Sabaliauskienės išsižioję, kartais net patys vaidindami, juokdamiesi ar verkdami (Vėlius 1986: 43–44).

Kad pasakų vaikams sekimo būdas yra ypač svarbus, rodo ir J. Sadauskienės atliktas tyrimas. Nagrinėdama atjaučiančio santykio tarp klausytojo ir pasakos herojaus – gyvūno – kūrimą, mokslininkė pabrėžia dėmesio konkrečiam gyvūnui sutelkimą ir dėstymo detalizavimą. Šis detalizavimas autorės gražiai įvardytas „pasakojimo sutankėjimu“, kuris rodo, kad „pasakotojai sąmoningai kreipia dėmesį į *kito* bėdas, provokuodami atjautą, gailestį ir supratingumą“ (Sadauskienė 2018: 68–71). Tad pasakojimų motyvai, keliantys baimę vaikams, gali skatinti visapusę vaiko emocinę raidą, stimuliuodami ir kitas emocijas bei jausmus, nukreiptus į socializaciją.

3.2. Žiaurumas ir smurtas pasakose bei sakmėse

Žiaurūs ir smurtiniai motyvai yra svarbi pasakų dalis. Anot vokiečio folkloristo L. Röhricho, jokiam kitos formos pasakojime nėra tiek daug nukirstų galvų, į gabalus sukaptų kūnų, pakartų, sudegintų ir nuskandintų pasakojimų veikėjų (Röhrich 2008: 203). Tyrėja M. Tatar pastebi, kad beveik kiekvienas pasakų personažas – nuo užkietėjusių nusikaltėlių iki geranoriškų veikėjų – sugeba žiauriai elgtis (Tatar 1987: 5). Kalbant apie vaikų mitines baimes svarbiausios yra būtent stebuklinės pasakos. B. Kerbelytė teigia, kad būtent jose dažniausiai aptariami baimę klausytojui sukeltys grasinimai, pavojai ir žiaurūs personažų veiksmai (Kerbelytė 2011: 177).

Pasakose vaizduojami žiaurūs ir smurtiniai motyvai yra gana įvairūs. Folkloristikoje požiūris į juos ir jų priežastis gali skirtis. B. Kerbelytė pabrėžia, kad pasakų žiaurumo priežasčių reikia ieškoti teigiamų ir neigiamų

veikėjų santykiuose (ten pat: 176–178). L. Röhrichas, studijavęs pasakų ir realybės santykį, pasakose vaizduojamą žiaurumą siejo su tikrove. Savo studijoje *Pasakos ir tikrovė* (angl. *Folktales ir Reality*) jis išskyrė net vienuolika tokių motyvų (Röhrich 1991: 111–141). Jie pateikiami gana chaotiškai, nesilaikant kokio nors vieno kriterijaus. Visiems vienuolika motyvų bendra tai, kad jie susiję su žiaurumu ir smurtu, kurie kelia įtampą ir baimę. Kartais motyvu įvardijamas pasakos tipas ir aptariami jame vaizduojami baisumai (pvz.: „Raudonkepurė“ (ATU 333 (ten pat: 113)) „Mėlynbarzdis“ (ATU 312 (ten pat: 115)), „Dvylika brolių“ (ATU 451 (ten pat: 123)), o kartais – kuris nors naratyvams būdingas bruožas ar vaizdinys (pvz.: žmonių aukojimas (ten pat: 116), kanibalizmas (ten pat: 117), žiaurios bausmės (ten pat: 128)), aptinkami skirtinguose pasakų tipuose. Vis dėlto apibendrintai galima būtų teigti, kad visų žiaurių ir smurtinių elementų, pasirodančių pasakose, pagrindinė funkcija – kelti įtampą ir baimę.

L. Röhrichas išskiria dvejopus žiaurumus pasakose. Pirmuoju atveju žiaurumai naratyve yra „tikri“ ir yra skirti įtampai sukelti. Antruoju – „netikri“ ir jie rodo pasakos motyvų nebesuvokimą, kuomet, nunykus senajai pasaulėžiūrai ir joje gyvavusiems tikėjimams, nebesuprantama pasakojime vaizduojamų simbolių prasmė. Tokie simboliai gali išreikšti, pavyzdžiui, „maginį“ kanibalizmą (ten pat: 119), reinkarnacijos idėjas (ten pat: 120–122), transformacijos procesus (ten pat: 123)⁵⁸. Nežinant istorinio, kultūrinio ir folklorinio konteksto, šie simboliškai įprasminti motyvai gali atrodyti žiaurūs iš šių dienų perspektyvos.

Kalbant apie vaikų baimės patirtis ir jų išgyvenimą klausantis tradicinių lietuvių pasakų, reikėtų pabrėžti du L. Röhricho išskirtus su žiaurumu susijusius pasakų elementus. Pirmasis yra kanibalizmas. Jis pasakose aptinkamas ypač dažnai. Kanibalizmas būdingas demoniškomis būtybėms – milžinams, burtininkams, velniams. Tačiau geriausiai žinoma pasakų kanibalė, daug labiau nei kitos būtybės linkusi kėsintis į vaikų gyvybes, yra ragana (ten pat: 118). Beje, ragana yra viena dažniausių lietuvių stebuklinių pasakų personažų. Ji nustelbia kitus analogiškus ryškius tautosakos veikėjus – velnią, milžiną – išstumdamą juos iš atskirų lietuvių stebuklinių pasakų siužetų (Sauka 1968: 274).

---

⁵⁸ Būtent tokia sunkiai šiandien suvokiama pasakų simbolika – ritualinis kanibalizmas, metempsichožė, transformacija nagrinėjama D. Vaitkevičienės straipsnyje „Paukštė kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose“ (Vaitkevičienė 2013).

Kanibalizmo apraiškas pasakose L. Röhrichas bando aiškinti senųjų tikėjimų likučiais ir „maginio kanibalizmo“ (angl. *magical cannibalism*) sąvoka, kuri išreiškia ritualinį žmogaus kūno valgymą siekiant įgauti daugiau galių, t. y. perimti suvalgyto žmogaus galias. Šiam teiginiui patvirtinti autorius pasitelkia vienos švedų pasakos paaiškinimą, kad raganos vagia ir ēda vaikus siekdamas padidinti savo magines galias (Röhrich 1991: 119).

Kitas pasakose ypač dažnai pasitaikantis baugus motyvas – žiaurios bausmės. Anot L. Röhricho, pasakose vaizduojamų egzekucijų sąrašas veikiausiai viršytų pasakų veikėjų nusižengimų sąrašą. Dalis šių egzekucijų atitinka realias bausmes, vykdytas nusikaltėliams įvairiais istoriniais laikotarpiais, ir jos pasakose vaizduojamos itin detalios. Taip pat jos atspindi ir kai kuriuos tikėjimus, pavyzdžiui, kad tik visiškas maginių galių turinčio asmens sunaikinimas gali apsaugoti žmones. Tačiau pasakų bausmės veikia šiek tiek kitoje nei realios istorinės bausmės plotmėje. Bausmė pasakos veikėją gali ištikti ne tik pažeidus kokį nors įstatymą, bet ir dėl paprastesnių veiksmų, neatitinkančių kokių nors socialinio elgesio normų: smalsumo, pykčio, išdidumo, nekantrumo, tingumo, godumo, negailestingumo ir pan. Pasakose bausmės ne tik žiaurios – jos būtinai susijusios su nusižengimu ir yra atpildas už jį. Pasakose gėris ir blogis vaizduojamas kraštutinėmis išraiškomis / formomis, tad ir bausmės, yra ypač baisios. Anot L. Röhricho, būtent žiaurios bausmės yra viena svarbiausių pasakų savybių (ten pat: 128–134). Tą iliustruoja ir negausi lietuvių pasakų sekimo aplinkybes pristatanti medžiaga. Pavyzdžiui, viena dažniausiai R. Sabaliauskienės sektų stebuklinių pasakų yra apie mergelę Uogelę. Pirmuosiuose iš pateiktųjų užrašytuose variantuose piemenėlis išpučia sau uogelę-mergelę, bet ją, nutraukdamas ranką, nužudo vilkas (arba ragana), ir piemenėlis iš sielvarto pasikaria. Pasaką užrašiusi Margarita Vymerytė užfiksavo ir pateiktųjų komentarus: „Šita pasaka sakoma vaikams... Vaikams labai patinka, prašo pakartoti...“ Užklausta, kaip vaikai reaguoja į piemenėlio mirtį, sako: „Vaikai klausia, kodėl jis vilko neužmušė, kodėl neatpūtė mergelei rankelės, kad galėjo visą mergelę iš uogelės išpūsti...“ (LTR 2595/28). Vaikai be didelės įtampos priima žiaurias scenas pasakose, jeigu jos susijusios su blogio ir gėrio kova. Iš šio R. Sabaliauskienės komentaro matome, kad jei pasaka pasekama su bloga pabaiga, vaikams tai kliūva ir jie patys siūlo variantą su žiaurumo elementu, kuriame gėris nugalėtų. Taip pat verta paminėti, kad beveik visada pasakose, kalbant apie kankinimus, žalojimus ar žudymus, neminimas skausmas. Taip iš šių epizodų pašalinamas tikroviškumas (Röhrich 1991: 136). Todėl klausytojo santykis su šiais įtampą keliančiais elementais yra visai kitoks, nei būtų realiame gyvenime.

Minėta pasaka – be laimingos pabaigos. Įprasta manyti, kad pasakos, ypač stebuklinės, baigiasi laimingai, tačiau taip yra tikrai ne visada. L. Röhrichas tokio pobūdžio pasakas vadina „grasinančiomis / įspėjančiomis“ (angl. *warning tales*). Kaip atskirą grupę, kuriai būdingi žiaurumai, pasakas su blogomis pabaigomis išskiria ir B. Kerbelytė (Kerbelytė 2011: 179). Šiuo požiūriu įdomus „Raudonkepuraitės“ (ATU 333) atvejis. Įprasta manyti, kad ši pasaka baigiasi gerai – medžiotojai išgelbsti Raudonkepuraitę ir jos senelę, tačiau iš prancūziškų šios pasakos variantų aiškėja kitoks vaizdas. Viena iš variantų vilkas nesuryja senelės visos, o kai kurias jos kūno dalis paslepia spintelėje, o kraują dubenyje pastato ant stalo. Kai ateina Raudonkepuraitė, vilkas jai pasiūlo paragauti kūno ir kraujo, o tada Raudonkepuraitę praryja. Kituose šios pasakos variantuose Raudonkepuraitė verčiama suplakti senelės kraują į sviestą, o jos dantis suvalgyti kaip pupelės arba ryžius. Senelės kaulai saugomi kaip malkos krosniai (Röhrich 1991: 113–114; 2008: 205). Pasakoje vaizduojami ypač kraupūs kanibalizmo motyvai. Manoma, kad variantai su šiais motyvais yra tikroji „Raudonkepuraitės“ versija, nes net trys ketvirtadaliai prancūziškų versijų yra tokios pasakos. Maža to, panašios detalės aptinkamos ir italų bei tiroliečių (Austrija) versijose (ten pat: 114). Tikėtina, kad pasakos pabaigą savo rinkinyje XVII a. pakeitė Charles Perrault, ir pakeistas variantas atkeliavo iki Vokietijos. Kad šiam tekstui būdinga nelaiminga pabaiga ir kad tik kelios versijos, tarp kurių yra ir Grimmų versija, vaizduoja laimingą pabaigą, pažymi ir vaikų literatūros bei folkloro tyrėja M. Tatar (Tatar 1993: 8). Ką rodo tokie žiaurūs pasakos motyvai ir jos bloga pabaiga? Anot L. Röhricho, gali būti, kad ši istorija seniau būdavo pasakojama vaikams kaip įspėjimas, siekiant apsaugoti nuo miške jų tykančių laukinių žvėrių ir piktavalių žmonių. Tyrėjas kelia hipotezę, kad pasakos personažas vilkas atsirado vietoj prieš tai buvusio vilkolakio, kuris, buvo tikima, žudo ir ėda vaikus (Röhrich 1991: 114). Ši prielaida atskleidžia įdomią pasakos evoliuciją, manoma, kad panašaus pobūdžio pasakų ištakos glūdi vaikų gąsdinimuose, kurie įsišakniję tradiciniuose tikėjimuose. Taip pat šis tyrėjas, kalbėdamas apie kitas pasakas su nelaimingomis pabaigomis, pastebi, kad jos gali būti artimos sakmėms, kuriose įvykiai gana dažnai pasibaigia blogai (ten pat: 47). Be to, tokiose pasakose ypač išryškėja didaktiniai elementai, nesvetimi ir kitiems tradiciniams naratyvams.

Tradicinėje lietuvių kultūroje taip pat aptinkame pasakų su nelaimingomis pabaigomis. Vienas iš atvejų – Lietuvoje gerai žinoma pasaka „Eglė žalčių karalienė“ (ATU 425M). Didžioji dalis šios pasakos variantų baigiasi nelaimingai. Be to, juose yra nemažai žiaurumo ir smurto. Būtent šią pasaką folkloristas L. Sauka pasirinko žiaurumą švelninimo tendencijoms atskleisti. Anot jo, tragiška šios pasakos pabaiga, nepaklūstanti stebuklinių

pasakų kanonams, klausytojams sukelia baimę, skausmą ir sukrečiančius išgyvenimus, todėl tokios labai emociškai paveikios teksto vietos yra švelninamos (Sauka 2007: 45–46). Neatmestina, kad buvo švelninamos ir kitos lietuvių pasakos bei jų žiaurūs elementai. Žiaurių elementų švelninimas yra senas reiškiny, žinomas jau nuo XIX a., kuomet Wilhelmas Grimmas rengdamas spaudai pasakų rinkinį keitė tekstus, siekdamas juos labiau pritaikyti vaikams. Nepaisant to, brolių Grimmų sudaryti rinkiniai *Vaikų ir namų pasakos* (vok. *Kinder und Hausmärchen*) vėliau ne kartą yra susilaukę kritikos dėl juose vaizduojamų baisių ir smurtinių scenų. Žiaurius pasakų elementus broliai vis dėlto stengėsi išlaikyti, teisindamiesi tuo, kad jie nori kuo tiksliau perteikti užrašytus tekstus ir kad šie elementai yra svarbi tautosakos dalis (Röhrich 1991: 111–112). Be to, anot kai kurių tyrėjų, vėlesniuose savo pasakų leidimuose broliai Grimmai vieną kitą vaikams skirtą kūrinį netgi žiaurino. Pavyzdžiui, pirmajame rinkinio leidime pasaka apie Pelenę (ATU 510A) baigiasi vestuvėmis, o antrajame ji papildoma pasakojimu, kuriame Pelenės pamotei ir podukrai atskridę balandžiai išlesa akis. Panašiai antrajame leidime žiauriais elementais papildomos ir kai kurios kitos pasakos (ATU 410, 500, 563) (Tatar 1987: 5–6). Broliai Grimmai buvo užrašę itin šurpią stebuklinę pasaką „Karalaitė karste“ (ATU 307), bet į savo pirmąjį rinkinį jos nebuvo įtraukę. Tačiau pasaka publikuota 1917 m. papildytame rinkinyje (Šlekonytė 2016a: 607). Tad ir čia galima pastebėti procesą, kuomet ne visada vengiama apsaugoti vaikus nuo „žalingojo“ pasakų poveikio.

Nors pasakų žiaurių elementų švelninimo procesas susijęs su sakytinės tradicijos perėjimu prie spausdintų tekstų, neabejotina, kad kai kurie pasakotojai taip pat pasitelkdavo šį metodą pritaikydami pasakas vaikams. Kaip teigia L. Sauka, apie poreikį švelninti kurias nors pasakų vietas galime sužinoti iš medžiagos, liudijančios apie pasakų atlikimą ir klausytojų reakcijas (Sauka 2007: 45). Panašiai, nagrinėdama sakytinę pasakų tradiciją, teigia ir J. Sadauskienė: „Priklausomai nuo auditorijos amžiaus ir jautrumo šurkštieji epizodai galėjo būti praleidžiami arba sušvelninami“ (Sadauskienė 2018: 79).

Kartais gali atrodyti, kad pasakose vaizduojamas žiaurumas yra pernelyg intensyvus ir beprasmis, kaip toliau pateikiamame pavyzdyje. Štai ištrauka iš pasakos apie mergaitę, kurią pamotė išvarė į mišką, ir ji miške pabėgo nuo lokio, tačiau lokys sudraskė pamotės dukrą:

Nuėjęs diedas rado tuos kaulus, susidėjo kašelaitėn, nusinešė namo.

Tai kalaitė: (dainuojama)

– Čiau rau rau, čiau rau rau,

Parsineša bobos duktės

Tik kauliukus kašelaitėj.
Čiau rau rau, čiau rau rau.
Boba užpykus kalytei kojelę ir išmušė:
– Sakyk „Diedo duktės“.
O kalytė vis loja:
– Čiau rau rau ir t. t.
Paskui boba išmušė ir kitą kalytės kojytę (LTR 2607/236).

Po pasakos tekstu yra pateikėjo pastaba, patvirtinanti, kad žiaurumai šioje pasakoje buvo palikti sąmoningai ir yra kelis kartus kartojami, jog vaikai juos išidėmėtų: „Pasakojant vaikams kartojama, kol išmuša visas kojytes ir pagaliaus užmuša pačią kalaitę“ (LTR 2607/236). Kyla klausimas: kokia Gilesnė šių žiaurumų ir jų pasikartojimų paskirtis? Remiantis J. Sadauskienės pasiūlyta įvaizdinimo pasakose sąvoka, galima daryti prielaidą, kad nuoseklus žiaurumų pakartojimas iki pat kūrinio kulminacijos su kalaitės mirtimi yra viena iš įvaizdinimo formų. Anot autorės, „<...> įvaizdinimas, detalizavimas kuria meninį pasaulį, į kurį patenkama ne tapatinantis, bet išivaizduojant ir tarsi stebint iš šalies. Toks stebėjimas turi galią paskatinti tikrąją socialinę empatiją <...>“ (Sadauskienė 2012a: 288–289).

Vaikai į žiaurumus pasakose gali turėti visai kitokį požiūrį nei suaugusieji arba žiaurumai naratyve neatbaido nuo noro klausytis ir nebūtinai pasaka turi baigtis gerai, jog būtų mėgstama. Šią mintį patvirtina pateikėja Liudvika Kuckienė iš Girių kaimo, teigdama, kad jos anūkės labai mėgsta pasaką „Pupelė“, kurioje boba kopdama į dangų nulūžus pupai nukrenta, jos kaulai išsibarsto ir dar dabar juos matome blizgančius ant sniego (LTR 4157/126).

3.3. Vaikų baimės patirtis klausantis pasakojimų

Aptarus pasakose pasirodančius baugulį keliančius žiaurumo ir smurto elementus, pats laikas panagrinėti, kaip klausydamiesi sakmių ir pasakų vaikai patirdavo baimę. Anot N. Vėliaus, visų tradicinius siužetus turinčių sakmių (būtų galima pridurti – ir pasakų) paskirtis – teikti estetinį pasitenkinimą (Vėlius 1977: 28). Kalbant apie vaikų baimės patirtis klausantis pasakojimų, išryškėja du svarbūs du dalykai, susiję su naratyvų estetinė paskirtimi: kad baimė būdavo išgyvenama ir kad šie išgyvenimai savotiškai traukė vaikus. Nors tokia informacija itin reta archyvinėje ir spausdintoje tiriamojoje medžiagoje, vis dėlto yra užfiksuoti keli pastebėjimai, kad vaikams vakarais klausytis pasakų buvo tikrai baisu. J. Meškys (g. 1896 m.) iš Miciūnų kaimo (Gervėčių apyl.) prisimena, kad vaikystėje, kai prisiklausydavo senelio Juozapo Meškio sekamų pasakų, *d r e b ė d a v o s u k i t a i s v a i k a i s* (LTR 4152: 9). Pateikėjas (g. 1915 m.) iš Klišabalės kaimo (Kernavės apyl.),

į kurio tėvo trobą ūkininkai susirinkdavo kortuoti, o vėliau pasakoti istorijų, panašiai perteikia savo išpūdžius klausantis suaugusiųjų: „B ū d a v o , n e t b a i s u p a s i d a r o , p r i s i k l a u s i u s t ū v i s o k i ū p a s a k ū , <...> b i j o m i r į t a m s ą k u r n o r s į e i t i , k a d k a s n e n u t v e r t ū . O i r t ū p a s a k o t ū bū d a v o g a r s i ū“ [išskirta autorės – V. D. M.] (VėlMP: 361–362). Dar viena pateikėja Ona Gedminienė (g. 1902 m., Jurbarko r.) prisimena, koks stiprus buvo išpūdis vaikystėje, klausantis tėvo pasakų: „K a i b a u g i a i p a s a k o d a v o , t a i b i j o d a v o m p e r a s l ą p e r e i t , k o j a s a n t s u o l o s u s i k e l d a v o m – m a m a n e š d a v o į l o v ą“ [išskirta autorės – V. D. M.] (LTR 3858/1: 2). Etnolingvistė B. Jasiūnaitė atsimena, kaip vaikystėje klausydavosi senelės pasakojimų: „Gana ryškus daugelio senelės istorijų bruožas – jų kraupumas bei paslaptiškumas. M u m s m a ž i e m s v i s a d a v i r p ė j o k e n k l ė s , b e s i k l a u s a n t ‘ M ė l y n a n o s i o ’“ [išskirta autorės – V. D. M.]. „Velniais, kaukais ir baidymais senelė nelabai tikėjo, bet noriai apie juos pasakojo” (LTR 6511/664). Tautosakos rinkėja E. Glemžaitė-Dulaitienė taip pat pabrėžia, kad baugių pasakojimų klausytis būdavo įdomu ir tikrai baisu:

O kas paklaustų, ką aš gražiausio atsimenu apie tėvelius, pasakyčiau – Kupiškio turgų ketvirtadieniais. Tada vakare tėvelius aplankydavo Svydenių, Paketurių ar <...> kitų kaimų bičiuliai ir iki vidurnakties pasakodavo: kaip velniai žmogų vedžioja, kaip aitvaras pinigų neša, apie raganas ir daug kitų baisių dalykų, kad klausant užmirdavo dūšia... (LTR 2993) [išskirta autorės – V. D. M.] (Vėlius 1977: 27).

Baimės jausmas, kuris atsiranda klausantis pasakojimų, labai susijęs su klausytojo santykiu su realybe, tikėjimu arba netikėjimu pasakojimo tikrumu. Mažesni vaikai labiau tiki tuo, ką pasakoja suaugusieji, todėl ir jų baimė, patiriama per naratyvą, yra intensyvesnė. Tą iliustruoja jau minėto J. Meškio vaikystės prisiminimai, iškilę papasakojus iš vaikystės žinomą mitologinę sakmę „Veršiukas iš papečės“: „Saniai pasakojo, da kap buvau mažas girdėjau. Sakė, kad praudo itei buvo. K a i p m a ž i b u v o m , t i k ė j o m , k a p g i . K a p p r i p r o v i j a l a u k a n b i j o m i š e i t i e“ [išskirta autorės – V. D. M.] (LTR 4152/1).

Tai, kad vaikai mėgsta klausytis baisių pasakojimų, iliustruoja vieno šiuolaikinės vaikų tautosakos žanro – šiurpių išplitimas ir patrauklumas (Anglickienė 2013: 147, 151–152). Potraukį baugintis dar ženkliau atskleidžia šiuolaikinės maginės vaikų praktikos, kuomet vaikai, siekdami išgyventi baimę, kviečia įvairias dvaseles (Kulakauskienė 2008: 145; 2013: 218).

Tačiau ir XIX a. pabaigoje ar XX a. pirmojoje pusėje ši baimės trauka vaikams nebuvo svetima. Ir tai susiję su estetiniu baimės patyrimu per pasakojimą, kuris nėra išgyvenamas kaip tikra grėsmė, o gali turėti savito žavesio ir traukos. Tuo jis primena numinozines patirtis. Anot rusų folkloristės Mainos Čerednikovos, estetinis folkloro turinys vaikams padeda išgyventi emocijas, atsirandančias su pirminėmis emocinėmis patirtimis (Чередникова 2002: 81). Estetinis baimės išgyvenimas būdingas išplėtotą naratyvinę struktūrą turintiems tautosakos tekstams:

Baimė, patiriama besiklausant mitologinių sakmių, yra susijusi su estetiniu pasigėrėjimu ir skiriasi nuo tikros baimės, kurią sukelia, pavyzdžiui, sutiktas vilkas, plėšikas. Nė vienas žmogus nenori, kad pasikartotų tikra baimė, tačiau nori klausytis baisios saktmės (Vėlius 1977: 27).

Minėta trauka matoma XIX a. pabaigoje Ukmergės apskrityje gimusio lietuvių menininko Kazio Šimonio vaikystės atsiminimuose: „Visad buvau labai jautrusis nervingas vaikas, mėgau klausytis vakarais pasakų, ypač apie laumes, raganas ir baisius slibinus“ (ŠGN: 15). Kad pasakos tikrai atliko estetinę baimės išgyvenimo funkciją ir tai viliojo vaikus, liudija pateikėjos Liudvikos Kuckienės (g. 1907 m.) iš Girių kaimo atsiminimai: „Pasakų dažniausiai klausydavosi žiemą ant pečiaus. Apie kiškelį, apie vilkelį, daugiausia p a t i k d a v o , k u r s t r o š n a t i k o k i a“ [išskirta autorės – V. D. M.] (LTR 1457: 203). Pateikėja Marija Kuckienė (g. 1910 m.), iš to paties Girių kaimo pasekusi pasaką „Kap žmogus ėjo vargo ieškoti“, pastebi, kad pasakos su raganomis itin traukia vaikus: „I tų vaikam provijau. Viską supranta anys, ale jiems g e r i a u s i a i p a t i n k a k o k i a r a g a n a“ [išskirta autorės – V. D. M.] (LTR 4158/4). Šalia šio paskutinio pavyzdžio verta prisiminti ir tai, kad vaikai be didelės įtampos priima žiaurias pasakų scenas, jei jos atspindi blogio ir gėrio kovą (LTR 2595/28).

Vis dėlto reikėtų nepamiršti, kad vaikai ne patys rinkdavosi, ką išgirs klausydamiesi pasakojimų. Kaip istorija bus papasakota, kurie smurto ar žiaurumo elementai joje pasireikš, kurios pasakojimo vietos bus perteiktos išsamiau, priklausė nuo suaugusiųjų. Todėl galima daryti prielaidą, kad patirta baimė klausantis pasakų ir sakmių galėjo veikti ir neigiamai, o tai veikiausiai priklausė nuo vaiko amžiaus, jo imlumo tekstui, individualaus jautrumo. Tą puikiai atskleidžia kai kurių pateikėjų atsiminimai. Elžbieta Druktienė (g. 1901 m.), kilusi iš Daujočių k. Kelmės r., prisimena kaip gindavosi nuo per daug intensyvių išgyvenimų: „Pasakų baugių pripasakodavo, aš net ausis užsikisdavau“ (AIVD I: 351). Iškalbingas ir pasakas tautosakos rinkėjams sekusios pateikėjos Pranciškos Pamapraitės-Sruogienės (g. 1899 m.) iš Žiurų

k. Žagarės apyl. pavyzdys: „Bjaurių pasakų nesakydavau: vaikai bija. I aš bijodavau, vis prašydavau savo senuko, kad nesakytų“ (LTR 4845/85). Šios pateikėjos tautosaką užrašinęjusios studentės pastebi, kad senutė yra itin jautri ir nepaprastai nuoširdi asmenybė. Iš pateikto pavyzdžio matome, kad jau vaikystėje bauginantys naratyvai šiai moteriai buvo nepriimtini, todėl būdama suaugusi ir pati sekdamas pasakas vaikams ji jų vengia ir vadina *bjauriomis pasakomis*. Taip pat vertėtų paminėti asmenybės tipų folklore tyrimus, kuriais remdamasi L. Dégh teigia, kad panašaus tipo asmenybės mėgsta klausytis panašių pasakų tipų (Dégh 1995: 209, 212). Remiantis tuo, galima daryti prielaidą, kad vaikų asmenybės tipas gali lemti jų potraukį bauginantiems tautosakos tekstams arba atvirkščiai. Be to, akivaizdu, kad aptartuose Pamaparaitės-Sruogienės vaikystės prisiminimuose svarbi yra komunikacija tarp pasakotojo ir klausytojų. Būtent komunikacijos pagalba eliminuojamas galimas neigiamas bauginimų poveikis vaikams.

Ir potraukis baugintis, ir galimi neigiami baimės išgyvenimų padariniai priklauso nuo vaiko amžiaus. Tą rodo folkloristų, tyrusių šiuolaikinę su baime susijusią vaikų tautosaką darbai. Pavyzdžiui, kad amžius turi svarbią reikšmę potraukiui bijoti, rodo tai, jog dvaseles kviesti ir vieni kitiems sekti šurpes vaikai pradeda tik apie šeštuosius gyvenimo metus (Anglickienė 2013: 147; Kulakauskienė 2013: 222). Iki tol vaikai vos išgirdę pokalbio temą arba iš tokių veiklų pasitraukia, arba jas išgyvena labai sunkiai (Anglickienė 2013: 147). Po panašių patirčių likę baimė ir bejėgiškumas paveikia ne vieno psichiką, nes vaikai susikūrę baimės atmosferą kartais nežino, kaip iš jos ištrūkti (Kulakauskienė 2013: 218). Vis dėlto, sekdami šurpes ir kviesdamiesi dvaseles, vaikai būna tarp kitų vaikų ir slepiasi nuo suaugusiųjų, o tradicinėje kaimo kultūroje, kai būdavo sekamos pasakos ir sakmės, vaiką su jo baimėmis dažniausiai lydėdavo patyręs ir saugumo jausmą suteikiantis suaugusysis.

3.4. Vaikų mitinių baimių ir folkloro praktikų sąveika

Viena iš folkloro praktikų teorijos savybių – pabrėžti psichologines perspektyvas ir nagrinėti jų poveikį (Bronner 2019: XIII). Šiame skyriuje pristatoma, kokią įtaką folkloro praktikos turi vaikų mitinėms baimėms. Pirmasis poskyris skirtas aptarti, kokios folkloro praktikos gali būti pasitelkiamos baimei įveikti. Antrajame nagrinėjama, kokią reikšmę vaikams turi per konkrečias folkloro praktikas – mitologinių sakmių ir pasakų sekimą, išgyvenama baimė.

3.4.1. Folkloro praktikos kaip baimės įveikimo priemonė

Viena iš folkloro paskirčių yra psichologinė. Jis gali būti naudojamas ne tik emocijoms išreikšti, bet ir joms suvaldyti, reguliuoti (Sadauskienė 2014: 45). Šiam reiškiniui atskleisti svarbios yra folkloro pasitelkimo aplinkybės tam tikrose situacijose. Anot Donato Saukos: „Nesusiedami kūrinio su konkrečiu laiku ir vieta, neieškodami joje gyvo žmogaus jausmų, išgyvenimo pėdsakų, pašalintume pačią psichologinę terpę, be kurios apskritai tautosakos gyvavimas kolektyve, liaudyje atrodys perdėm efemeriškas.“ (Sauka D. 2007: 16). Bene daugiausiai tokią psichologinę terpę atskleidžiančios medžiagos galime rasti Danutės Krištopaitės sudarytame trijų dalių rinkinyje *Aš išdainavau visas daineles*, kuriame pateikiama daug informacijos apie dainuojamosios tautosakos atlikėjus ir dainų atlikimo aplinkybes (AIVD I, II, III). Matyti, kad daina galėjo būti pasitelkiama emocijoms suvaldyti. Vienas iš tokių pavyzdžių yra pateikėjos Alenos Zaukienės (g. 1863 m.) iš Obelių apyl. užrašyti vaikystės atsiminimai:

Kadangi Alena buvo pati vyriausia, tai ją, dar tik einančią aštuntus metus išleido Vajeičių ulyčion žąsų ganyti. Nuvedė ją senelė, padėjo išvaryti žąsis su mažais žąsiukais į pievą pamiškėn. Diena buvo šilta, graži. Kai senelė jau norėjo eiti namo, Alena pradėjo verkti sakydama:

- Išlįs iš krūmų lapià, sučiups žūsiokų, tadu mani gaspadine muš...

Senelė ėmė raminti:

- Nebijok! Žiūrėk, kaip čia gražu, kaip čiulba paukšteliai. Dainuok ir tu, dainuok, tadu nei lapià, nei vilkas neis prie tavi, anys bijas žmogaus balsa.

Ir uždainavo senelė <...>.

Jai atrodė, kai tik ji nustos dainuoti, tuojau išlįs iš krūmų vilkas ar lapė. (AIVD I: 291–292).

Kitas pateikėjas – Juozas Averka (g. 1903 m.) iš Marcinkonių atsimenta, kaip dainuodamas bandydavo įveikti tamsos baimę:

Prisimenu rudens vakarus. Marcinkonių laukai toli nuo sodžiaus, bulves kasdavo iki sutemų, ir kol parvažiuodavo, mes lange sus sesute stovėdami dainuodavom (rėkdavome kiek galima garsiau) „Balandėlė“, „Bijūnėlė“ ir kitas. Namas tamsoj paskendęs, nemažai „strioko“ būdavo (AIVD I: 317).

Matome, kad daina palanki baimei įveikti, tačiau tą pačią funkciją gali atlikti ir pasakos klausymasis, kuris, beje, ir nesant baimės vaiką gali nuraminti:

Tik sekmadieniais motina rasdavo laiko man galvą iššukuoti. Galva per savaitę susiveldavo, mama pešdavo, aš rėkdavau. Be to, dar ieškodavo „gniuso“, nepaleisdavo greit. Kad bent kiek apsiramčiau, dainuodavo vaikiškas daineles: „Siūlina, dūlina lapela par tiltų“, „Aš azelis mee-pupu“, „Papjoviau gaidį, sudėjau dešrų“, „Kiaula bère pečių“ ir kitas. Sekdavo pasakas, ir jos beveik visos būdavo su dainomis: „Devyni broliai ir sesuo Alena“, „Aleksiukas ir Alenėla“, „Ožka su septyniais ažkeliokais ir kitas. ((Ptk. Alena Zaukienė (g. 1863 m.) AIVD I: 301).

Tautosaka yra susijusi su mitologija (Sauka D. 2007: 14), o tai ypač svarbu kalbant apie mitines vaikų baimes. Būtent mitologija atlieka emocijų stabilizavimo funkciją: „Savo pačių polinkio mitologizuoti (nors dabar ir nekuriame senovinių dievų) nepastebime, kita vertus, toks mūsų polinkis pateisinamas dvilype, protą ir jausmą apimančia, žmogaus prigimtimi: mitinė išmonė gražina emocijos pusiausvyrą.“ (ten pat). Tad vaikų baimių išgyvenimui yra svarbūs tautosakoje besireiškiantys mitiniai vaizdiniai. Vaikų psichiatrai, tyrę pradinių klasių mokinių baimes pateikia rekomendacijų, kaip įveikti baimę, ir sako, kad verta vaiko prašyti nupiešti savo baimę, taigi suteikti jai tam tikrą konkretų pavidalą (Lesinskienė [et al.] 2005: 188). Tautosaka taip pat gali atlikti panašią funkciją, neiškias vaikų baimes įvaizdindama mitinėmis būtybėmis. Taip pat teigiama, kad reikia vaikui „padėti išbijoti“ jo baimes (Lesinskienė [et al.] 2005: 188). Būtent tokią „baimių išbijojimo“ funkciją tradicinėje lietuvių kultūroje atlieka tautosaka su baugulį keliančiomis mitinėmis būtybėmis.

3.4.2. Per pasakojimą patiriamos baimės reikšmė

Kuo tradicinėje kultūroje buvo svarbi baimė, kurią vaikai patirdavo klausydamiesi pasakojimų? Kitaip tariant, kodėl ši patirtis būdavo sukeliama, provokuojama? Kokią funkciją ji atlikdavo? Švedų mokslininkai, tyrę baimės apraiškas senovės Romos tradiciniuose pasakojimuose išskiria penkias priežastis, dėl kurių vaikams sekamos baisios istorijos: 1) kad vaikai paklustų suaugusiems; 2) kad juos apsaugoti nuo įvairiausių pavojų; 3) kad juos palinksminti; 4) kad vaikus nuraminti; 5) kad vaikus užmigdyti (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 29). Kai kurios iš išvardytų penkių priežasčių gali būti glaudžiai susiję. Pavyzdžiui, tam, kad vaikai būtų apsaugoti nuo pavojingų vietų, jie turi paklusti suaugusiems. Arba, kad būtų užmigdyti, prieš tai turi būti nuraminami. Tad remiantis turima lietuviška medžiaga galima išskirti minėtas priežastis apjungiančias tris prielaidas, apibūdinančias, kokias funkcijas atliko baugūs pasakojimai vaikams: pirma, pasakos ir sakinės galėjo būti naudojamos kaip liaudies pedagogikos priemonė ir sektos dėl

didaktinių priešasčių; antra, jomis buvo stengiamasi įbauginti vaikus, siekiant intensyvaus emocinio poveikio; trečia, tie patys pasakojimai naudoti vaikų nerimui ir baimei sumažinti.

Pasakose ir sakmėse vaizduojami žiaurūs ir smurtiniai elementai galėdavo būti pasitelkiami kaip didaktinė priemonė. Atrodo, kad parenkant vaikams labiau tinkamus pasakojimus, dažniau būdavo apsisistojama ties tekstais, galinčiais ko nors pamokyti mažuosius klausytojus. Tokiais atvejais baimė galėdavo būti pasitelkiama kaip emocinis dirgiklis, padedantis sustiprinti didaktinį pasakojimo poveikį. Štai kaip pateikėjas Balys Iglevičius prisimena savo senelį:

Pasakomis, sakmėmis stengdavęsis vaikus pamokyti. Papasakojęs, kaip melagiui sunku tuo pačiu keliu grįžti, perspėdavęs vaikus: „Nemeluokit, ba ir jums bus, kaip tam melagiui.“ O po sakmių apie laumes pridurdavęs: „Panakčiui nesibastykit – laumės gali sučiupt ir sudraskyt“ (VėLEBI: 287).

Marija Mackevičienė (g. 1905 m.) pasekusi pasaką su mirties baimę keliančiu intarpu, pabrėžia jos didaktinę paskirtį:

Buvo dvi merginos ir berniokas. Jie žaidė. Ėmė berniokai atimti žiedų nog merginos. Ji paslėpė burnon, užspringo ir numirė. Gulėjo ilgą laiką. <...>

Kai vežė kavot, vežant atkratė žiedų, ir ji atgijo, ir ėmė ton skrynialan stuksėt: „Atidarykit, man dušna! Atidarykit, man dušna!“.

Pasakos pabaigoje M. Mackevičienė pažymi: „Dar mažai mama pasakojo. Gąsdino, kad nenuryčiau žiedo“ (LTR 4306/50). Tad pamokymai, vaikams perteikiami per naratyvą, gali būti patys įvairiausi, skirti ir tinkamam vaikų elgesiui formuoti, ir apsaugoti juos nuo galinčių iškilti grėsmių. Bauginančiais pasakojimais būdavo siekiama vaikus priversti paklusti tėvų reikalavimams (Tatar 1993: 7–8, 31). L. Röhrich pabrėžia, kad didaktiškumas yra viena iš pasakos savybių ir kokia nors forma dažnai pasireiškia naratyve, nes veikia vaikus kaip tam tikro elgesio medelis (Röhrich 1991: XXII).

Kita svarbi pasakojimų funkcija – vaikų bauginimas, siekiant intensyvaus emocinio poveikio, kuris gali būti naudojamas ir papildomiems tikslams. Folkloristė L. Dégh, aptardama vengrių moterų pasakojimo ypatumus, teigia, kad viena iš pasakų sekimo funkcijų yra sukelti emocijas arba gąsdinti vaikus, ir pabrėžia, kad sekant pasakas buvo svarbu vaikams sukelti baimę (Dégh 1995: 62–63). Taip pat šis emocijų skatinimas galėjo pasitarnauti ir kaip priemonė siekiant kitų tikslų – edukuoti vaikus ar, kaip teigia L. Dégh, juos socializuoti, mokyti tinkamo elgesio, ruošti būsimojo gyvenimo vaidmenims

(ten pat: 62). Psichologai pažymi, kad sakmėmis ir pasakomis gali būti vykdoma vaikų „mirties edukacija“:

Jos [liaudies sakmės ir pasakos] mirtį vaizduoja ne liguistai ar sentimentalai, o kaip neatsiejamą gyvenimo dalį. Jų personažai „kieti“, veiksmas žiaurus, bet gyvas. Mirtis pasakoje neišvengiamai ištinka bloguosius: raganas, slibinus, milžinus, įseseres ir pamotes. Tačiau pasakoje mirtis netraktuojama kaip ilga ir sunki bausmė. Mirtis pelnyta, greita, švari ir nesekianti (Navickas 2003: 48).

Nuo Telšių kilusios pateikėjos liudijimu, pasakų ir sakmių sekimo vakarai būdavo skirti papasakoti, sudominti, nuotaikingai vakarą praleisti arba bailesnius net įbauginti (Sauka 1983: 111). Švedų tyrėjai taip pat pabrėžia, kad pasakojimų vaikų auditorijai vienas pagrindinių tikslų – įbauginti mažuosius (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 33). Taigi, matome, kad bauginimas yra viena aktualesnių pasakų ir sakmių sekimo funkcijų. Kartais žiaurius pasakų elementus pasakotojai gali sąmoningai išryškinti, norėdami išgąsdinti ar bent jau stipriau paveikti auditoriją (Röhrich 1991: 127), ir būtent jais kelinama įtampa, klausantis herojaus nuotykių (ten pat: 117). Be to, žiaurumai ir smurtas kartais naudojami kaip naratyvinė priemonė konfliktinėms situacijoms kurti, jais siekiama paskatinti pasakojimo dinamiką (ten pat: 134). Tokia savaiminė įbauginimo funkcija yra pagrįsta, nes, jei vaikų baimės tam tikru raidos etapu slopinamos, jos vis tiek gali prasiveržti pačiais netikėčiausiais pavidalais. L. Röhrichas šio vaiko poreikio svarbai atskleisti pasitelkia šmaikštų pasakojimą, kurį cituoja ir kiti pasakų tyrėjai (Tatar 1987: XV): jauna pora, susilaukusi sūnaus, nusprendė daryti viską, kad apsaugotų jį nuo nerimo kompleksų, todėl visų aplinkinių pažįstamų buvo paprašyta nesekti vaikui pasakų. Vieną vakarą sūnus pradėjo verkti, sakydamas kad negali likti vienas savo kambaryje, nes po jo lova slepiasi kompleksas (Röhrich 1991: 141; 2008: 208). Tas pats autorius savo tekstuose ne kartą pabrėžia, kad jei vaikų baimės nebūtų įsmenintos pasakų personažuose, vaikai patys rastų būdų, kaip tas baimes išreikšti (Röhrich 1991: XXII).⁵⁹ Anot švedų folkloristų, pasakojimai susiję su baime gali transformuoti baimės patirtis (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 33). Kai kurie psichologai taip pat teigia, kad baimės išgyvenimas yra būtina raidos (ir

---

⁵⁹ Kad vaikai patys ieško būdų, kaip išgyventi savo baimes, rodo ir šiuolaikiniai, šioje disertacijos dalyje minėti, vaikų folkloro tyrimai apie baimę sukeliančius vaikų pasakojimus – šurpes bei magines praktikas – dvaselių kvietimus (Anglickienė 2009, 2013; Kulakauskienė 2008, 2013).

ne tik vaikų!) sąlyga (Riemann 2010: 22). Pavyzdžiui, analitinės psichologijos mokyklos atstovas Edwardas Edingeris blogio galias ir personažus mitologijoje tapatina su Savasties dalimi, kuri išreiškia žmogaus potraukį individuacijai, o pastaroji privalo prasiveržti pro psichologinę *status quo* būseną, tam, kad prasidėtų naujas raidos lygmuo (Edinger 1986: 80). Tad vaikų baimės išgyvenimas per susidūrimą su blogi įkūnijančiais personažais pasakose ir sakmėse skatina jų raidą.

Dar vienas vaikų bauginimo tikslas gali būti noras numaldyti neramius vaikus, juos užmigdyti ir padėti įveikti baimę. Švedų folkloristai pastebi, kad baugių pasakojimų vaikams viena iš pagrindinių funkcijų yra „soporifinė“, t. y. migdymo (angl. *soporific*) (Asplund Ingemark, Ingemark 2020: 25, 29, 33). Tą patvirtina pateikėjų atsiminimai: „Tai aš va anūkam proviju [seku pasakas – V. D. M.]; Kap tik kaprizijasi, tai aš jam...“ (LTR 4162/273); „Girdėjau, teip bobos vaikam“ [sekė pasakas – V. D. M.]; „Ot, kap migdė, kap kų, kad geriau ažmigť“ (LTR 4152/106). O kad pasaka vaikui gali būti baimės įveikimo priemonė, atskleidžia minėtos pateikėjos M. Kuckienės atsiminimai: „Kai mergaitė verkdamo ar bijodavo miegoti žiemos vakarais, tėvas pasiguldydavo pas save ir sekdamo pasakas. Ji gulėdamo už tėvo pečių ir klausydavo. Tada jau nieko nebebijodavo“ (Sauka 1983: 112; t. p. LTR 4158: 4). Iš tokių vaikystės atsiminimų galime pastebėti, kad tautosaka bendruomenėje veikia ne kaip savarankiškas, savaime egzistuojantis fenomenas – ji visada priklauso nuo pasakotojo. Maža to, kalbant apie vaikų baimės patirtį per naratyvą, akivaizdu, kad čia svarbų vaidmenį atlieka ir santykis su tam tikru šeimos nariu. Viena vertus, per pasakojimą suaugęs žmogus gali kurti santykį su vaiku, kita vertus, klausantis baisių pasakojimų baimė gali būti įveikiama, nes vaikas jaučiasi saugiai su pasakojančiu suaugusiuoju ir tam tikras pasitikėjimu paremtas emocinis ryšys yra susiformavęs jau anksčiau⁶⁰. Tad pasakojimai per emocinį ryšį vaikams padeda įveikti baimes. Pasakų ir mitologinių sakmių sekimas, kalbant psichologo A. H. Maslow terminais, padeda vaikui atkurti jį gąsdinančius vaizdinius ir jiems vis pasikartojant šie vaizdiniai yra „perdirbami“, „nukenksminami“, „prisijaukinami“. Tai yra baimės įveikimo

---

⁶⁰ Apie vaiko ir kitų šeimos narių ryšio svarbą pasakų sekimo procese, tik šiek tiek kitame kontekste, yra rašiusi ir J. Sadauskienė (Sadauskienė 2018: 76). Kad vaiko ryšys su pasakas sekančiu suaugusiuoju yra ypač svarbus, rodo Aldonos Radžiuvienės atsiminimai apie savo senelę, garsią tautosakos pateikėją – Kristiną Skrebutėnienę: „Mes nepasidalijome močiute, susipešdavome trys mergaitės, visos norim prisiglausti prie senelės, atsiremti ant jos kelių, padėti ant jų galvą ir klausytis, klausytis jos balso“ (AIVD I: 197).

metodai, padedantys vaikui susikurti gynybinius mechanizmus (Maslow 2006: 175). Kad viena iš pasakų atliekamų funkcijų – nugalėti baimę, pastebi ne vienas folkloristas (Kerbelytė 2011: 13; Röhrich 1991: XXII; Sadauskienė 2018: 74). Kadangi vaikų baimės dažnai būna padrikos ir sunkiai įvardijamos, jos gali būti įsmeininamos pasakojimo personaže ir tokiu būdu saugiai įveikiamos (Röhrich 1991: XXII).

Mitologinių sakmių ir pasakų sekimas yra dar viena tradicinėje lietuvių kultūroje gyvavusi folkloro praktika, kuria būdavo bauginami vaikai. Išplėto naratyvo tekstų pateikimas reikalauja atskiro tam skirto laiko, todėl buvo praktikuojamas rečiau negu vaikų gąsdinimai. Nepaisant to, mitologinių sakmių ir pasakų sekimas ne mažiau svarbus vaikų mitinių baimių tyrimui.

Vaikų mitinės baimės neatsiejamos nuo išplėto naratyvo tekstų kontekstinės medžiagos. Joje svarbūs sakmių ir pasakų žanriniai skirtumai bei sakmių ir pasakų sekimo aplinkybės: pasakotojo ir jo asmeninių savybių ypatumai, repertuaro kaita nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio, pasakojimo laikas ir vaikams skirtų pasakojimų repertuaro bei sekimo būdo pritaikymas. Vaikams įbauginti, priklausomai nuo jų amžiaus, dažniausiai būdavo sekamos mitologinės sakmės, pasakos apie gyvūnus ir stebuklinės pasakos su smurtiniais ir žiauriais elementais. Vaikų mitinėms baimėms svarbiausi yra du su žiaurumu ir smurtu naratyvuose susiję elementai – kanibalizmas ir žiaurios bausmės. Nors vaikus tokie žiaurumai galėjo dominti ir traukti, pastebima pasakojimų švelninimo tendencija. Tas ypač ryšku pasakų su nelaiminga pabaiga atvejuose. Kad vaikai tikrai išgyvendavo baimę klausydamiesi mitologinių sakmių ir pasakų ir šie išgyvenimai juos traukė, rodo pateikėjų vaikystės atsiminimai. Ši trauka baugintis susijusi su estetinė baimės patirtimi, kuri išgyvenama per išplėto siužeto naratyvus. Išnagrinęjus turimą medžiagą galima teigti, kad lietuvių tradicinėje kultūroje baugūs pasakojimai atliko tris funkcijas: pirma, pasakos ir sakmės galėjo būti naudojamos kaip liaudies pedagogikos priemonė ir sektos dėl didaktinių priežasčių; antra, jomis buvo stengiamasi įbauginti vaikus, siekiant intensyvaus emocinio poveikio; trečia, tie patys pasakojimai naudoti vaikų nerimui ir baimei sumažinti. Visos šios funkcijos yra reikšmingos vaiko psichosocialinei raidai.

IŠVADOS

1. Įvairūs, su emocijomis susiję aspektai persmelkia daugelį tradicinės pasaulėžiūros sričių. Vaikystės tyrimuose išryškėja, kad baimė pasitelkiama kaip socialinė-psichologinė, tam tikrą pasaulėvaizdį formuojanti priemonė. Iki šiol lietuvių folkloristikoje menkai tyrinėtos vaikų mitinės baimės yra viena iš tokių priemonių, atsiskleidžiančių per folkloro praktikas – gąsdinimus, mitologinių sakmių ir pasakų sekimą – kurios išnagrinėtos šioje disertacijoje. Su vaikų mitinėmis baimėmis susiję tautosakos, etnografijos ir įvairių papročių duomenys analizuoti pasitelkiant įvairių psichologijos mokyklų atstovų įžvalgas ir S. J. Bronnerio suformuluotą folkloro praktikos teoriją. Pastaroji pasirodė esanti ypač produktyvi nagrinėjant disertacijos tyrimo objektą, nes akcentuoja folkloro, skirto vaikams bauginti, kasdieniškumą, konteksto svarbą ir psichologinę reikšmę.

2. Tradicinėje lietuvių kultūroje „nežmogiškumas“ atsiskleidžia kaip istorinė-socialinė ir mitinė-socialinė kategorija, kuriai, be kitų „ne žmonių“, yra priskiriami ir vaikai. Būtent per šią „nežmogiškumo“ kategoriją atsiranda vaiko ryšys su kitais, mitiniam pasauliui priklausančiais „ne žmonėmis“. Dėl vaiko raidos ypatumų susiformuoja tam tikri mitiniai-socialiniai kompleksai, kuriems priklauso ir vaikas, ir mitinės būtybės, ir mitiškai reikšmingi gyvūnai ar bendruomenės užribių atstovai. Išryškėja dvilypis vaikų ir kitų „svetimojo“ pasaulio atstovų ryšys: viena vertus, vaikai dažnai su tais atstovais siejami ir iš dalies tapatinami, kita vertus, vaikai jais, kaip galinčiomis pakenkti būtybėmis, yra gąsdinami. Kuo vaikas mažesnis, tuo daugiau ryšių jis išlaiko su mitiniu pasauliu; jie ypač stiprūs iki pirmosios iniciacinės apeigos – krikšto. Mitinė-socialinė perspektyva vaikystę atskleidžia kaip tarpinę arba pereinamąją būseną tarp dviejų pasaulių: augdamas vaikas palaipsniui tolsta nuo mitinio pasaulio ir artėja prie žmogiškojo. Baimės išgyvenimą skatinančios folkloro praktikos gali būti traktuojamos kaip viena iš priemonių, atskiriančių vaiką nuo mitinio pasaulio.

3. Išanalizuoti kalbos, folkloro ir etnografijos duomenys rodo, kad mitologiniu požiūriu vaikai labiausiai siejami ir net tapatinami su varlėmis. Šis įsivaizdavimas susijęs su žmogaus kilmės iš vandens telkinio samprata (pvz., reikšmingi yra vaikams suaugusiųjų pateikiami paaiškinimai, esą juos „atnešęs gandra“). Vaikų augimas – savotiškas atitolimo nuo varlės būsenos procesas, prarandant „varliškūnės“ prigimties savybes. Tad vaiko gretinimas su varle lietuvių tradicinėje kultūroje suvokiamas kaip vaiko socialinės raidos pakopa.

4. Tradiciniai vaikų gąsdinimai buvo svarbi vaikų auklėjimo proceso dalis ir turėjo savo funkcijas. Tiesioginė gąsdinimų funkcija buvo didaktinė – suformuoti tinkamą vaiko socialinį elgesį. Antrinė, ne mažiau svarbi funkcija – pažintinė – formuoti vaikų praktinį pasaulėvaizdį ir mitinę pasaulėjautą. Tarp gąsdinimų ir vaiko psichofizinės raidos yra stiprus abipusis ryšys. Gąsdinimų turinys ir jų pateikimo forma keičiami vaikui augant, jie pritaikomi prie aplinkybių, vaiko fiziologinių galimybių. Kita vertus, gąsdinimai stimuliuoja vaikų psichofizinę raidą.

5. Tradicinėje lietuvių kultūroje paplitusius vaikų gąsdinimus sunku suskirstyti pagal vieną kriterijų. Disertacijoje pristatoma vaikų gąsdinimų tipologija pagal keturis skirtingus kriterijus: formą (kaip gąsdinimai vaikams yra pateikiami), gąsdinimo subjektą (kuo gąsdinama), erdvę (kaip gąsdinimus galima išdėstyti gyvenamojoje erdvėje) ir tikslą (ko gąsdinimu siekiama). Ši tipologija gąsdinimus atskleidžia kaip sudėtingą, įvairiaspektį kultūrinį reiškinį. Kiekvienoje grupėje gąsdinimai išsidėsto opozicijų principu (melodijos ir rimo buvimas – nebuvimas; sava – svetima; artima – tolima; kasdienis – apeiginis). Vieną ir tą patį gąsdinimą galima analizuoti pagal visus keturis kriterijus; į tą patį gąsdinimą pažvelgus iš skirtingų pozicijų, atsiskleidžia jam būdingos įvairios savybės, susijusios su gąsdinimų reikšme vaiko fizinei ir psichosocialinei raidai. Gąsdinimų kaip reiškinio sudėtingumą dar labiau atskleidžia įveiksmintas bauginimas, kuriame neapsiribojama vien tik verbaline raiška, o mitinės būtybės imituojamos akustiškai arba vizualiai.

6. Tradiciniai vaikų gąsdinimai gyvavo kaip kasdienė folkloro praktika iki XX a. antrosios pusės. Nuo XX a. antrosios pusės, keičiantis tradicinei gyvensenai ir vaikų auklėjimui, kinta ir gąsdinimų pobūdis – jie rečiau vartojami, kinta subjektai, kuriais gąsdinami vaikai, jie tampa mažiau mitologizuoti arba mitologizuojami kitaip, o tai kartais gali daryti neigiamą poveikį vaikams – nykstant mitiniam krūviui gąsdinimuose, baimė vaiką gali pradėti veikti destruktiviai.

7. Mitologinių sakmių ir pasakų sekimas – dar viena tradicinėje lietuvių kultūroje gyvavusi folkloro praktika, kuria būdavo bauginami vaikai. Nagrinėjant ją išryškėja folklorinio konteksto svarba. Baimės išgyvenimas klausant išplėtotų naratyvų priklauso nuo įvairių dalykų: pasakojimo laiko, vietos aplinkybių, pasakotojų asmeninių savybių (repertuaro parinkimo, teksto kaitos ypatybių, vaidybinių elementų, balso intonacijų, gestų ir kt.), klausytojų auditorijos. Tradicinėje lietuvių kultūroje mitologinių sakmių ir

pasakų repertuaras buvo pritaikomas vaikams, atsižvelgiant į jų amžių, o įprastas jų sekimo laikas buvo ilgi ir tamsūs rudens ir žiemos vakarai.

8. Remiantis disertacijoje aptartais sakmių ir pasakų skirtumais, galima teigti, kad dėl savo žanrinių ypatybių ir santykio su tikrove, mitologinės saktmės kur kas intensyviau nei pasakos žadino vaikams mitines baimes. Kadangi jos sukelia nerimą ir nepateikia aiškių situacijų sprendimų gairių, mitologinės saktmės turėjo didesnę neigiamą psichologinį poveikį vaikams nei pasakos. Tuo tarpu pasakos vaikams padėdavo išgyventi baimes be didesnių neigiamų psichologinių pasekmių dėl savo išbaigtos naratyvinės struktūros ir pabaigoje pateikiamų situacijų sprendimų. Kita vertus, jei iš psichologinės perspektyvos į tautosakos tekstus žiūrėtume kaip į komunikacinę priemonę tarp vaiko ir suaugusiojo, ir mitologinės saktmės, ir pasakos lietuvių tradicinėje kultūroje sunkiai įvardijamas vaikų baimes ir nerimą perkeldavo į naratyvuose pateikiamus mitinių būtybių vaizdinius.

9. Smurtas ir žiaurumas yra įprasti mitologinių sakmių ir pasakų elementai, naudojami įtampai didinti ir baimės jausmui sukelti. Veiksmingiausi ir dažniausi tokio pobūdžio pasakų elementai yra kanibalizmas ir žiaurios baismės. Pastebėtina, kad pasakų siužetai ir kai kurios pasakų sekimo ypatybės ilgainiui kinta. Kalbant apie baimės išgyvenimus, smurtinius ir žiaurius elementus linkstama švelninti, o nelaiminga pasakų pabaiga gali būti pakeičiama laiminga. Toks tautosakos kūrinių švelninimas gali turėti neigiamų pasekmių, nes baugios naratyvo vietos yra svarbios vaikų raidai psichologiniu požiūriu. Pasakų ir mitologinių sakmių sekimas padeda vaikui atkurti jį gąsdinančius vaizdinius ir jiems vis pasikartojant šie vaizdiniai yra „perdirbami“, „nukenksminami“, „prisijaukinami“. Tai yra baimės įveikimo metodai, padedantys vaikui susikurti gynybinius mechanizmus.

10. Vaikų bauginimas pasakomis ir mitologinėmis saktmėmis tradicinėje lietuvių kultūroje turėjo tris paskirtis. Pirma, veikti kaip didaktinė liaudies pedagogikos priemonė. Būtent žiaurūs ir smurtiniai pasakojamojo folkloro žanrų elementai būdavo pasitelkiami vaikus pamokyti moralinių normų bei socialiai priimtino elgesio, o šių elementų sukelta baimė veikė kaip emocinis dirgiklis, padedantis sustiprinti didaktinį kūrinių poveikį. Antra, sekant pasakas bei saktmes ir įbauginant vaikus buvo siekiama išprovokuoti intensyvius emocinius išgyvenimus, kurie yra neatsiejami nuo visavertės vaiko raidos. Trečia, vaikų bauginimas mažindavo jų nerimą ir padėdavo įveikti baimę. Čia svarbu, kad vaikai, patirdami baimę, jaustųsi saugiai juos

supančioje aplinkoje, todėl ypač didelę svarbą turėjo vaikų pasitikėjimu paremtas emocinis ryšys su suaugusiais. Pastarąją pasakų su žiauriais ir smurtiniais elementais sekimo paskirtį – baimės įveikimą – patvirtina ir su pasakomis dirbusių psichologų bei folkloristų tyrimai.

11. Apibendrinant galima teigti, kad disertacijoje išnagrinėtos vaikų mitinės baimės lietuvių folkloro praktikose atsiskleidžia dviem aspektais: ugdomoju ir patirtiniu. Aptartos folkloro praktikos rodo, koku būdu ir kaip suaugusiųjų jos buvo pasitelkiamos kaip socialinė-psichologinė vaiko pasaulėvaizdį formuojanti priemonė. Tirtų folkloro praktikų kontekstinėje medžiagoje išsamiai atsiskleidžia, kaip vaikai išgyvendavo baimę. Vienas svarbiausių kriterijų, skiriančių paprastas baimes nuo mitinių, yra pastarųjų patrauklumas. Nepaisant nemalonumo, kurį sukelia baimės ir nerimo patirtys, mitinės baimės taip pat žadina vaikų smalsumą ir turi ypatingą trauką. Tai susiję su numinozine mitinių baimių patirtimi ir estetiniu baimės išgyvenimu, kuris patiriamas per išplėtooto naratyvo folkloro praktikas.

12. Tyrimo chronologiniai rėmai ir disertacijos apimtis lėmė, kad joje buvo nagrinėtos konkrečiam laikmečiui ir kaimo kultūrai būdingos lietuvių folkloro praktikos, susijusios su vaikų auginimu ir mitinėmis baimėmis. Nuo XX a. vidurio, besikeičiant gyvenimo būdui ir švietimo prieinamumui, kito ir folkloro praktikos. Nors disertacijoje aptarta vaikų gąsdinimų kaita iki XX a. pabaigos, ateityje išsamesnių tyrimų lauktų su išplėtooto naratyvo žanrais ir vaikų mitinių baimių patirtimis susijusios folkloro praktikos. Padėtų ir tai, kad tiriant šiuolaikines folkloro praktikas, būtų galima pasitelkti išsamesnę kontekstinę medžiagą, kurios stokojama XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės pasaulėžiūrą atspindinčiuose šaltiniuose.

ŠALTINIAI

1. AIVD – *Aš išdainavau visas daineles: Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, d. I, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1985.
2. APTŽ – *Anglų-lietuvių kalbų analitinės psichologijos terminų žodynelis: terminologijos darbas*, sud. Lina Jurėnienė, Vilnius, 2009, prieiga per internetą:
<http://www.lapa.lt/sites/default/files/failai/Analitines%20psichologijos%20terminu%20zodynelis.pdf>
3. ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction, part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales, part III: Appendices, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 284–286), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
4. BIJD – Jonas Balys. Javų dvasia ir derliaus papročiai, *Lietuvos žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1986, p. 217–235.
5. BIR IV – Jonas Balys. *Raštai*, t. 4, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
6. BIR V – Jonas Balys. *Raštai*, t. 5, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
7. BKT – *Biržų krašto tautosaka*, parengė Kostas Aleksynas, Vilnius: Vaga, 1982.
8. BrKNI – Bružas Konstantinas, *Apie tai kas neturi išnykti: XIX a. pabaigos – XX a. 8 dešimtmečio etnografinė Žemaitijos apylinkių medžiaga*, I knyga, Parengė ir sudarė Rimantas Balsys, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.
9. BsTB VII–XIII – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 7, 8, 11, 12, 13, parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka, Vilnius: Vaga, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2003.
10. ČUS – *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė Danutė Krištopaitė ir Norbertas Vėlius, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
11. DGKS – E. Dulaitienė-Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
12. FŽ – *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

13. GP – *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
14. GVAS – A. Gričius. „Vaikų auklėjimas senovėje“, *Gimtasai kraštas*, 1942, Nr. 30, p. 98–109.
15. IPS – *Islandų pasakos ir sakmės*, sudarė Aurelijus Vijūnas, Vilnius: Tyta Alba, 2015.
16. ISArD – Lituanistikos paveldo informacinė sistema *Aruodai*, prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt>.
17. KSVK – Alb[inas] Kriauza. Mūsų senovės valgiai ir valgymas Kupiškėnuose. *Gimtasai karštas*. Šiauliai, 1943, Nr. 31, p. 252–264.
18. KVAK – Alb[inas] Kriauza. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje, *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 203–235.
19. LD – *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*, paruošė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1979.
20. LII ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus rankraštynas.
21. LKP – *Levūnų kaimo papročiai*, sudarė Nijolė Marcinkevičienė, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.
22. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XIX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–1999, prieiga per internetą: www.lkz.lt.
23. LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. I: *Vaikų dainos*, parengė Pranė Jokimaitienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius: Vaga, 1980.
24. LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
25. LPPe – Lietuvių patarlės ir priežodžiai: elektroninis sąvadas, prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/patarles/>.
26. LRD – *Linėlius roviau, dainavau: Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Bronė Stundžienė [ir kt.], Vilnius: Vaga, 1990.
27. LRPS – *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*, parengė Bronislava Kербelytė, Vilnius: Vaga, 1981.
28. LSP – *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*, sudarė Rasa Kašėtienė ir Lilija Kudirkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
29. LTA – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus Tikėjimų kartoteka.
30. LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
31. LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.

32. LTs V – *Lietuvių tautosaka: smulkioji tautosaka*, V tomas, sudarė Kazys Grigas, Vilnius: Mintis, 1968.
33. LU – *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, sudarė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
34. LuAMŽ – Lukminienė Regina. „Artimoji aplinka ir mirties ženklai, vėlės“, in: „*Žmogus ir gyvenamoji aplinka“*: konferencijos medžiaga, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2007, p. 92–100
35. MarcP – Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
36. MPM – Antanas Mažiulis. Pasakiškasis „maumas“, *Gimtasai kraštas*, 1936, Nr. 2–4, p. 521–522.
37. MS – *Maniutės sąsiuviniai*, sudarė Saulė Matulevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
38. SŠE – Streikutė D., Šimkutė V. Apie elgetas. *Kurtuva*, Šiauliai, 1998, nr. 4, p. 69–71.
39. STLK – Sauka Leonardas. *Tikra ir netikra liaudies kūryba*, Vilnius: Mokslas, 1983.
40. StMA – Staugaitis Justinas. *Mano atsiminimai*, Vilnius: Katalikų akademija, 1995.
41. ŠGN – Šimonis Kazys. *Gyvenimo nuotrupos. Atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
42. ŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė, redagavo Kostas Aleksynas, Vilnius: Vaga, 1974.
43. VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūros studijų katedros rankraštynas.
44. VėLEBI – Vėlius Norbertas. „Etiudas apie Šaukšteliškių pasakorių Balį Ilgevičių“, in: *Dubingiai*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 285–296.
45. VėLMP – Vėlius Norbertas. „Modernus pasakotojas“, *Kernavė*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 361–371.
46. Vk – Vaikų dainų skyrius Lietuvos liaudies dainų kataloge.
47. ZPLŽ – Zigmąs Zinkevičius. *Prie lituanistikos židinio*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
48. ЖС – Петкевич, Г., „Материалы по народной медицине литовцев“, *Живая старина*, 1911, № 3–4, с. 167–218.
49. ЭСРЯ – Фасмер Макс 1986. *Этимологический словарь Русского языка*, II (Е – Муж), Москва: Прогресс.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aleksynas Kostas 1985. „Pasakotojai ir jų pasakos“, in: *Stebuklingas žodis: lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas: Šviesa, p. 3–9.
2. Anglickienė Laima 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius: Versus aureus.
3. Anglickienė Laima 2008. „Atiduok širdį: šiurpės ir jų parodijos“, *Tautosakos darbai*, t. XXXVI, p. 235–253.
4. Anglickienė Laima 2009. „Šiurpės ir jų parodijos“, *Tautosakos darbai*, t. XXXVIII, p. 15–29.
5. Anglickienė Laima 2013. „Šiurpės“, in: *Šiuolaikinis moksleivių folkloras*, Vilnius: Gimtasis žodis, p. 145–185.
6. Asplund Ingemark Camilla, Ingemark Dominic 2020. *Representations of Fear: Verbalising Emotion in Ancient Roman Folk Narrative*, (*FF Communications*, No. 320), Helsinki: Academia Scientarium Fennica.
7. Astramskaitė (Vaitkevičienė) Daiva 1993. „Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje“, *Baltos lankos*, Nr. 3, p. 112–151.
8. Balys Jonas 1943. „Krikštynos mūsų kaime“, *Naujoji Lietuva*, Nr. 91, p. 2.
9. Balys Jonas 1986. „Javų dvasia ir derliaus papročiai“, in: *Lietuvos žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Silver Spring: Lietuvos tautosakos leidykla, p. 217–235.
10. Balsys Rimantas 2006. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
11. Belmont Nicole 1998. “Les croquemitaines, une mythologie de l'enfance?”, in: *Le Monde alpin et rhodanien. Revue régionale d'ethnologie*, Nr. 2-4/1998, *Les croquemitaines. Faire peur et éduquer*, p. 7–19.
12. Beresnevičius Gintaras 1997. *Religijotyros įvadas*, Vilnius: Aidai.
13. Beresnevičius Gintaras 1998. „Baubas, maumas ir babaušis“, *Šiaurės Atėnai*, Nr. 23 (417), p. 4.
14. Beresnevičius Gintaras 2001. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius: Aidai.
15. Beresnevičius Gintaras 2004. *Lietuvių religija ir mitologija: sisteminė studija*, Vilnius: Tyto alba.
16. Bettelheim Bruno 2017. *Kodėl mums reikia stebuklo: Pasakų reikšmė ir svarba*, Vilnius: Tyto alba.
17. Briggs Charles L. 1985a. “The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish”, *American Anthropologist*, vol. 87, No. 4, p. 793–810.

18. Briggs Charles L. 1985b. "Treasure Tales and Pedagogical Discourse in Mexicano New Mexico", *The Journal of American Folklore*, Vol. 98, No. 389, p. 287–314.
19. Bronner Simon J. 2019. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi.
20. Brunvand Jan Harold 2001. *Encyclopedia of Urban Legends*, New York: W. W. Norton & Company.
21. Buftenė Giedrė 2003. „Bačkoj augintas, pro špunta penėtas: meninio vaizdo raiškos įvairovė“, *Tautosakos darbai*, t. XIX (XXVI), p. 95–106.
22. Būgienė Lina 2005. „Sakmių tradicija ir individualus pasakotojo repertuaras“, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), p. 58–66.
23. Dégh Linda 1969. *Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, translated by Emily M. Schossberger, Bloomington–London: Indiana University Press.
24. Dégh Linda 1995. *Narratives in Society: a Performer-Centered Study of Narration*, (*FF Communications*, No. 255), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
25. Descola Philippe 1996. „Constructing Natures: Symbolic Ecology and Social Parctice“, in: *Nature and Society: Anthropological Perspectives*, ed. Philippe Descola and Gísli Pálsson, London: Routledge, p. 82–102.
26. Dulaitienė-Glemžaitė Elvyra 1958. *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
27. Dundes Alan 1980. "Projection in Folklore: A Plea for Psychoanalytic Semiotics", in: *Interpreting Folklore*, Bloomington: Indiana University Press, p. 33–61.
28. Dundulienė Pranė 2005. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
29. Džekčioriūtė Vita 2013. „Elgeta XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvoje. II dalis. Švenčių papročiai“, *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (153), p. 44–53.
30. Džekčioriūtė Vita 2014. „Kai kurie mitiniai varlės įprasminimo aspektai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“, *Tautosakos darbai*, t. XLVIII, p. 71–88.
31. *Encountering Fear*, 2020, ed. Badurina Natka... [et al.], Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
32. Edinger Edward F. 1986. *Ego and archetype: individuation and the religious function of the psyche*, Harmondsworth: Penguin Books.
33. Ekman Paul 1999. "Basic Emotions", in: *Handbook of Cognition and Emotion*, ed. Tim Dalgleish and Mick Power, Chichester: John Wiley & Sons, p. 45–60.

34. Erikson Erik H. 2004. *Vaikystė ir visuomenė*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
35. Eubanks Charlotte 2008. „Japanese Tales“, in: *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales*, Vol. 1–3, ed. Donald Haase, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, p. 513–518.
36. Faber Adela, Mazlish Elaine 2010. *Kaip kalbėti su vaikais, kad jie klausytų ir kaip klausyti, kad vaikai kalbėtų*, Vilnius: Vaga.
37. Fraenkel Ernst 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch, I*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
38. von Franz Marie-Louise 1985. *Reflections of the Soul: Projection and Re-collection in Jungian Psychology*, La Salle, London: Open Court.
39. von Franz Marie-Louise 1995. *Shadow and evil in fairy tales*, Boston and London: Shambala, 1995.
40. von Franz Marie-Louise 1996. *Interpretation of Fairy Tales*, Boston & London: Shambala.
41. von Franz Marie-Louise 1997. *Archetypal Patterns in Fairy Tales*, Toronto: Inner city Books.
42. Granbom-Herranen Liisa 2009. “Proverbs from Childhood”, *Proverbium*, Vol. 26, p. 151–170.
43. Granbom-Herranen Liisa 2010. “Women’s Place in Finnish Proverbs from Childhood”, *Folklore*, Vol. 46, p. 95–110, prieiga per internetą: <http://www.folklore.ee/folklore/vol46/granbom.pdf>, [žiūrėta 2016 03 28].
44. Greimas Algirdas Julius 2005. „Apie dievus ir žmones“, in: *Lietuvių mitologijos studijos*, sud. Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, p. 20–346.
45. Grigas Kazys 1976. *Lietuvių patarlės: lyginamasis tyrinėjimas*, Vilnius: Vaga.
46. Grove M. Annette, Lancy David F. 2015. “Cultural Views of Life Phases”, in: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, ed. James D. Wright, 2nd edition, Vol. 5, Oxford: Elsevier, p. 507 – 515.
47. Gudaitė Gražina 2001. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*, Vilnius: Tyto alba.
48. Gudaitė Gražina 2002. *Įvadas į analitinę psichologiją*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
49. Gudavičius Aloyzas 2007. „Žalia spalva lietuvių kalboje“, *Filologija*, Nr. 12, p. 35–43.

50. Gudonis Vytautas, Bukšnytė Loreta ir kt. 2007. „Vaikų baimės jų pačių ir jų tėvų vertinimu“, *Ugdymo psichologija*, Nr. 18, p. 7–15.
51. Haase Donald 2002. „Psychology and Fairy Tales“, in: *The Oxford Companion to Fairy Tales*, ed. Jack Zipes, New York: Oxford University Press, p. 404–408.
52. Hallowell Alfred Irving 1960. „Ojibwa Ontology, Behavior and World View“, in: *Culture in History: Essays in Honors of Paul Radin*, ed. Stanley Diamond, New York: Columbia, p. 19–52.
53. Harvey Graham 2006. „Animals, Animists, and Academics“, *Zygon*, vol. 41, p. 9–19.
54. Harvey Graham 2012. „Things Act: Casual Indigenous Statements about the Performance of Object-persons“, in: *Vernacular Religion in Everyday Life. Expressions of Belief*, ed. Marion Bowman and Ülo Valk, Sheffield, Bristol: Equinox, p. 194–210.
55. Honko Lauri 2013. *Theoretical Milestones: Selected writings of Lauri Honko*, ed. Pekka Hakamies and Anneli Honko, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 304), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
56. Ivanauskaitė Vita 2006. „Kūrybinio individualumo ženklai lietuvių folklorinėje tradicijoje“, *Tautosakos darbai*, t. XXI, p. 142–168.
57. Jasiūnaitė Birutė 2000. „Iš lietuvių mitologinės leksikos: baūbas bei jo padermė“, *Baltistica*, Nr. 35 (2), p. 171–191.
58. Jasiūnaitė Birutė 2001. „Gužutis vaiką parnešė!“ (Nepaprasta žmogaus kilmė frazeologijoje). *Baltistica*, XXXVI (2), p. 277–297.
59. Jasiūnaitė Birutė 2010. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
60. Jasiūnaitė Birutė 2018. *Lietuvių velniavardžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
61. Jung Carl Gustav 1964. „Approaching the Unconscious“, in: *Man and His Symbols*, edited by Carl Gustav Jung, New York: Doubleday, p. 18–103.
62. Kalniuk Tomasz 2014. *Mityczni obcy: Dzieci i starcy w polskiej kulturze ludowej przelomu XIX i XX wieku*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
63. Kašėtienė Rasa 2016. „Liaudies pedagogikos atspindžiai lietuvių patarlėse, priežodžiuose ir situaciniuose posakiuose“, *Tautosakos darbai*, t. 51, p. 161–176.
64. Kerbelytė Bronislava 2011. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
65. Končius Ignas 1996. *Žemaičio šnekos*, Vilnius: Vaga.

66. Kudirkienė Lilija 2016. „Įvadas“, in: *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*, sudarė Rasa Kašėtienė ir Lilija Kudirkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
67. Kulakauskienė Dovilė 2008. „Pirmoji magijos praktika moksleivių gyvenime: dvaselių kvietimai“, *Tautosakos darbai*, t. XXXV, p. 134–150.
68. Kulakauskienė Dovilė 2013. „Burtai“, in: *Šiuolaikinis moksleivių folkloras*, Vilnius: Gimtasis žodis, p. 214–255.
69. Lancy David F., Grove M. Annette 2011. “Getting noticed’: Middle childhood in cross-cultural perspective”, *Human Nature*, 22, p. 281–302.
70. Lancy David F. 2014. “Babies aren’t persons”, in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, eds. H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, p. 66–110.
71. Lancy David F. 2017. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press.
72. Lesinskienė Sigita [et al.] 2005. „Vaikų baimės pradinėse klasėse“, *Medicinos teorija ir praktika*, Nr. 3 (43), p. 185–188.
73. Levos Joshua, Zacchilli Tammy Lowery 2015. “Nyctophobia: From Imagined to Realistic Fears of the Dark”, *Psi Chi Journal of Psychological Research*, Vol. 20, No. 2, p. 102–110.
74. Lewis Michael 1999. “The Role of the Self in Cognition and Emotion”, in: *Handbook of Cognition and Emotion*, ed. Tim Dalgleish and Mick Power, Chichester: John Wiley & Sons, p. 125–142.
75. *Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa* 1925. Sud. P[etras] Butėnas, Šiauliai: „Vilties“ dr-jos leidinys.
76. Litvinaitė Stasė 1970. „Pasakojamoji tautosaka“, in: *Merkinė*, Vilnius: Vaga, p. 339–349.
77. Litvinaitė Stasė 1971. „Pasakų pasaulis“, in: *Dubingiai*, Vilnius: Vaga, p. 276–285.
78. Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2006. „Vėles regintys vaikai lietuvininkų ir lietuvių tautosakoje“, *Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra (V). Tiltai*, Nr. 32, p. 131–139.
79. Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2007. „Nepaprastas vaiko gimimas / atsiradimas lietuvių stebuklinėse pasakose“, *Tautosakos darbai*, XXXIII, p. 104–119.
80. Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2008a. „Išmintingi kūdikiai pasakose ir saktmėse“, *Laikas ir Žodis. Studentų mokslo darbai* (1), p. 35–42.
81. Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2008b. „Suaugusiųjų požiūris į „kitokius“ kūdikius lietuvių mitologinėse saktmėse“, *Acta humanitarica*

- universitatis Saulensis. Mokslo darbai, t. 5 (2007): Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose*, p. 14–20.
82. Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2015. *Vaikas lietuvių pasakose ir sakmėse: monografija*, Vilnius: Gimtasis žodis.
  83. Maslow H. Abraham 2006. *Motyvacija ir asmenybė*, Vilnius: Apostrofa.
  84. Mažiulis Antanas 1936. „Pasakiškasis ‘maumas’“, *Gimtasai kraštas*, Nr. 24, p. 521–522.
  85. Meloni Francesca, Vanthuyne Karine, Rousseau Cecile 2015. “Towards a Relational Ethics: Rethinking Ethics, Agency and Dependency in Research with Children and Youth”, *Anthropological Theory*, Vol. 15(1), p. 106–123.
  86. Meltzer H., Vostanis P. [et al.] 2008. „Children’s Specific Fears“, *Child: Care, Health and Development*, Vol. 35 (6), p. 781–789.
  87. Mikštaitė-Čičiurkienė Regina 2009. „Kai kurie piemnų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos–XX a. Aukštaitijoje“, *Liaudies kultūra*, Nr. 3 (126), p. 28–36.
  88. Minikauskaitė Kamilė 2012. *Vaikų gąsdinimai XX a. pab.–XXI a. pr.:* bakalauro baigiamasis darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
  89. Molicka Maria 2010. *Pasakų terapija: apie vaikų baimes ir naują terapijos metodą*, Vilnius: Vaga.
  90. Navickas Vytautas 2003. *Mirties samprata vaikystėje*, Vilnius: aut. lėšomis.
  91. Navickas Vytautas, Vaičiulienė Aldona 2010. *Žmogaus raidos psichologija*, Vilnius: Versus Aureus.
  92. Nocolaisen W. F. H. 2008. “Time and Place“, in: *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales*, Vol. 1–3, ed. Donald Haase, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, p. 973–976.
  93. Ó hÓgáin Dáithí 2006. *The Lore of Ireland: An Encyclopedia of Myth, Legend and Romance*, Woodbridge: The Collins Press.
  94. Otto Rudolf 1946. *The Idea of the Holy*, London: Oxford University Press.
  95. Paukštytė Rasa 1999. *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Diemedis.
  96. Paukštytė-Šaknienė Rasa 2008. „Gimtuvės“, in: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, p. 434–482.
  97. Razauskas-Daukintas Dainius 2011. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai.
  98. Riemann Fritz 2010. *Pagrindinės baimės formos*, Vilnius: Alma littera.

99. Rooth Anna Birgitta 1982. *The „Offering“ of the First Shed Tooth and the Tooth-Formula. A Study of a „Physiological“ Custom*, Uppsala: Etnologiska institutionen.
100. Röhrich Lutz 1991. *Folktales and Reality*, translated by Peter Tokofsky, Bloomington: Indiana University Press.
101. Röhrich Lutz 2008. *“And They Are Still Living Happily Ever After...” Anthropology, Cultural History, and Interpretations of Fairy Tales*, Burlington, Vermont: Department of German and Russian, The University of Vermont.
102. Rudan Evelina 2010. “Strah na dvije razine. Lkovi kojih se plaše odrasli I likovi kojima odrasli plaše djecu”, in: *Peti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanoga u Rijeci od 7. do 10. rajna 2010*, eds. Marija Turk and Ines Srdoč-Konestra, Rijeka: Filozofski fakultet, p. 669–676.
103. Rudan Evelina 2020. “The Coding of Fear In Oral Genres: A Contribution to the Study of Emotions from the Folkloristic Perspective”, in: *Encountering Fear*, ed. Badurina Natka... [et al.], Zagreb: Institut za etnologiju I folkloristiku, p. 185–209.
104. Sadauskienė Jurga 2012a. „Dainuojantys kaulai: pasakos psychologizmas“, in: *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, red. Bronė Stundžienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 269–292.
105. Sadauskienė Jurga 2012b. „Lopšinių ir žaidimų terapinė vertė“, *Tautosakos darbai*, t. XLIII, p. 49–69.
106. Sadauskienė Jurga 2014. „Emocijos kaip objektas lietuvių dainų tyrinėjimuose“, *Tautosakos darbai*, t. XLVIII, p. 29–52.
107. Sadauskienė Jurga 2018. „Žmonės ir gyvūnai lietuvių pasakose: didaktiniai ir psichologiniai aspektai“, *Tautosakos darbai*, t. 56, p. 59–83.
108. Samulionytė Janina 1998. „Mirusiųjų paminėjimas – Džiedai“, *Liaudies kultūra*, Nr. 5 (62), p. 32–41.
109. Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
110. Sauka Leonardas 1968. „Pasakų tradicijos“, in: *Dieveniškės*, Vilnius: Vaga, p. 270–276.
111. Sauka Leonardas 1983. *Tikra ir netikra liaudies kūryba*, Vilnius: Mokslas.
112. Sauka Leonardas 2005. „Apie tautosakos atlikimą ir atlikėjus svetur ir Lietuvoje“, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), p. 23–42.

113. Sauka Leonardas 2007. „Pastangos švelninti kūrinį: pasakos 'Eglė žalčių karalienė' periferiniai variantai“, *Tautosakos darbai*, t. XXXIII, p. 45–55.
114. Savukynas Virginijus 2012. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, UAB “Idėjos ir komunikacija”.
115. Seselskytė Adelė 1996. „Girių kaimo pasakų tradicija“, *Tautosakos darbai*, t. V (XII), p. 27–37.
116. Seselskytė Adelė 1997. „Girios“, in: *Gervėčių pasakos*, sud. Adelė Seselskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 24–41.
117. Sharapov Valeri 1997. „The Magic of Folk Pedagogy (Attitude Towards Children's Misdeeds in Traditional Komi Family)“, *Nordic-Baltic-Finno-Ugric Conference „The Family as the Tradition Carrier“: Conference Proceedings*, NIF Publications No. 31, Vol. 2, Tallinn: Institute of the Estonian Language, Nordic Institute of Folklore, p. 133–138.
118. von Sydow Carl Wilhelm 1948a. „The Mannhardian Theories About the Last Sheaf and the Fertility Demons From a Modern Critical Point of View“, in: *Selecteds Papeers on Folklore*, ed. L. Bodker, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, p. 89–105.
119. von Sydow Carl Wilhelm 1948b. „Comparative Religion and Popular Tradition“, in: *Selecteds Papeers on Folklore*, ed. L. Bodker, Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, p. 166–188.
120. Stark Laura 2007. „Sorcerers and Their Social Context in 19th–20th Century Rural Finland“, *ARV Nordic Year book of Folklore*, Vol. 63, p. 7–29.
121. Staugaitis Justinas 1995. *Mano atsiminimai*, Vilnius: Katalikų akademija, 1995.
122. Stonkuvienė Irena 2000. „Dorinis vaikų auklėjimas lietuvių valstiečių šeimoje XX a. pirmojoje pusėje“, *Acta Pedagogica Vilnensia*, Nr. 7, p. 71–91.
123. Stonkuvienė Irena 2006. „Dorinio paauglių elgesys XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje“, *Acta Pedagogica Vilnensia*, Nr. 17, p. 29–44.
124. Stonkuvienė Irena 2007a. „Dorinio ugdymo metodai liaudies pedagogikoje“, *Acta Pedagogica Vilnensia*, Nr. 18, p. 66–79.
125. Stonkuvienė Irena 2007b. „Ugdymo tikrovė XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje: kasdienis ugdymas kasdienybei“, *Acta Pedagogica Vilnensia*, Nr. 19, p. 172–185.

126. Šlekonytė Jūratė 2005. „Apie pasakų sekimo ypatumus“, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), p. 86–99.
127. Šlekonytė Jūratė 2012. „Pasakojimo etnografija: nepažintas pasakotojo pasaulis“, in: *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, red. Bronė Stundžienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 293–316.
128. Šlekonytė Jūratė 2016a. „Karalaitė karste. Įvadinis straipsnis“, in: *Lietuvių pasakojamoji tautosaka*, t. 1: *Stebuklinės pasakos*, sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 607–612.
129. Šlekonytė Jūratė 2016b. „Pasakos pasaulyje: motyvų ištakos, skelbimo ir mokslinių tyrimų istorija“, in: *Lietuvių pasakojamoji tautosaka*, t. 1: *Stebuklinės pasakos*, sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 16–31.
130. Šlekonytė Jūratė 2020. „‘Ta pasaka paeina iš Azijos par vainas...’ Kareivis pasakotojas Lietuvos kaimo bendruomenėje XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje“, *Tautosakos darbai*, t. 60, p. 15–40.
131. Tatar Maria 1987. *The Hard Facts of the Grimm’s Fairy Tales*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
132. Tatar Maria 1993. *Off With their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
133. Tatar Maria 2004. *Secrets beyond the Door: The Story of Bluebeard and his Wife*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
134. Tiffin Jessica 2008. „Byatt, A. S. (1936–)“, in: *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales*, Vol. 1–3, ed. Donald Haase, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, p. 150–152.
135. Tolstojus Nikita 2009. „Kalba ir kultūra“, in: *Kalba ir žmonės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 81–100.
136. Vaitkevičienė Daiva 1998. „Tikėjimų struktūros klausimu“, *Tautosakos darbai*, t. VIII (XV), p. 90–99.
137. Vaitkevičienė Daiva 2013. „Paukštė, kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose“, *Tautosakos darbai*, t. XLVI, p. 71–106.
138. Vaitkevičienė Daiva, Vaitkevičius Vyktintas 1998. „Mirtis, laidotuvės ir atminai“, *Tautosakos darbai*, t. IX (XVI), p. 204–230.
139. Valk Ülo 1997a. “The Evil as a Pedagogue”, *Nordic–Baltic–Fino-Ugric Conference „Family as the Tradition Carrier“*. *Conference Proceedings, Volume 2*, p. 176–181.
140. Valk Ülo 1997b. “The significance of Baptism in Estonian Folk Belief”, *Folklore*, Vol . 5. Prieiga per internetą:

- <http://www.folklore.ee/folklore/vol5/pdf/ylohist1.pdf> [žiūrēta 2018 02 20]
141. Valk Ülo 2001. *The Black Gentleman: Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*, (*Folklore Fellows' Communications*, No. 276), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
  142. Vasiliauskas Romanas 1999. „Motina – vaiko ugdytoja liaudies pedagogikoje“, *Pedagogika*, Nr. 39, p. 55–66.
  143. Vasiliauskas Romanas 2000a. „Vaiko dora liaudies išmintyje“, *Pedagogika*, Nr. 40, p. 48–55.
  144. Vasiliauskas Romanas 2000b. „Tradicinės lietuvių liaudies pedagogikos istorinė-kultūrinė raida XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje“, *Pedagogika*, Nr. 43, p. 154–162.
  145. Vasiliauskas Romanas 2001a. „Žaidimai – vaiko ugdymo veiksnys lietuvių liaudies pedagogikoje“, *Pedagogika*, Nr. 48, p. 125–35.
  146. Vasiliauskas Romanas 2001b. „Ugdymo tikslai ir uždaviniai lietuvių liaudies pedagogikoje“, *Pedagogika*, Nr. 53, p. 53–137.
  147. Vasiliauskas Romanas 2006. „Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia)“, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
  148. Västriker Ergo 1994a. „Lastehirnutised“, *Pro folkloristica, II. Loomine*, p. 57–61.
  149. Västriker Ergo 1994b. „Horror Beings Used for Terryfying Children“, *Nordic–Baltic–Fino-Ugric Conference „Family as the Tradition Carrier“*. Abstracts, p. 88–90.
  150. Västriker Ergo 1995. „Karusepäävast läheb kol'l põesasse (Rapla)“, *Pro folkloristica, III. Eksitaja*, p. 74–78.
  151. Västriker Ergo-Hart 1997a. *Eesti lasterhirnutised ja C. W. Von Sydowi fiktisiooniteoria: Bakalaureusetöö*, Tartu: Tartu Ülikool.
  152. Västriker Ergo-Hart 1997b. „C. W. Von Sydowi fiktisioonikäsitus ning selle kriitika“, *Pro folkloristica, V. Maa ja ilm*, p. 151–158.“
  153. Västriker Ergo-Hart 1999. „The Waters and Water Spirits in Votian Folk Belief“, *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, Vol. 12, p. 16–37, prieiga per internetą: <http://www.folklore.ee/folklore/vol12/pdf/spirits.pdf> [žiūrēta 2017 08 01].
  154. Vaz da Silva Francisco 2003. “Iberian Seventh-Born Children, Werewolves, and the Dragon Slayer: A Case Study in the Comparative Interpretation of Symbolic Praxis and Fairytales”, *Folklore*, Vol. 114, No. 3, p. 335–353.

155. Vėlius Norbertas 1969. „Pasakotojas Liudvikas Dubaka“, in: *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, Vilnius: Vaga, p. 218–232.
156. Vėlius Norbertas 1971. „Etiudas apie Šaukšteliškių pasakorių Balį Ilgevičių“, in: *Dubingiai*, Vilnius: Vaga, p. 285–296.
157. Vėlius Norbertas 1972. „Modernus pasakotojas“, in: *Kernavė*, Vilnius: Vaga, p. 361–371.
158. Vėlius Norbertas 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, Vilnius: Vaga.
159. Vėlius Norbertas 1986. „Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka“, in: *Atbėga elnias devyniaragis. Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sud. Pranė Jokimaitienė ir Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga.
160. Virtanen Leea 1990. *“That Must Have Been ESP!”: An Examination of Psychic Experiences*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
161. Vyšniauskaitė Angelė 1964. „Šeimos buitės ir papročiai“, in: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, p. 448–526.
162. Warner Marina 1998. *No Go the Bogeyman: Scaring, Lulling and Making Mock*, London: Chatto & Windus.
163. Watson John. B. 2004. *Psichologija biheivioristiniu požiūriu*, Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
164. Widdowson John 1977. *If You not Be Good: Verbal Social Control in Newfoundland*, St. Johns, Newfoundland: Memorial University of Newfoundland.
165. Winnicott Donald Woods 2009. *Žaidimas ir realybė*, Vilnius: Vaga.
166. Žutautė Lina 2014. *Kakė Makė ir svajonių gimtadienis*, Vilnius: Alma Littera.
167. Байбурин А. К. 1990. „Ритуал: свое и чужое“, *Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры*, Ленинград: Наука, с. 3–17.
168. Байбурин А. К. 1992. „Ритуал: между биологическим и социальным“, *Фольклор и этнографическая действительность*, Санкт-петербург: Наука, с. 18–28.
169. Белова О. В. 1995. „Грибы“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, I, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 548–551.
170. Виноградова Л. Н. 2000. *Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян*, Москва: Индрик.
171. Виноградова Л. Н. 2009. „Подменьш“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, IV, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 98–103.

172. Виноградова Л. Н., Толстая С. М. 2004. „Кукла“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, III, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 27–31.
173. Гура А. В. 2004. „Лягушка“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, III, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 162–164.
174. Левкиевская Е. Е., 1998. „К вопросу об одной мистификации или гоголевской Вий при свете украинской мифологии“, in: *Studia Mythologica Slavica* 1, p. 307–316.
175. Левкиевская Е. Е. 2004а. „Мор“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, III, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 296–299.
176. Левкиевская Е. Е. 2004б. „Невидимый“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, III, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 388–391.
177. Левкиевская Е. Е. 2009а. „Предки“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, IV, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 249–252.
178. Левкиевская Е. Е. 2009б. „Пугать“, *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, IV, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 349–353.
179. Никифоровский Н. Я. 1892. „Очерки Витебской Белоруссии. 1. Старцы“, *Этнографическое обозрение*. Москва, № 1, с. 70–105.
180. Плотникова А. А., Седакова И. А. 2012. „Судженицы“, *Славянские древности, Этнолингвистический словарь*, V, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва: Международные отношения, с. 199–203.
181. Осорина Мария 2011. *Секретный мир детей в пространстве мира взрослых*, 5-е издание, Санкт-Петербург: Питер.
182. Разаускас Дайнюс 2009. „Рыба как символ (воз)рождения и жизни“, *Балто-славянские исследования*, XVIII, Москва: Языки славянских культур, с. 528–567.
183. Хафизова Л. Р. 2000. „Бука как персонаж детского фольклора“, *Славянский и балканский фольклор. Народная демонология*, отв. ред. С. М. Толстая, Москва: Индрик, с. 198–211.
184. Чередникова Маина П. 2002. *«Голос детства из дальней дали...» (Игра, магия, миф в детской культуре)*, Москва: Лабиринт.
185. Черепанова О. А. 1983. *Мифологическая лексика русского Севера*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
186. Черепанова О. А. 1994. „Кем ‘полохали’ детей на Руси“, *Живая старина*, № 1, с. 23–25.

187. Черепанова О. А. 1996. *Мифологические рассказы и легенды Русского Севера*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Pasakų sekimas vaikams tradicinėje lietuvių kultūroje: kūrinių su žiaurumo elementais paskirtis“, *Tautosakos darbai*, t. 62, 2021, p. 28–50, <https://doi.org/10.51554/TD.21.62.02>
2. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Child-threatening Mythical Creatures in Traditional Lithuanian Culture: Between Real and Constructed Threats of the Mythical World”, *Acta Ethnologica Hungarica*, 64(2), 2019, p. 109–118, <https://doi.org/10.1556/022.2019.64.2.12>
3. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Išgąščio samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 23, 2016, p. 201–209.
4. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Vaikų gąsdinimai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“, *Tautosakos darbai*, t. LI, 2016, p. 177–194, prieiga per internetą: <http://www.llti.lt/failai/TD51%20internetui-167-184.pdf>
5. Džekčioriūtė, Vita. „Kai kurie mitinio varlės įprasminimo aspektai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“, *Tautosakos darbai*, t. XLVIII, p. 2014, 71–88, prieiga per internetą: http://www.llti.lt/failai/TD48_internetui_71-88.pdf
6. Džekčioriūtė, Vita. „Baimės ir išgąščio psichofizinė raiška lietuvių tradicijoje“, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, 2014, p. 64–72, prieiga per internetą: http://www.prigimtaine.lt/media/cms_page_media/22/Vita_Dzek_VhHSvIM.pdf

PRANEŠIMAI MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE

Pranešimai tarptautinėse konferencijose

1. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Children’s Fears of the Other in Traditional Lithuanian Belief Narratives” („Vaikų Kito baimės tradiciniuose lietuvių tikėjimų pasakojimuose“), skaitytas ISFNR (Tarptautinės folkloro pasakojimų tyrėjų draugijos rengtame tarptautiniame moksliniame kongrese “Encountering Emotions in Folk Narrative and Folk Life”, (Etnologijos ir folkloro tyrimų institutas ir Zagrebo universitetas, Zagrebas (Kroatija), 2021 m. rugsėjo 5–8 d.).

2. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Storytelling for Children in Traditional Lithuanian Culture: Elements of Fear and Violence in Folk Tales” („Pasakų sekimas vaikams tradicinėje lietuvių kultūroje: baimės ir smurto elementai pasakose“), skaitytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje “The Second Forum on the Belarusian Fairy Tale. Folktales in the European Space: Archaic Tradition vs Modern Interpretation”, (Nacionalinė mokslų akademija, Minskas (Baltarusija), 2021 m. gegužės 27–29 d.).

3. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “The Corporeal Concept of Frigth in Traditional Lithuanian Culture” („Kūniška išgąščio samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“), skaitytas Tarptautinės etnologijos ir folkloro draugijos (International Society for Ethnology and Folklore – SIEF) tarptautiniame kongrese “Track Changes: Reflecting on a Transforming World” (Santjago universitetas, Santjago de Kompostela (Ispanija), 2019 m. balandžio 14–17 d.).

4. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Some Aspects of Raising Children Using Fear in Traditional Lithuanian Culture” („Kai kurie vaikų auginimo aspektai naudojant baimę tradicinėje lietuvių kultūroje“), skaitytas Bulgarijos mokslų akademijos kartu su Etnologijos ir folkloro studijų institutu ir etnografijos muziejumi organizuotoje konferencijoje “Sociocultural Dimensions of Childhood”, (Etnologijos ir folkloro studijų institutas ir etnografijos muziejus, Sofija (Bulgarija), 2018 m. spalio 26–28 d.).

5. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Frog in Some Traditional Belief Narratives” („Varlė kai kuriuose tikėjimuose“), skaitytas Tarptautinės pasakojamo folkloro tyrinėtojų draugijos (International Society for Folk Narrative Research – ISFNR) ir Katanijos universiteto Humanitarinių mokslų

fakulteto Užsienio kalbų ir literatūros skyriaus Raguzoje organizuotoje tarptautinės konferencijos “Folk Narrative in Regions of Intensive Cultural Exchange” Tikėjimų tinklo (Belief Narrative Network – BNN) sekcijoje “Animals and Humans Relationships in Belief Narratives”, (Katanijos universitetas, Raguzas (Italija), 2018 m. birželio 12–16 d.).

6. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Child-threatening Mythical Creatures In the Traditional Lithuanian Culture: Between Real and Constructed Threats of the Mythical World” („Vaikams grėsmę keliančios mitinės būtybės tradicinėje lietuvių kultūroje: tarp tikrų ir sukonstruotų mitinio pasaulio grėsmių“), skaitytas Tarptautinės pasakojamo folkloro tyrinėtojų draugijos (International Society for Folk Narrative Research – ISFNR) ir Vengrijos mokslų akademijos organizuotoje tarptautinėje konferencijoje “Verbal Charms and Narrative Genres”, (Vengrijos mokslų akademija, Humanitarinių tyrimų centras, Budapeštas (Vengrija), 2017 m. gruodžio 8–10 d.).

7. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Belonging to Two Worlds: the Child as Mythical Creature in Traditional Lithuanian Culture” („Priklausymas dviem pasauliams: vaikas kaip mitinė būtybė tradicinėje lietuvių kultūroje“), skaitytas Tartu universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto organizuotoje 7-ojoje tarptautinėje jaunųjų folkloristų konferencijoje “Negotiations of Belonging” (Tartu universiteto Narvos koledžas, Narva (Estija), 2017 m. spalio 4–6 d.).

8. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “Children’s Mythical Fears in the Lithuanian Culture: Their Manifestations and Social Significance” („Vaikų mitinės baimės lietuvių kultūroje: jų raiška ir socialinė reikšmė“), skaitytas Varšuvos universiteto ir Tartu universiteto organizuotoje 4-ojoje tarptautinėje studentų konferencijoje “Bridges in the Baltics” (Varšuvos universitetas, Varšuva (Lenkija), 2016 m. rugsėjo 30 d. – spalio 1 d.).

9. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. “The Process of ‘Them’ Becoming ‘Us’: Child Raising Practice of Scaring in the Traditional Lithuanian Culture” („Jų tapimo ‘mumis’ procesas: gąsdinimai auuginant vaikus tradicinėje lietuvių kultūroje“), skaitytas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Tartu universiteto Estų ir lyginamosios tautosakos katedros ir Lietuvos liaudies kultūros centro organizuotoje 6-ojoje tarptautinėje jaunųjų folkloristų konferencijoje “Us and Them: Exploring the Margins” (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2016 m. birželio 1–3 d.).

Pranešimai nacionaliniuose mokslo renginiuose

1. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Tylėk, varle, klausyk, ką dėdė sako’: apie vaikus ir kitus ‘ne žmones’ tradicinėje lietuvių kultūroje“ skaitytas kartu su dr. Daiva Vaitkevičiene ir dokt. Egle Gelažiūte-Pranevičiene grupiniame pranešime „Apie žmones ir kitus asmenis: žvilgsnis į prigimtinę kultūrą iš ontologinės perspektyvos“, XX-ajame Prigimtinės kultūros seminare „Prigimtinės kultūros užtėkiai grėsmės akivaizdoje“ (Juodonys (Rokiškio r.) 2022 m. birželio 27–29 d.);

2. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Baubas ir maumas: sąsajos su vaiko mitine samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, skaitytas Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto organizuotoje mokslinėje konferencijoje „Senovės baltų kultūra: nematerialusis paveldas. Naujausi tyrimai“, skirtoje Lietuvos mokslų premijos laureato Gintaro Beresnevičiaus 60-osioms gimimo metinėms (Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vilnius, 2021 m. spalio 21–22 d.);

3. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Psichofizinė vaiko raida mitiniu-socialiniu aspektu tradicinėje lietuvių kultūroje“, skaitytas kasmetiniame VU, LLTI ir LMTA jungtinės doktorantūros Etnologijos doktorantų moksliniame simpoziume (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2017 m. rugsėjo 21–22 d.);

4. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Mitinė vaiko samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, skaitytas Klaipėdos universiteto, Lietuvos istorijos instituto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, Vytauto didžiojo universiteto ir Vilniaus universiteto organizuotoje nacionalinėje etnologijos studentų mokslinėje konferencijoje „Veritas ethnologica: etnologijos doktorantų tyrimų gairės“ (Klaipėdos universitetas, Klaipėda, 2017 m. gegužės 11–12 d.);

5. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Kai kurių psichologijos kryptų teorinių koncepcijų taikymo galimybės etnologiniame vaikų mitinių baimių tyrime“, skaitytas kasmetiniame VU, LLTI ir LMTA jungtinės doktorantūros Etnologijos doktorantų moksliniame simpoziume (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2016 m. rugsėjo 20–21 d.);

6. Džekčioriūtė-Medeišienė, Vita. „Išgąščio samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, skaitytas Šiaulių universiteto organizuotoje nacionalinėje

tarpdisciplininėje mokslinėje konferencijoje „Liga ir negalė kultūroje“ (Šiaulių universitetas, Šiauliai, 2016 m. gegužės 12–13 d.);

7. Džekčioriūtė, Vita. „Vaikų gašdinimai tradicinėje lietuvių kultūroje“, skaitytas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto organizuotoje nacionalinėje mokslinėje „Folkloro konferencijoje (XXII): Šeima lietuvių kultūroje“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2015 m. spalio 22–23 d.);

8. Džekčioriūtė, Vita. „Vaikų baimių raiška ir reikšmė socialinei raidai“, skaitytas kasmetiniame VU, LLTI ir LMTA jungtinės doktorantūros Etnologijos doktorantų moksliniame simpoziume (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2015 m. rugsėjo 24–25 d.);

9. Džekčioriūtė, Vita. „Baimės patirtis prigimtinėje kultūroje: kūniškoji raiška ir lokalizacija“, skaitytas Prigimtinės kultūros instituto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bei Rumšiškų muziejaus dvaro akademijos rengtame moksliniame seminare „Prigimtinės kultūros seminaras VII: Žinios, žinojimas ir žinija“ (Lietuvos liaudies buities muziejus, Rumšiškės, 2014 m. birželio 27–30 d.);

10. Džekčioriūtė, Vita. „Varlės mitinis įprasminimas lietuvių tikėjimuose ir papročiuose“, skaitytas kasmetinėje Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto organizuotoje nacionalinėje mokslinėje konferencijoje „Profesoriaus Norberto Vėliaus skaitymai (VII): Gyvūnų pasaulis baltų religijoje ir mitologijoje“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2014 m. balandžio 10 d.).

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 25 egz.